

21 (2025) I

Annales Canonici

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
Wydział Prawa Kanonicznego

Annales Canonici

21 (2025) I

Annales Canonici

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
Wydział Prawa Kanonicznego

Annales Canonici

Czasopismo Wydziału Prawa Kanonicznego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie

REDAKTOR NACZELNY • EDITOR-IN-CHIEF

ks. Piotr Kroczek

ZASTĘPCA REDAKTORA NACZELNEGO • DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF

Przemysław Michowicz OFMconv

SEKRETARZ REDAKCJI • EDITORIAL ASSISTANT

ks. Daniel Klimkiewicz

REDAKTORZY TEMATYCZNI • ASSOCIATE EDITORS

ks. Piotr Majer – prawo małżeńskie (Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie)

ks. Tomasz Rozkrut – prawo procesowe (Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie)

RADA NAUKOWA • EDITORIAL BOARD

Miroslav Konštanc Adam OP (Papieski Uniwersytet Świętego Tomasza z Akwinu), prof. Pietro Antonio Bonnet (Università degli Studi di Teramo), ks. František Čitbaj (Prešovská univerzita v Prešove), ks. Janusz Kowal (Papieski Uniwersytet Gregoriański w Rzymie), ks. Józef Krukowski (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego), ks. Joaquín Llobell (Pontificia Università della Santa Croce), Chiara Minelli (Università degli Studi di Brescia), ks. Stanislav Příbyl (Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích), Msgr. Andrej Saje (Univerza v Ljubljani), o. Jiří Rajmund Tretera OP (Univerzita Karlovi, Praha)

RECENZENCI • REVIEWERS

Lista recenzentów znajduje się na stronie internetowej czasopisma

<https://czasopisma.upjp2.edu.pl/annalescanonici>

Copyright © 2025 by Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

ISSN 1895-0620 (WERSJA DRUKOWANA)

ISSN 2391-6567 (WERSJA ONLINE)

Czasopismo finansowane przez Uniwersytet
Papieski Jana Pawła II w Krakowie

ADRES REDAKCJI • EDITORIAL OFFICE

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Wydział Prawa Kanonicznego

31-002 Kraków, ul. Kanonicza 9

tel./faks 12 428 44 55, 12 370 86 13

annales@upjp2.edu.pl

WYDAWCA • PUBLISHER

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

31-002 Kraków, ul. Kanonicza 25

<https://upjp2.edu.pl>

Annales Canonici 21 (2025) 1

ARTYKUŁY

Maciej Andrzejewski, ks. Piotr Kroczek

Czy Kościelny Inspektor Ochrony Danych
jest zobowiązany do udzielenia informacji publicznej? 7
Is the Church Inspector of Data Protection
obliged to share public information?

Kinga Karsten

O udziale pełnomocnika strony w jej przesłuchaniu
w procesie kanonicznym – analiza na przykładzie przypadku 15
On the participation of a party’s legal representative in their examination
in canonical proceedings – an analysis based on a case study

Przemysław Michowicz

Secolarizzazione del diritto canonico:
l’ipotesi delle «leges civiles ad quas ius Ecclesiae remittit» 23
Secularization of canon law: the hypothesis
of “leges civiles ad quas ius Ecclesiae remittit”

Piotr Skonieczny OP

Aborcja w ustawodawstwie karnym papieża Franciszka (I): „ratio legis”,
czyli dobro prawnie chronione oraz znamię sprawcy przestępstwa. 47
Abortion in the penal legislation of Pope Francis (I): The “ratio legis”, i.e.
the legally protected good and the mental element of the offender

Marek Strzała

Cywilnoprawna odpowiedzialność przełożonego kościelnego
za działania podwładnego w świetle prawa polskiego 61
Civil law liability of the ecclesiastical superior for the
actions of the subordinate in the light of Polish law

ks. Marcin Szydłowski

Podstawy nauki o prawie naturalnym w nauczaniu papieży
Benedykta XVI i Franciszka 85
Rudimental studies of natural law in the teachings
of Popes Benedict XVI and Francis

Artykuły

Maciej Andrzejewski

 <https://orcid.org/0000-0001-8440-2426>

UNIwersytet w Siedlcach

 <https://ror.org/orwkb9987>

---

ks. Piotr KroczeK

 <https://orcid.org/0000-0002-6872-2953>

UNIwersytet Papięski Jana Pawła II w Krakowie

 <https://ror.org/0583g9182>

Czy Kościelny Inspektor Ochrony Danych jest zobowiązany do udzielenia informacji publicznej?

Prawo do informacji publicznej jest prawem politycznym umocowanym w Konstytucji RP w art. 61. Uszczegółowienie jego realizacji zawiera ustawa z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej (Dz. U. z 2022 r. poz. 902; dalej: u.o.d.i.p.).

Istnieje kilka przesłanek, których spełnienie implikuje obowiązek realizacji prawa do informacji publicznej. Adresatem wniosku o udostępnienie informacji publicznej ma być, po pierwsze, organ władzy publicznej (art. 4 ust. 1 pkt 1 u.o.d.i.p.) lub, po drugie, podmiot reprezentujący inne osoby lub jednostki organizacyjne, które wykonują zadania publiczne lub dysponują majątkiem publicznym (np. majątkiem komunalnym lub Skarbu Państwa) wykonujący zdanie publiczne (art. 4 ust. 1 pkt 5 u.o.d.i.p.), i po trzecie, które zawsze musi łączyć się z pierwszą lub drugą przesłanką, przedmiotem wniosku musi być informacja publiczna w rozumieniu art. 1 ust. 1, art. 3 ust. 2 i art. 6 u.o.d.i.p.

Problem badawczy, który pojawił się w praktyce Kościelnego Inspektora Ochrony Danych [dalej: KIOD] można zamknąć w pytaniu: **Czy KIOD jest zobowiązany do udzielenia informacji publicznej w zakresie swojej kościelnej działalności na podstawie przepisów prawa polskiego?** Niniejszy artykuł ma na celu

dokonanie pogłębionej analizy przedstawionego zagadnienia badawczego. Metodologia przyjęta w pracy opiera się na weryfikacji przesłanek prawnych determinujących status KIOD w kontekście obowiązku udostępniania informacji publicznej, z uwzględnieniem specyfiki relacji między prawem państwowym a kościelnym porządkiem prawnym.

1. KIOD nie jest organem władzy publicznej

Podstawą dla powstania KIOD i działania tego urzędu kościelnego nie jest prawo powszechnie obowiązujące, lecz prawo kanoniczne. Prawo powszechnie obowiązujące, a konkretnie art. 91 ust. 2 RODO¹, jedynie stworzyło możliwość powołania odrębnego organu nadzorczego przez kościoły i inne związki wyznaniowe, które stosują szczegółowe zasady ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych, dostosowane do rozporządzenia o ochronie danych osób fizycznych. Kościół katolicki działający w Polsce skorzystał z tej możliwości, stanowiąc najpierw własne endogeniczne prawo regulujące zgodnie z art. 91 ust. 1 RODO ochronę danych osobowych w Kościele, czyli Dekret ogólny w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych w Kościele katolickim wydany przez Konferencję Episkopatu Polski, w dniu 13 marca 2018 r. [dalej: Dekret]², a następnie na podstawie tej ustawy kościelnej oraz na podstawie art. 145 kodeksu prawa kanonicznego z 1983 roku³ Konferencja Episkopatu Polski powołała do życia nowy urząd kościelny, czyli KIOD.

KIOD nie jest więc organem władzy publicznej w rozumieniu art. 4 ust. 1 pkt 1 u.o.d.i.p.

---

1 Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 216/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych), Dz. Urz. L119 z 4.05.2016 r.

2 Dekret ogólny w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych w Kościele katolickim wydany przez Konferencję Episkopatu Polski, w dniu 13 marca 2018 r., podczas 378. Zebrania Plenarnego w Warszawie, na podstawie kan. 455 Kodeksu Prawa Kanonicznego, w związku z art. 18 Statutu KEP, po uzyskaniu specjalnego zezwolenia Stolicy Apostolskiej z dnia 3 czerwca 2017 r., „Akta Konferencji Episkopatu Polski” 30 (2018), s. 31–45.

3 *Kodeks prawa kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 r. Zaktualizowany przekład na język polski, zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski, Poznań 2022.*

2. KIOD nie wypełnia zadań publicznych

KIOD działa na podstawie prawa kanonicznego w ramach instytucjonalnego systemu ochrony danych osobowych w Kościele katolickim zgodnie z działaniem Kościoła katolickiego w Polsce i jego struktur (art. 1 art. 37 ust. 1 pkt 1 Dekretu; zob. art. 1 Dekretu). Do zadań KIOD należy, m.in.: (1) monitorowanie i zapewnianie przestrzegania kościelnych przepisów o ochronie danych osobowych; (2) upowszechnianie wiedzy o ochronie danych osobowych w Kościele; (3) doradzanie administratorom danych w zakresie ochrony danych osobowych; (4) udzielanie osobie, której dane dotyczą, informacji dotyczących uprawnień przysługujących jej w związku z przetwarzaniem jej danych osobowych; (5) rozpatrywanie skarg dotyczących przestrzegania przepisów ustanowionych w Kościele w zakresie ochrony danych osobowych; (6) podejmowanie decyzji dotyczących dopuszczalności przekazywania danych do publicznej kościelnej osoby prawnej mającej siedzibę poza terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (co *nota bene* nie jest „decyzją”, czyli nie ma charakteru rozstrzygającego, lecz opinią⁴); (7) współpraca z krajowym organem nadzorczym; (8) monitorowanie zmian w działalności Kościoła mających wpływ na ochronę danych osobowych, w szczególności stosowania technologii informacyjnych i komunikacyjnych; (9) przedkładanie Konferencji Episkopatu Polski propozycji regulacji prawnych bądź zmian regulacji dotyczących ochrony danych osobowych.

Oznacza to, że KIOD nie działa powszechnie ani użytecznie dla ogółu społeczeństwa, ani też nie działa w celu zaspokojenia potrzeb zbiorowych społeczeństwa. Działania KIOD nie są także nakierowane na osiągnięcie celów określonych w Konstytucji lub polskiej ustawie. Takie wymagania stawia się tzw. zadaniom publicznym. To jest stanowisko ugruntowane w orzecznictwie Naczelnego Sądu Administracyjnego⁵. Oznacza to, że KIOD ich nie wypełnia, lecz działa na rzecz Kościoła katolickiego i jego wiernych.

⁴ P. Kroczek, *Przetwarzanie danych osobowych przez podmioty Kościoła katolickiego w Polsce: transfer pomiędzy państwami*, Kraków 2020, s. 89, <https://doi.org/10.21906/9788376431994>.

⁵ Zob. wyrok NSA z dnia 18 sierpnia 2010 r., I OSK 851/10, LEX nr 737513, wyrok NSA z dnia 24 września 2019 r., I OSK 504/18, LEX nr 2866252; wyrok NSA z dnia 20 kwietnia 2021 r., III OSK 559/21, LEX nr 3192906.

3. KIOD nie tworzy informacji publicznej

Jak wynika z przytoczonego wyżej art. 37 ust. 1 Dekretu, KIOD może wytwarzać pewne informacje. Są to jednak informacje związane z życiem Kościoła katolickiego, mające znacznie z punktu widzenia wiernych. Geneza tych informacji i wykorzystanie ograniczają się do własnych i wewnętrznych spraw Kościoła. Są to więc obszary mieszczące się w kręgu spraw objętych autonomią i niezależnością tego związku wyznaniowego. Należą one bowiem do spraw określanych (*verba legis*) jako sprawy leżące „w swoim zakresie” Kościoła (art. 25 ust. 3 Konstytucji RP; por. art. 2 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej⁶ – dalej: u.s.p.k.k.), czy też leżące „w swej dziedzinie” działalności (art. 1 Konkordatu⁷).

Oznacza to, że na mocy prawa polskiego te działania KIOD leżą w wyłącznych kompetencjach Kościoła katolickiego i Kościół rządzi się w tych obszarach własnym prawem oraz swobodnie wykonuje władzę, w tym władzę jurysdykcyjną, a także zgodnie z własnym prawem zarządza tymi sprawami (art. 2 u.s.p.k.k.).

KIOD, działając na podstawie Dekretu, działa jako urząd kościelny wypełniający zadania w ramach systemu prawa kanonicznego. Realizuje wówczas cele kościelne, na podstawie prawa kanonicznego, a więc w ramach wewnętrznego porządku Kościoła, które na podstawie Konkordatu, Konstytucji RP i u.s.p.k.k. są własną, niezależną i autonomiczną sferą Kościoła, wyłączoną z zakresu prawa świeckiego.

Trzeba podkreślić, że zasada poszanowania autonomii oraz niezależności Kościoła jest zasadą ustrojową zawartą w art. 25 ust. 3 Konstytucji RP, a do „pełnego poszanowania” tej zasady państwo zobowiązało się w art. 1 Konkordatu. Oznacza to, że podstawą prawną pozyskania informacji wytworzonych przez KIOD nie może być u.o.d.i.p., bo rozpatrzenie wniosku o udzielenie informacji publicznej nie jest uregulowane przez prawo krajowe.

KIOD, przykładowo w ramach swoich uprawnień, na podstawie art. 37 ust. 1 pkt 5 Dekretu, realizuje kanoniczne prawa wiernych, np. do skargi w procedurze odwoławczej, o czym w art. 41 oraz art. 8 ust. 1 i art. 11 ust. 1 pkt 6 Dekretu. Także na podstawie prawa kanonicznego oparte są rozstrzygnięcia tych i innych spraw.

---

⁶ Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 1966.

⁷ Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczypospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r., Dz. U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318.

Sumując, w obowiązującym w Polsce porządku prawnym KIOD w ramach swojej kościelnej działalności nie wytwarza informacji publicznej w rozumieniu art. 1 ust. 1, art. 3 ust. 2 i art. 6 ust. 1 u.o.d.i.p. *Nota bene* sprawy własne Kościoła mogłyby być zapewne sprawą publiczną w państwie wyznaniowym (np. kościelnym), lecz nie są nimi w Rzeczypospolitej Polskiej. Świeckość państwa jest podkreślona *expressis verbis* w art. 10 ust. 1 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania⁸.

Wniosek

W świetle powyższych argumentów na pytanie zawarte we wstępie artykułu należy udzielić odpowiedzi: *negative*. Pewne jest, że KIOD nie jest zobowiązany do udzielenia informacji publicznej na podstawie przepisów prawa polskiego w zakresie swojej kościelnej działalności. Nie można jednak wykluczyć, że pewne informacje wytworzone przez KIOD mogą być objęte takim obowiązkiem, np. gdyby działania KIOD były finansowane z budżetu państwa lub gdyby KIOD wykonywał zadania zlecone przez krajowy organ nadzorczy.

ABSTRAKT

Czy Kościelny Inspektor Ochrony Danych jest zobowiązany do udzielenia informacji publicznej?

Kościelny Inspektor Ochrony Danych (KIOD) jest urzędem kościelnym, który stanął przed pytaniem o zakres swoich obowiązków w kontekście udostępniania informacji publicznej w świetle prawa polskiego. Celem artykułu było ustalenie, czy KIOD jest zobowiązany do udzielania informacji publicznej w zakresie swojej kościelnej działalności na podstawie przepisów prawa polskiego. Przeprowadzono analizę prawną poprzez weryfikację trzech kluczowych przesłanek wynikających z ustawy o dostępie do informacji publicznej w odniesieniu do działalności KIOD. Stwierdzono, że KIOD: (1) nie jest organem władzy publicznej, gdyż działa na podstawie prawa kanonicznego; (2) nie wypełnia zadań publicznych,

---

⁸ Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, Dz. U. z 2023 r. poz. 265.

ponieważ działa wyłącznie w ramach struktur kościelnych; (3) nie tworzy informacji publicznej w rozumieniu ustawy, gdyż jego działalność mieści się w autonomicznej sferze Kościoła. Wniosek, który płynie z powyższych rozważań, jest następujący: KIOD nie jest zobowiązany do udzielenia informacji publicznej w zakresie swojej kościelnej działalności na podstawie przepisów prawa polskiego.

Słowa kluczowe: informacja publiczna, KIOD, Dekret KEP z 2018 r., ochrona danych osobowych, Kościół katolicki, autonomia Kościoła

---

ABSTRACT

Is the Church Inspector of Data Protection obliged to share public information?

The Church Inspector of Data Protection (KIOD) is an ecclesiastical office that was faced with the question of the scope of its duties in the context of sharing public information under Polish law. The purpose of this article was to determine whether the KIOD is obliged to provide public information in the scope of its ecclesiastical activities under Polish law. A legal analysis was carried out by reviewing three key premises under the Access to Public Information Act in relation to KIOD's activities. It was found that the KIOD: (1) it is not a public authority, as it operates on the basis of canon law; (2) it does not fulfil public tasks, as it operates exclusively within church structures; (3) it does not create public information within the meaning of the Act, as its activities fall within the autonomous sphere of the Church. The following conclusion can be drawn from the above: The KIOD is not obliged to provide public information in the scope of its ecclesiastical activities under the provisions of Polish law.

Keywords: public information, KIOD, Decree of Polish Bishops Conference 2018, personal data protection, Catholic Church, autonomy of the Church

---

BIBLIOGRAFIA

---

1. Dekret ogólny w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych w Kościele katolickim wydany przez Konferencję Episkopatu Polski, w dniu 13 marca 2018 r., podczas 378. Zebrania Plenarnego w Warszawie, na podstawie kan. 455 Kodeksu Prawa Kanonicznego, w związku z art. 18 Statutu

KEP, po uzyskaniu specjalnego zezwolenia Stolicy Apostolskiej z dnia 3 czerwca 2017 r., „Akta Konferencji Episkopatu Polski” 30 (2018), s. 31–45.

2. *Kodeks prawa kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 r. Zaktualizowany przekład na język polski, zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski, Poznań 2022.*

3. Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r., Dz. U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318.

4. Kroczyński P., *Przetwarzanie danych osobowych przez podmioty Kościoła katolickiego w Polsce: transfer pomiędzy państwami*, Kraków 2020, <https://doi.org/10.21906/9788376431994>.

5. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych), Dz. Urz. L119 z 4.05.2016 r.

6. Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, Dz. U. z 2023 r. poz. 265.

7. Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 2023 r. poz. 1966.

8. Wyrok NSA z dnia 20 kwietnia 2021 r., III OSK 559/21, LEX nr 3192906.

9. Wyrok NSA z dnia 24 września 2019 r., I OSK 504/18, LEX nr 2866252.

10. Wyrok NSA z dnia 18 sierpnia 2010 r., I OSK 851/10, LEX nr 737513.

Kinga Karsten

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6244-8650>

UNIwersytet Papięski Jana Pawła II w Krakowie

ROR <https://ror.org/0583g9182>

O udziale pełnomocnika strony w jej przesłuchaniu w procesie kanonicznym – analiza na przykładzie kazusu

Przedmiotem badawczym artykułu jest udział pełnomocnika strony w jej przesłuchaniu w procesie kanonicznym. Artykuł analizuje konkretny przypadek (kazu) z jednego z sądów diecezjalnych w Polsce, w którym pojawiła się kwestia proceduralna dotycząca obecności pełnomocnika strony podczas jej przesłuchania.

Główne pytanie badawcze, które wyłoniło się z kazusu, brzmiało: Czy brak wyraźnego wskazania pełnomocnika w kan. 1561 kodeksu prawa kanonicznego¹ oznacza, że pełnomocnik strony nie może być obecny podczas jej przesłuchania? Konsekwencją decyzji sądu w tym zakresie, który odpowiedział na to pytanie twierdząco i odmówił pełnomocnikowi uczestniczenia w przesłuchaniu mocodawcy, było inne zagadnienie, które zawiera się w pytaniu: Czy istnieje możliwość ustanowienia przez stronę swojego pełnomocnika adwokatem *ad casum* bez zgody biskupa diecezjalnego? Na to pytanie sąd odpowiedział negatywnie. Celem artykułu jest weryfikacja poprawności wskazanych decyzji sądu.

1. Przed sądami kościelnymi mogą toczyć się rozmaite procesy. Ich przedmiotem może być: a) dochodzenie albo obrona uprawnień osób fizycznych lub prawnych,

---

¹ Kodeks prawa kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 r. Zaktualizowany przekład na język polski, zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski, Poznań 2022 [dalej: KPK].

b) stwierdzenie faktów prawnych, czy c) stwierdzenie przestępstwa – w tym, co dotyczy wymierzenia lub deklarowania kary (kan. 1400 KPK).

Procesy w zakresie, o którym w pkt a, mogą być prowadzone także w trybie *causae iurium*, czyli na podstawie prawa świeckiego, jeżeli ma ono, zgodnie z prawem kanonicznym, zastosowanie na forum Kościoła. Jedną z takich spraw i wynikła w jej trakcie kwestia proceduralna związana z obecnością pełnomocnika strony (osoby fizycznej) w czasie jej przesłuchania stała się kanwą dla tego artykułu.

2. Zgodnie z kan. 1534 KPK, jeżeli chodzi o przesłuchanie stron, to należy stosować się odpowiednio (*cum proportione serventur*) przepisy kodeksowe, które regulują przesłuchanie świadków, a mianowicie kan. 1548 KPK § 2, 1°, 1552 i 1558–1565. Z kolei kan. 1561 KPK, do którego także prowadzi powyższe odesłanie, określa, że podczas przesłuchania świadka dokonywanego przez sędziego lub jego delegata albo audytora, którym ma towarzyszyć notariusz, mogą być obecne następujące osoby: strony, rzecznik sprawiedliwości, obrońca węzła, adwokat (*advocati*). Nie wymienia się w tym przepisie pełnomocnika (*procurator*).

Pytanie, które może się nasunąć, brzmi następująco: Czy brak wskazania pełnomocnika w powyższym wyliczeniu oznacza, że pełnomocnik strony nie może być obecny podczas jej przesłuchania? Brakuje w komentarzach i literaturze przedmiotu odpowiedzi na to pytanie.

Jak podczas prezentacji przypadku wskazano, sąd odpowiedział na to pytanie: *positive* i nie dopuścił do udziału pełnomocnika strony w jej przesłuchaniu, powołując się właśnie na to, że brak w wyliczeniu w kan. 1561 KPK „pełnomocnika”.

3. Oto niektóre z argumentów *contra vocem curiae*, którą powyżej przedstawiono.

a) Należy wprawdzie podkreślić, że kodeksowe przepisy dotyczące świadków mają być stosowane „odpowiednio”. To oznacza, że ustawodawca kościelny nakazał uwzględnienie ewentualnych różnic między instytucjami świadka i strony poprzez takie zastosowanie przepisu, które „może polegać na jego zastosowaniu wprost, zastosowaniu z odpowiednimi modyfikacjami lub na odmowie jego zastosowania ze względu na określone różnice”². W celu ustalenia, o którą z tych sytuacji chodzi, należy posłużyć się wykładnią systemową lub wykładnią funkcjonalną³.

Gdy chodzi o wykładnię systemową (systematyczną), to jej naczelna dyrektywa każe spojrzeć na interpretowany przepis w kontekście całego systemu prawnego

2 L. Morawski, *Zasady wykładni prawa*, Toruń 2002, s. 215.

3 Por. L. Morawski, *Zasady wykładni prawa*, Toruń 2002, s. 215.

i ustalić jego znaczenie ze względu na cel lub cele systemu prawa, do którego przepis należy.

System prawa kanonicznego chroni prawa osób, a szczególnie „wiernych” w rozumieniu kodeksu⁴. Te prawa bowiem wynikają z godności ludzkiej zbudowanej na poważnych fundamentach teologicznych, m.in. fakcie stworzenia ludzi przez Pana Boga i odkupienia ich przez Jezusa Chrystusa oraz zaproszenia każdego człowieka do wspólnoty z Panem Bogiem. Prawa osób uznawane przez Kościół, jako takie i zbudowane na fundamencie godności człowieka, dodatkowo zyskują umocowanie w chrzcie świętym i związaną z tym przynależnością do wspólnoty Kościoła. Z powyższego wynika obowiązek takiej wykładni prawa, która w swym rezultacie zapewni szerszą ochronę praw. Zapewnienie takiej ochrony jest funkcją prawa kanonicznego⁵. Im szersza będzie ta ochrona, tym dany przepis właściwiej będzie realizować swoje zadanie, wpisując się pełniej w system prawa, którego jest częścią.

Z kolei wykładnia funkcjonalna w sensie celowościowym (teleologicznym) odpowiada na pytanie o sens istnienia, potrzebę, zadania i zamierzony kierunek działania w życiu adresatów normy, która ma być wyłoniona w procesie wykładni, jako jej wynik. Bez wątplenia celem przepisów tych regulujących przesłuchanie świadka i strony jest zabezpieczenie ich praw w trakcie procedury poprzez stworzenie warunków do obrony ich praw.

Mając na względzie powyższe ustalenia, obie formy wykładni i systemowa, i funkcjonalna wskazują, że dostosowując przepis kan. 1561 KPK do warunków przesłuchania strony, należy włączyć w ten katalog pełnomocnika, jeżeli strona go wyznaczyła.

b) Świadek w prawie kanonicznym nie może mieć pełnomocnika. Prawo to nie przewiduje takiej możliwości. Instytucja pełnomocnika jest związana ze stronami procesu, a nie ze świadkami. Wynika to m.in. z roli świadka w postępowaniach prowadzonych na postawie prawa kanonicznego. Świadek jest zobowiązany do osobistego stawiennictwa i złożenia zeznań, co sugeruje, że nie może być reprezentowany przez pełnomocnika, bo zeznań nie można złożyć inaczej, jak tylko osobiście.

Oznacza to, że w kan. 1561 KPK ustawodawca nie mógł wypisać „pełnomocnika”, np. wymieniając go po „adwokacie”. Temu wymuszonemu przez charakter funkcji

---

⁴ Zob. zwłaszcza kan. 204 i kan. 205 KPK.

⁵ Por. P. Kroczek, *The Art of Legislation: the Principles of Lawgiving in the Church*, Kraków 2017, s. 47-48.

pełnomocnika w procedurze kanonicznej brakowi *in verba legis* „pełnomocnika” należy zgodnie z wolą ustawodawcy zarządzić właśnie poprzez odpowiednie stosowanie przepisów. To spowoduje, że stosując przepis odpowiednio zmodyfikowany, uzyska się zamierzoną przez ustawodawcę normę. W tym przypadku modyfikacja polega na włączeniu do katalogu tych, którzy mogą być obecni przy przesłuchaniu strony, także pełnomocnika.

c) Pełnomocnik działa nie tylko za stronę (np. składając oświadczenia woli), ale i dla strony. Jeżeli strona zostanie pozbawiona pełnomocnika np. w jakiejś czynności procesowej, to jej prawa, w tym prawo dochodzenia swoich praw przed sądem, zostają ograniczone. W omawianym przypadku odmowa udziału pełnomocnika strony w jej przesłuchaniu spowodowała nie tylko naruszenie proceduralnego prawa strony dochodzenia swoich praw przed sądem, przez którym toczyło się przesłuchanie, ale także mogła naruszyć w konsekwencji inne prawo strony, którego dotyczyło postępowanie sądowe.

4. W omawianej sprawie sąd nie dopuścił pełnomocnika do udziału w przesłuchaniu strony. Strona próbowała naprawić *ad hoc* błędną decyzję sądu, ustanawiając swojego pełnomocnika – adwokatem. Sąd się nie zgodził, tłumacząc, że decyzja w tym zakresie należy do biskupa diecezjalnego.

Weryfikując to stanowisko sądu, należy zadać pytanie: Czy strona mogła *ad casum* ustanowić swojego pełnomocnika adwokatem bez zgody (zatwierdzenia) ze strony biskupa diecezjalnego?

5. Wydaje się, że tak. Strona może przecież swobodnie ustanowić sobie adwokata i pełnomocnika (kan. 1481 § 1 KPK). Można być jednocześnie pełnomocnikiem i adwokatem. Co do tego nie ma wątpliwości na gruncie tradycji kanonicznej⁶; i to także wynika z prac nad obecnym kodeksem⁷.

Istnieje opinia, że adwokata (także *ad casum*) musi zatwierdzić biskup diecezjalny⁸. Opiera się ją na kan. 1483 KPK: „[...] adwokat ma być ponadto katolikiem, chyba że biskup diecezjalny zezwoli inaczej, doktorem prawa kanonicznego lub

---

6 „Utrumque munus, procuratoris et advocati, etiam in eadem causa et pro eodem cliente eadem persona exercere potest” (*Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, 27.05.1917, „Acta Apostolicæ Sedis” 9 (1917) pars 2, can. 1656 § 4).

7 *Ad can. 88 § 4*, „Communications” 10 (1978), s. 269.

8 Tak np. *The Canon Law Letter & Spirit: A Practical Guide to the Code of Canon Law*, London 1995, ad can. 1483, s. 856–857; *Code of Canon Law Annotated: Prepared under the Responsibility of the Instituto Martín de Azpilcueta*, eds. E. Caparros, M. Thériault, J. Thorn, H. Aubé, 2nd ed., rev. and updated of the 6th Spanish language edition, Montréal 2004, ad can. 1483, s. 1163.

w każdym razie prawdziwym ekspertem i zatwierdzonym przez tegoż biskupa⁹. Ta opinia jest najprawdopodobniej błędna, i to co najmniej z kilku powodów.

a) W logice formalnej operacje na zdaniach wykonuje się od lewa do prawa, przy uwzględnieniu ważności spójników. Spójniki „i” (koniunkcja) oraz „lub” (alternatywa) nie mają tej samej rangi w kolejności wykonywania operacji logicznych. Koniunkcja „i” ma priorytet przed alternatywą „lub”, czyli ma przewagę¹⁰.

Przedstawiając interpretowany przepis w postaci zdań: „Adwokat ma być ponadto katolikiem” – p, „doktorem prawa kanonicznego” – q, „skądinąd prawdziwie biegłym” – r, „zatwierdzonym przez tego biskupa” – s, gdzie „*” to koniunkcja, „+” to alternatywa, otrzymuje się następujący rachunek: $p * q + r * s$, który można dla jasności zapisu przedstawić tak: $(p * q) + (r * s)$.

W konsekwencji wykonania logicznych operacji na zdaniach tego przepisu zatwierdzenie dokonane przez biskupa diecezjalnego odnosi się więc tylko do wyrażenia „skądinąd prawdziwie biegłym”. To oznacza, że jeżeli osoba jest „doktorem prawa kanonicznego”, nie musi zostać zatwierdzona przez biskupa.

b) Innym argumentem przeciwko prezentowanej opinii sądu jest norma z kan. 18 KPK, czyli nakaz rozszerzenia w procesie wykładni uprawnień podmiotu, w tym przypadku strony. Gdyby bowiem przyjąć powyższą opinię, czyli konieczność uzyskiwania w każdym przypadku akceptacji biskupa, i to bez wymagania przez

9 Kodeks prawa kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 r. Zaktualizowany przekład na język polski, zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski, Poznań 2022. W poprzednim oficjalnym tłumaczeniu kanon miał brzmienie: „[...] Adwokat ma być ponadto katolikiem, chyba że biskup diecezjalny zezwoli inaczej, doktorem prawa kanonicznego lub skądinąd prawdziwie biegłym i zatwierdzonym przez tegoż biskupa”. Różnica polega na dodaniu w nowym tłumaczeniu przecinka przed zwrotem: „i zatwierdzonym przez tego biskupa”. Różnice w tłumaczeniu nie mają znaczenia dla rozwiązania omawianego problemu.

Należy wskazać na jeszcze inne tłumaczenie tego przepisu na język polski, zamieszczone w: *Kodeks prawa kanonicznego. Komentarz*, red. nauk. P. Majer, Warszawa 2011. Omawiany przepis ma w nim następujące brzmienie: „[...] Adwokat ma być ponadto katolikiem, chyba że biskup diecezjalny zezwoli inaczej, doktorem prawa kanonicznego lub skądinąd prawdziwie biegłym, i zatwierdzonym przez tegoż biskupa”. Dodanie przecinka przed spójnikiem „i” wyłącza obowiązek zatwierdzenia przed nawias i tym samym nakazuje odnośnienie tej dyrektywy do innych przypadków niż okoliczność „skądinąd prawdziwa biegłość” adwokata. Zastosowanie tego znaku interpunkcyjnego jest błędne, bo nie tylko nie odpowiada tekstowi łacińskiemu tego przepisu, lecz zbyt mocno oddziałuje na wykładnię i w konsekwencji kształt normy.

10 K. H. Rosen, *Discrete Mathematics and Its Applications*, New York 2019, s. 11: „Another general rule of precedence is that the conjunction operator takes precedence over the disjunction operator, so that $p \vee q \wedge r$ means $p \vee (q \wedge r)$ rather than $(p \vee q) \wedge r$ and $p \wedge q \vee r$ means $(p \wedge q) \vee r$ rather than $p \wedge (q \vee r)$; zob. W. A. Pogorzelski, *Klasyczny rachunek zdań. Zarys teorii*, Warszawa 1975, s. 9–10.

przepis, aby ewentualna odmowa zatwierdzenia wymagała jakiegokolwiek obiektywnej przesłanki, to wówczas istniałaby bardzo poważna możliwość nadużycia prawa przez biskupa diecezjalnego kosztem prawa strony. Z kolei cel zatwierdzenia przez biskupa osoby, która nie ma doktoratu z prawa kanonicznego, lecz jest „skądinąd prawdziwie biegłą” ma sens, i przez to uzasadnienie, bo kompetencje merytoryczne tego kandydata na adwokata nie zostały jeszcze przez Kościół potwierdzone. Dokonuje tego biskup, zatwierdzając go.

Zakończenie

Podsumowując rozważania dotyczące decyzji sądu, przed którym toczy się proces i który dokonywał przesłuchania strony, lecz nie dopuścił pełnomocnika do udziału w jej przesłuchaniu, należy uznać, że popełnił błąd proceduralny. Ten błąd nie został naprawiony przez sąd, zgodnie z sugestią strony – przez uznanie przez sąd legalności ustanowienia przez stronę pełnomocnika adwokatem *ad casum*. Powyższe dwa uchybienia z pewnością mogą stanowić mocną podstawę ewentualnej apelacji.

ABSTRACT

On the participation of a party's legal representative in their examination in canonical proceedings – an analysis based on a case study

This paper examines whether a party's procurator can be present during the party's interrogation in trials before a church tribunal. The study is based on an analysis of the provisions of the Code of Canon Law, with particular reference to canons 1534 and 1561. The author questions the interpretation of the diocesan court, which, in a particular case, refused the participation of a procurator in the questioning of a party, relying on only the literal wording of canon 1561. The article presents a rich argumentation in favor of the author's position based on systemic and functional interpretation, pointing out the necessity of the appropriate application of the rules on witnesses to the questioning of parties, and provides other arguments that this interpretation better achieves the goals of the canon law system, including the protection of the rights of the faithful. In addition, the article discusses the possibility of ad hoc appointment of a procurator as an advocate, which could solve the

problem of his presence during the interrogation. The article concludes that the tribunal's decision not to allow an attorney to participate in the party's interrogation was wrong.

Keywords: church tribunal, procurator, advocat, can. 1534, can. 1561, can. 1483

ABSTRAKT

O udziale pełnomocnika strony w jej przesłuchaniu w procesie kanonicznym – analiza na przykładzie przypadku

Niniejszy artykuł analizuje kwestię obecności pełnomocnika strony podczas jej przesłuchania w procesach przed sądami kościelnymi. Badanie opiera się na analizie przepisów kodeksu prawa kanonicznego, ze szczególnym uwzględnieniem kan. 1534 i 1561 KPK. Autorka kwestionuje interpretację sądu diecezjalnego, który odmówił udziału pełnomocnika w przesłuchaniu strony, opierając się na literalnym brzmieniu kan. 1561 KPK. W artykule przedstawiono bogatą argumentację za stanowiskiem autorki opartą na wykładni systemowej i funkcjonalnej, wskazując na konieczność odpowiedniego stosowania przepisów dotyczących świadków do przesłuchania stron, oraz podano inne argumenty za tym, że ta interpretacja lepiej realizuje cele systemu prawa kanonicznego, w tym ochronę praw wiernych. Ponadto w artykule omówiono możliwość ustanowienia *ad hoc* pełnomocnika adwokatem, co mogłoby rozwiązać problem jego obecności podczas przesłuchania. Konkluzją artykułu jest stwierdzenie, że decyzja sądu o niedopuszczeniu pełnomocnika do udziału w przesłuchaniu strony była błędna.

Słowa kluczowe: sąd kościelny, pełnomocnik, adwokat, kan. 1534 KPK, kan. 1561 KPK, kan. 1483 KPK

BIBLIOGRAFIA

---

1. *Ad can. 88 § 4, „Communicationes”* 10 (1978), s. 269.
2. *Code of Canon Law Annotated: Prepared under the Responsibility of the Instituto Martín de Azpilcueta*, ed. E. Caparros, M. Thériault, J. Thorn, H. Aubé, 2nd ed., rev. and updated of the 6th Spanish language edition, Montréal 2004.
3. *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papæ XV auctoritate promulgatus*, 27.05.1917, „Acta Apostolicæ Sedis” 9 (1917) pars 2, s. 1–593.

4. *Kodeks prawa kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 r. Zaktualizowany przekład na język polski, zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski, Poznań 2022.*
5. Kroczek P., *The Art of Legislation: the Principles of Lawgiving in the Church*, Kraków 2017.
6. Morawski L., *Zasady wykładni prawa*, Toruń 2002.
7. Pogorzelski W. A., *Klasyczny rachunek zdań. Zarys teorii*, Warszawa 1975.
8. Rosen K. H., *Discrete Mathematics and Its Applications*, New York 2019.
9. *The Canon Law Letter & Spirit: A Practical Guide to the Code of Canon Law*, London 1995.

Secolarizzazione del diritto canonico: l'ipotesi delle «leges civiles ad quas ius Ecclesiae remittit»

«Il Cristianesimo fu la prima religione che non voleva
far dipendere il diritto dalla religione»
(F. de Coulanges)

Non possiamo iniziare la riflessione inerente la scolarizzazione del diritto senza invocare la celeberrima asserzione di Fustel de Coulanges¹, la quale determina i limiti del presente saggio, che aspira ad integrare i percorsi di ricerca effettuati ormai da altri Autori², seppur non molti, consapevoli, tuttavia, della pregnanza del fenomeno 'secolarizzazione', insieme al suo profondo influsso sulla scienza e sulla prassi del diritto canonico attuale. Parlare della secolarizzazione del diritto canonico significa, soprattutto, circoscrivere in modo preciso il campo semantico di quel termine in modo da non ottenere i risultati marcati di ambiguità fuorviante. Considerando terminata la discussione sulla polivalenza terminologica del suddetto

---

¹ Cfr. F. de Coulanges, *Cité antique*, Paris 1984, p. 463.

² Cfr. F. d'Agostino, *Jus quia justum. Lezioni di filosofia del diritto e della religione*, Torino 2012, p. 1 e seguenti; C. Cardia, *L'esercizio del governo ecclesiastico in un contesto secolarizzato*, "Stato, Chiese e pluralismo confessionale" (dicembre 2017) n. 40, p. 1-54, <https://doi.org/10.13130/1971-8543/9317>; P. Cavana, *Il diritto canonico nell'età secolare*, "Stato, Chiese e pluralismo confessionale" (giugno 2020) n. 12, p. 66-88, <https://doi.org/10.13130/1971-8543/13648>.

concetto insieme ad altri, semanticamente simili (secolarismo, laicità, laicismo)³, è fondamentale ricordare che per secolarizzazione si intende o il processo storico-culturale o «la pretesa di costruire una filosofia *intenzionalmente* indifferente alla dimensione del religioso, (quindi dominata dal rispetto del principio: *etsi Deus non daretur*)»⁴.

In questo ambito, ciò che maggiormente interessa è il primo significato del concetto, quello cioè secondo il quale la secolarizzazione del diritto non si identifica con «l'abbandono di comportamenti di tipo sacro, o l'allontanamento da schemi tradizionali, da posizioni dogmatiche e aprioristiche»⁵, piuttosto esprime la costante tendenza (in quanto tale storica) di manifestare la religione cristiana in un ambito temporale, in modo da mitigare l'importanza della fede con quella della ragione, da una parte, e dall'altra, da moderare il dato inerente la ragione con quello relativo alla fede. Detto processo, per nulla a-religioso (o anti-religioso), al posto dello Stato-paradiso o della società senza dominio⁶, colloca il realismo della ragione, che non contesta il fatto che «la fede abbia portato un realismo libero da valori, il realismo della statistica e della pura fisica sociale»⁷.

Dunque, ciò che, interessa rilevare in queste pagine è analizzare e poi, tramite un'apposita argomentazione, dimostrare che il diritto canonico ha subito una forte influenza secolarizzante avanzata, soprattutto, da parte della teologia cristiana, il cui effetto fu l'elaborazione dei paradigmi applicabili per ogni sistema giuridico

---

3 Cfr. Paulus pp. VI, Littera apostolica *Evangelii nuntiandi*, 8.12.1975, „Acta Apostolicæ Sedis” 68 (1976), p. 5; G. Dalla Torre, *Laicità: un concetto giuridicamente inutile*, “Persona y Derecho” 53 (2005), p. 139–156, <https://doi.org/10.15581/011.32478>; A. Rigobello, *Laicità e secolarizzazione*, in: G. Dalla Torre, *Lessico della laicità*, Roma 2007, p. 197 e seguenti; L. Ornaghi, *Laicità e secolarismo*, in: G. Dalla Torre, *Lessico della laicità*, Roma 2007, p. 35 e seguenti; G. Dalla Torre, *Secolarizzazione e laicità. A proposito delle radici cristiane dell'Europa*, in: L. Monteferrante, D. Nocilla, *La storia, il dialogo, il rispetto della persona. Scritti in onore del Cardinale Achille Silvestrini*, Roma 2009, p. 25–40; P. Costa, *La città post-secolare. Il nuovo dibattito sulla secolarizzazione*, Brescia 2019, *passim*.

4 F. d'Agostino, *Jus quia justum*, p. 1; corsivo originale. Cfr. inoltre: H. Lübke, *La secolarizzazione. Storia e analisi di un concetto*, Bologna 1970; G. Marramao, *Cielo e terra. Genealogia della secolarizzazione*, Bari 1994, p. 15 e seguenti; R. Rémond, *La secolarizzazione*, Roma–Bari 1999; S. Klemczak, *Ordo temporis 'Secularization' as a Historiographic Category*, “Studia Religiosa” 40 (2007), p. 177–191.

5 G. Pasquino, *Secolarizzazione*, in: N. Bobbio, N. Matteucci, *Dizionario di politica*, Torino 1976, p. 904.

6 Cfr. C. Taylor, *A Secular Age*, Cambridge 2007, p. 14 e seguenti, <https://doi.org/10.4159/9780674044289>.

7 J. Ratzinger, *I Cristiani di fronte ai totalitarismi*, in: P. Azzaro, *Liberare la libertà. Fede e politica nel terzo millennio*, Siena 2018, p. 67.

occidentale⁸, partendo dalla dialettica costante tra fede e ragione, tra *res spiritualis* e *res politica*. L'intento della presente ricerca mira, pertanto, ad esaminare l'istituto giuridico della cosiddetta canonizzazione delle leggi civili, domandandosi se l'intero ordinamento canonico, inteso in termini di sistematicità del diritto, tramite varie metamorfosi e dinamiche, si sia ibridato con dei fattori che avrebbero potuto ridurlo ad una mera correttezza formale e privarlo del suo contenuto primario. In realtà, è un quesito che concerne il metodo della composizione del diritto, cioè della sua elaborazione. Questa domanda, inoltre, presuppone l'analisi di una norma canonizzata, sia in quanto fonte di diritto canonico sia per la sua collocazione gerarchica all'interno di un unico sistema normativo da interpretare.

1. Secolarizzazione come processo storico-culturale

Il riferimento ai presupposti della così delineata nozione di 'secolarizzazione' rinvia soprattutto alla sua costruzione concettuale, certamente, di carattere neutrale e imparziale, che – come abbiamo notato poco prima – non si oppone al fattore religioso. Lo stesso riferimento permette di proporre la sua strutturazione teorica descritta piuttosto in termini di un approccio libero da qualsiasi ideologia, poiché, nell'ipotesi opposta, ovvero se qualsiasi ideologia diventasse la forza dominante dell'ambito giuridico di una società, allora verrebbe meno l'ispirazione fondamentale del diritto e, cioè, la sua apertura in un sistema composto essenzialmente da norme (non esclusivamente di origine positivista) e definito una volta per sempre. Il fenomeno 'secolarizzazione' non può essere relativista, così come non può negare l'esistenza e la conoscibilità della verità⁹. Non è, poi, caratterizzato dal rifiuto di ogni trascendenza, piuttosto è idoneo a produrre condotte razionali (pragmatiche), capaci di poter essere verificate e altrettanto abbandonate, ogniqualvolta fossero valutate inadeguate, specificatamente, al livello operativo e funzionale¹⁰.

---

8 Cfr. M. Santini, *Incontro interdisciplinare sul tema: esperienza giuridica e secolarizzazione*, "Il Politico" 57 (1992) n. 4, p. 705-711; Th. Gutman, *Secolarizzazione del diritto e giustificazione normativa*, trad. P. Chiarella, Napoli 2007; E. W. Böckförde, *Diritto e secolarizzazione. Dallo Stato moderno all'Europa unita*, trad. M. Carpitella, Roma-Bari 2007; *Filosofia del diritto e secolarizzazione. Profili giuridici ed etici*, a cura di L. Palazzani, Roma 2011.

9 Cfr. R. Torfs, *Canon Law in a Secularized Society*, "Studia Canonica" 41 (2007), p. 282-283.

10 Cfr. G. Dalla Torre, *Secolarizzazione e laicità*, p. 37-38.

Da questi presupposti conseguono esiti teorici e caratterizzati da un senso sostanzialmente univoco. Le ricerche volte a descrivere la dinamica intercorrente tra quanto può essere definito come trascendente (il diritto divino) ed immanente (il diritto umano), in riferimento a due principali fonti dell'ordinamento canonico¹¹, concordano tutte nel ritenere che l'esistenza del primo non pregiudica sia la presenza sia l'effettività del diritto positivo che sarebbe, invece, legittimato ad operare per ordinare e disciplinare le relazioni tra le persone¹². Per conservare detta legittimità, il diritto umano deve necessariamente soddisfare i presupposti di un diritto giusto; ragion per cui non può rinnegare l'importanza del cosiddetto diritto naturale che, come tale, corrisponde – quanto alla sua sostanza e alla profonda indole – al diritto divino, pur essendo da esso evidentemente distinto. Tanto è vero, che l'assolutizzazione delle leggi di natura, da una parte, o la divinizzazione del diritto umano¹³, dall'altra, portano, quasi sempre e in maniera inevitabile, all'impossessamento dell'umano, il che può produrre delle conseguenze disastrose¹⁴. Questo però è il tema a cui possiamo solo accennare.

Per meglio argomentare quanto appena affermato, si deve prendere in considerazione l'iter storico, pur in maniera frammentaria e solo esemplare, tramite cui sarà possibile dimostrare la nascita e, poi, lo sviluppo dell'idea di secolarizzazione del diritto canonico. L'autentica posta in gioco di questa problematica è strettamente collegata ad una reciproca relazione tra la teologia e il diritto (canonico), ragion per cui i punti nodali del presente discorso riguardano essenzialmente due periodi storici dell'evoluzione della scienza di diritto canonico. Il primo concerne l'epoca della teologia scolastica e il secondo, invece, quella della teologia apologetica.

L'evidenza del meccanismo di cui abbiamo menzionato sopra, si è vista sotto il regime dello *ius novum*, quando la teologia era caratterizzata per il fatto che i dati provenienti dalla Rivelazione furono presentati in base a schemi concettuali di origine aristotelica. Le verità rivelate, in effetti, apparivano come troppo ontologizzate,

---

¹¹ Cfr. E. Molano, *Derecho divino*, in: *Diccionario general de derecho canónico*, vol. 3, dir. J. Otduy, A. Viana, J. Sedano, Cizur Menor (Navarra) 2012, p. 114; P. Viladrich, *El ius divinum como criterio de autenticidad en el Derecho de la Iglesia*, "Ius Canonicum" 16 (1976), p. 140, <https://doi.org/10.15581/016.16.20515>.

¹² Poiché la dignità del diritto si fonda sull'apertura della relazionalità alla interpersonalità.

¹³ Cfr. P. Gherri, *Teologia del diritto canonico: identità, missione e statuto epistemologico*, "Apollinaris" 80 (2007), p. 378–379.

¹⁴ Come la formazione (o, addirittura, il controllo) della coscienza delle persone – all'interno degli ordinamenti giuridici ispirati sia alle forme di assolutismo o di totalitarismo.

astratte, deduttivamente a-storiche, ma soprattutto, inidonee a soddisfare complessivamente i bisogni reali della vita religiosa in tanti dei suoi aspetti fondamentali (quello liturgico, spirituale o pastorale). Il diritto canonico non si sottoponeva, tuttavia, a quel sistema di concetti teologici basandosi, piuttosto, sui sillogismi della ragione teoretica¹⁵, causa del suo avvicinamento concettuale al diritto romano il quale, all'epoca, stava rinascendo riacquistando, al contempo, una posizione decisamente notevole in tutto il continente europeo. Proprio in questo contesto, il diritto canonico, così come fu presentato da Ivo, vescovo di Chartres, si separò strutturalmente dalla teologia¹⁶. In particolare, fu il Decreto di Graziano, a partire dal quale, la canonistica ha iniziato ad ottenere la sua piena autonomia, anche – o forse soprattutto – a livello epistemologico¹⁷. Contrariamente ai metodi utilizzati dalla scolastica, Graziano determinò ben altre tecniche capaci di concordare le leggi della Chiesa in un sistema unico ed armonico, superando numerose contraddizioni. Il formale distacco dalla teologia ha fatto sì che il diritto canonico potesse confrontare il suo metodo con quello del diritto romano, appena riscoperto.

Se, per un verso, la canonistica ha saputo creare il proprio metodo, ancorato nei sempre attuali fatti della Rivelazione, i quali (detti fatti) interpretava e – servendosi di quanto fu ormai acquisito dal diritto romano – presentava nel contesto storico, per altro verso, si è potuta osservare la stagnazione del suo sviluppo teologale. Il diritto canonico divenne difatti lo *ius commune* dell'Europa cristiana, prendendo chiaramente una posizione di una universale scienza del diritto. Uscito fuori dai confini della comunità religiosa, iniziò ad essere concepito come la branca universale dell'ordinamento giuridico, al quale poteva essere applicata una formale concezione scolastica del diritto¹⁸. Un diritto, cioè, che realizzava l'unità

15 Cfr. P. Grossi, *L'Europa del diritto*, Roma-Bari 2011, p. 35.

16 Cfr. F. Zanchini di Castiglionchio, *Tra fede e storia. Notazioni critiche in tema di ermeneutica canonistica*, "Ius Ecclesiae" 5 (1993), p. 273-274; A. Gorini, *Il diritto canonico nel contesto teologico ed ecclesiale dei secoli v-VIII*, "Prawo Kanoniczne" 58 (2015) n. 4, p. 151-153, <https://doi.org/10.21697/pk.2015.58.4.09>.

17 Scrive Paolo Gherri: «Ciò che differenziò i percorsi e gli esiti delle discipline teologiche in genere da quelli della canonistica fu la diversa origine dell'istanza epistemologica cui dovettero far fronte: sostanzialmente estrinseca per le varie teologie che sempre più dovettero confrontarsi con una filosofia e cultura divenute oramai secolari e laiche, scientiste e positiviste; quasi completamente endogena per la canonistica che si vide di colpo cambiare l'oggetto materiale di indagine (il Codice invece delle Decretali) ed imporre la metodologia di studio (l'esegesi)» (*Canonistica, codificazione e metodo*, Città del Vaticano 2007, p. 11-12).

18 Cfr. P. Grossi, *L'Europa del diritto*, p. 52-54.

giuridica europea, un diritto a proiezione universale, l'unica legittima per la scienza. Di conseguenza, ciò che differenziava un ordinamento giuridico dall'altro non era il suo contenuto, ma la sua origine. Tuttavia, lo stretto legame fra il diritto canonico e l'ordinamento laico ha fatto sì che questo primo si distanziasse dal mistero della Chiesa in cui doveva essere fortemente ancorato, trovando in esso la sua ragione di essere. Ciò che al diritto canonico ha fatto recuperare la sua specificità ordinamentale rispetto a quella dei sistemi laici, fu invece la sintesi del fenomeno giuridico di unità, compiuta intorno allo *ius divinum sive naturale sive positivum* per opera di Francesco Suarez¹⁹.

Quanto occorre mettere in rilievo, invece, in un argomento dello *ius novissimum*, è che la teologia, in reazione al protestantesimo, assunse la forma della pura apologetica. In dottrina, si sottolineava l'importanza dell'*auctoritas* della Chiesa, la quale presentava istituzionalmente ed in maniera assai autorevole le verità della fede²⁰. All'epoca, la metafisica scolastica ha perso la sua forza creatrice a scapito però dei nuovi metodi epistemologici, volontariamente recepiti dalle scienze laiche (metodo filologico, storico o critico). Non sorprende, dunque, che il diritto canonico ha preso le posizioni di difesa nei confronti del diritto secolare, il quale tentava di privarlo anche della sua ragione di essere. In quel contesto nacque il diritto confessionale, lo *ius publicum ecclesiasticum*, che assunse il carattere positivo ed apologetico sull'esempio della teologia²¹. I principi di indole giusnaturalista penetravano il diritto canonico fino alle sue radici fondazionali in modo da farlo privare, quasi completamente, della sua base ecclesiologica. Inoltre, la positivizzazione della scienza canonica ha fatto sì che la stessa non fosse più in grado di rispondere alle obiezioni sollevate da Martino Lutero (e poi radicalizzate da Rudolf Shom) in tema dell'ontologia del diritto della Chiesa²².

Ad ogni modo, si aspettava che la prima codificazione del diritto canonico fosse in grado di camminare di pari passo rispetto alle attuali correnti codificatrici,

---

¹⁹ Cfr. L. Gerosa, *Teologia del diritto canonico: fondamenti storici e sviluppi sistematici*, Varese 2005, p. 184.

²⁰ Cfr. H. J. Berman, *Law and Revolution*, part 2: *The Impact of the Protestant Reformations and the Western Legal Tradition*, Cambridge MA–London 2003, p. 60–61.

²¹ Cfr. F. Zanchini di Castiglionchio, *Genesi e vicende dello 'Jus publicum ecclesiasticum' in età posttridentina. Una risposta romano-cattolica alla modernità*, "Stato, Chiese e pluralismo confessionale" (aprile 2020) n. 8, p. 102–103, <https://doi.org/10.13130/1971-8543/13343>.

²² Cfr. J. Artiles Sánchez, *Fundamento teológico del ordenamiento jurídico de la Iglesia católica*, "Almogaren" 36 (2005), p. 29–31, 43.

proprie degli ordinamenti laici²³, ma innanzitutto dovesse corrispondere alle attese della teologia attuale, che presentava la Chiesa come una società giuridicamente perfetta. Detta concezione giustificava, pertanto, la necessità del diritto codificato sul modello del diritto europeo. Nonostante le nuove correnti del pensiero teologico, sorte soprattutto ai tempi dell'enciclica *Mystici Corporis*, la canonistica, strettamente legata all'opera codificatrice insieme al metodo esegetico, specie nella sua raffinatissima forma presentata dalla scuola italiana degli anni Trenta e sottoposta al modo teologico del pensare sul diritto, ha dimostrato di essere completamente chiusa a qualsiasi radicale cambiamento, il cui arrivo si sarebbe dovuto attendere solo con la nuova ecclesiologia, frutto ed eredità del Concilio Vaticano II²⁴.

Questo quadro, riassunto così sommariamente e, di certo, in maniera incompleta, può comunque descrivere la dialettica tra teologia e diritto che ha contrassegnato per secoli la cultura giuridica occidentale, specie l'assetto ordinamentale canonico²⁵. Esaminando da vicino la stessa dialettica, non è errato affermare che il processo di secolarizzazione è stato visto come lo strumento garantista del diritto medesimo che, per un verso, non poteva uniformarsi alla fede in ordine al negare la sua razionalità, e – per altro verso – non doveva assolutizzarsi fino a diventare

---

23 Cfr. A. Vermeersch, J. Creusen, *Epitome juris canonici cum commentariis*, t. 1, Mechliniæ–Romæ 1949, p. 60. Un illustre canonista Gherri argomenta invece il parere contrario: «Circa il suo l'inserimento e la rispondenza all'interno della storia/teoria generale della codificazione: tecnica giuridica, completezza formale ed estensione materiale, si deve osservare che il C.I.C. risponde a sufficienza ai requisiti di brevità e chiarezza, ma assai imperfettamente a quelli di uniformità terminologica, generalità dei concetti, rigore deduttivo, precisione sistematica; di completezza formale ('esclusività') invece non si può certo parlare, tanto per la presenza del c.d. diritto divino (naturale e positivo) che per la conservazione delle consuetudini e del diritto particolare, che per il rimando alla legislazione civile; diversamente, per la quantità delle materie trattate, la Chiesa possiede un codice quale nessuno Stato ha e nessun Stato ha mai tentato di compilare. "La caratteristica del Codice non può dunque trovarsi nelle sue innovazioni, ma soltanto nella sua forma esteriore, nella astrattezza e generalità delle sue norme e nel loro ordine sistematico, nella eliminazione del troppo e del vano contenuto nelle leggi antiche; e il suo valore risiede soprattutto nella sua utilità pratica"» (*Il primo Codice di diritto canonico: fu una vera codificazione?*, "Apollinaris" 76 (2003) n. 3-4, p. 886).

24 Cfr. V. Fagiolo, *Vaticano II e il diritto canonico*, in: *Le Deuxième Concile du Vatican (1959-1965)*, Rome 1989, p. 637-647 (Collection de l'École française de Rome, 113); C. J. Errázuriz Mackenna, *Sul rapporto tra comunione e diritto della Chiesa*, "Fidelium Iura" 4 (1994), p. 35-54; A. Cattaneo, *Fondamenti ecclesiologici del diritto canonico*, Venezia 2011, *passim*; G. Ghirlanda, *Introduzione al diritto ecclesiale. Lineamenti per una teologia del diritto nella Chiesa*, Roma 2013, p. 110 e seguenti.

25 Cfr. T. I. Jiménez Urresti, *Diritto canonico e teologia: due scienze diverse*, "Concilium" 8 (1967), p. 3, 28-38; C. Redælli, *Il concetto di diritto della Chiesa nella riflessione canonistica tra Concilio e Codice*, Milano 1991, p. 45.

l'insieme di regole ridotte ad un mero atto di obbedienza formale ordinato da chi esercita la potestà o usa il potere. A detto sviluppo storico, non sempre però continuo, si è contrapposta la linearità il cui oggetto era il contenuto teorico del diritto (storicamente lo stesso) che, in maniera costante, implicava (e continua a farlo) il sano bilanciamento tra sfera istituzionale e quella spirituale.

Rifiutando ogni deduttivismo aprioristico e ponendo, invece, l'esperienza ecclesiale storica (cioè concreta), quale istanza di riferimento, si giunge all'affermazione che la rivincita del diritto sul diritto (sic!) sembra esser giunta a salvarlo da sé stesso. In altri termini: l'ha preservato da un possibile irrigidimento in un atto schiettamente istituzionale (per non dire politico) e dalla sua riduzione ad una forma di correttezza burocratico-curiale, privandosi – in ambedue le ipotesi – sia dal suo senso profondo e ultimo, sia dalla sua razionalità. Questo avvenne poiché il fenomeno diritto ha saputo pienamente accogliere la ragione aperta alla trascendenza e unirla con tutta la ricchezza proveniente dalla Rivelazione, secondo il reale valore fondativo del Concilio Vaticano II²⁶. A tal proposito scrisse Aldo Rocco Vitale: «La grammatica teologica cristiana, dunque, ha fondato la intrinseca normatività della secolarizzazione, la quale, a sua volta, si è con il tempo tramutata in secolarizzazione della normatività»²⁷. La scienza del diritto canonico non ha, pertanto, nulla da obiettare nei confronti di un fatto secondo il quale la priorità della fede non può essere competitiva con la ricerca della ragione poiché quest'ultima non è autorizzata a valutare il contenuto della fede, piuttosto deve indirizzarsi alla scoperta delle ragioni, che permettono di comprendere il senso profondo del detto contenuto, per poterlo tradurre nelle regole di condotta corrispondenti alla missione specifica della comunità della Chiesa²⁸.

---

²⁶ Cfr. Ioannes Paulus PP. II, *Constitutio apostolica Sacrae disciplinae leges*, 25.01.1983, "Acta Apostolicae Sedis" 75 (1983) pars 2, XI.

²⁷ A. R. Vitale, *Diritto e secolarizzazione: spunti per una libera riflessione*, <https://www.centrostudilivativo.it/diritto-e-secolarizzazione-spunti-liberi-di-riflessione> (15.02.2024).

²⁸ Cfr. Ioannes Paulus PP. II, *Litterae encyclicae Fides et ratio*, n. 42, 14.09.1998, "Acta Apostolicae Sedis" 91 (1999), p. 38.

2. Limitazioni all'ipotesi del can. 22 del CIC 1983²⁹

Lasciando, per il momento, la riflessione generale circa il processo di secolarizzazione, ora occorre addentrarsi nella sua concreta manifestazione espressa nel testo legislativo, prova di una scelta consapevole del legislatore di voler ricorrere alle soluzioni normative non canoniche per soddisfare i presupposti dell'intero ordinamento giuridico inteso come un sistema attento al particolare. Senza entrare in questa sede nelle rationes giustificative della piena ricezione delle *leges civiles* nell'assetto normativo della Chiesa già espresse da altri illustri canonisti³⁰, qui conviene evidenziare la sua ulteriore causa, forse meno conosciuta ed evidente. L'osservazione che si vuole avanzare propone, infatti, di cogliere detto istituto giuridico come una impronta peculiarità dell'intero ordinamento e non invece come una pura tecnicità teoretica, abbastanza nuova rispetto ad una prassi, suggerita negli anni del dopoguerra e, poi, istituzionalmente formulata³¹. In verità, ciò che caratterizza, in modo assolutamente sostanziale, l'intero ordinamento canonico è il fatto che

²⁹ *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, 25.01.1983, „Acta Apostolicæ Sedis” 75 (1983) pars 2, p. 1-317.

³⁰ Cfr. O. Cassola, *La recezione del diritto civile nel diritto canonico*, Roma 1969, p. 91 e seguneti; P. Ciprotti, *Contributo alla teoria della canonizzazione delle leggi civili*, Roma 1941; P. Ciprotti, *Il nuovo Codice di diritto canonico: novità, motivazione e significato*, Roma 1983, p. 523-535; J. Miñambres, *Análisis de la técnica de la remisión a otros ordenamientos jurídicos en el Código de 1983*, „Ius Canonicum” 32 (1992), p. 747-748, <https://doi.org/10.15581/016.32.17283>; G. Feliciani, *Canonizzazione delle leggi civili*, in: *Nuovo dizionario di diritto canonico*, a cura di C. Coral Salvador, V. De Paolis, G. Ghirlanda, Milano 1993, p. 120-121; G. Boni, *La rilevanza del diritto dello Stato nell'ordinamento canonico. In particolare al canonizatio legum civilium*, Milano 1998; J. García Martín, *Le norme generali del Codex iuris canonici*, Roma 2006, p. 129-130; Ch. Minelli Zagra, *Recepción de ley civil*, in: *Diccionario general de derecho canónico*, vol. 6, dir. J. Otaduy, A. Viana, J. Sedano, Cizur Menor (Navarra) 2012, p. 732-735.

³¹ Sotto il regime del codice piano-benedettino (*Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papæ XV auctoritate promulgatus*, 27.05.1917, „Acta Apostolicæ Sedis” 9 (1917) pars 2, s. 1-521), il legislatore storico non ha previsto una norma di carattere generale, tuttavia accoglieva, pur indirettamente, le disposizioni normative laiche (cfr. can. 1059, 1080, 1186, 1508, 1529, 1770, 1926, 1930 CIC 1917). La tecnica della remissione alle leggi statali fu vista anche nella giurisprudenza del Tribunale della Rota Romana, specie in materia contrattuale (cfr. *Sacræ Rotæ Romanæ Tribunal, coram Mori*, decisio diei 20 februarii 1913, in: *Sacræ Romanæ Rotæ, Decisiones seu sententiæ [...] Anno 1913*, vol. 5, Romæ 1913, p. 163, n. 3; *coram Massimi*, decisio diei 27 aprilis 1921, in: *Sacræ Romanæ Rotæ, Decisiones seu sententiæ [...] Anno 1921*, vol. 13, Romæ 1921, p. 80, n. 3; *coram Heard*, decisio diei 4 iunii 1954, in: *Tribunal Apostolicum Sacræ Romanæ Rotæ, Decisiones seu sententiæ [...] Anno 1954*, vol. 46, Typis Polyglottis Vaticanis 1954, p. 452, n. 4, e simili). Cfr. Ch. Minelli, *La canonizzazione delle leggi civili e la codificazione postconciliare. Per un approccio canonistico al tema dei rinvii ordinamentali (c. 22)*, „Periodica de re canonica” 85 (1996), p. 449.

il suo atto giuridico tipico ed esemplare (il *principes analogatum* di tutta l'attività giuridica) è il sacramento, non invece il contratto, quanto accade presso i sistemi statali/nazionali/internazionali³². «Ne derivano conseguenze di massimo grado specie a livello dogmatico generale perché, mentre il contratto veicola l'eccellenza dell'autonomia e della libertà individuale (privata), il sacramento invece costituisce sempre un atto pubblico della Chiesa»³³. Detta radicale differenza è ravvisabile sotto il profilo degli elementi e delle conseguenze dell'attualizzazione degli atti giuridici: mentre nel contratto si rendono rilevanti parti, oggetto e causa³⁴, nel sacramento, invece, danno rilievo materia, forma, ministro. In tal modo, anche le differenti condizioni di generale validità o invalidità di un atto giuridico tipico all'interno di questi ordinamenti, sono difficilmente confrontabili.

Ciò posto, preme ulteriormente mettere in rilievo che la stessa – ipotetica – tipicità sacramentale per gli atti giuridici canonici è applicabile solo in linea teorica, perché, a livello espressamente tecnico si contrappongono due esemplarità del tutto diverse: quella eucaristica e quella matrimoniale, che rispondono sia a premesse sia a principi non facilmente riconducibili in modo reciproco. Vi è di più: la maggioranza degli atti giuridici canonici – oggetto d'intervento ordinamentale – sono proprio i matrimoni, per di più in relazione alla loro invalidità (e nullità). Detto quadro si complica ulteriormente per il fatto che per vari secoli, lo stesso matrimonio fu ritenuto e presentato dal legislatore canonico come un vero e proprio contratto³⁵.

Or dunque, quello che qui sembra cruciale in questo discorso è il fatto che nell'ordinamento canonico, nonostante la posizione privilegiata di un atto giuridico 'sacramento', esistono pure veri e propri contratti civilisticamente intesi, come sono tutte le compravendite, la gestione dei beni economici insieme ai beni reali, gli ambiti lavorativi cui si aggiungono convenzioni sia tra persone fisiche che

³² Cfr. V. Buonomo, *Considerazioni sul rapporto tra diritto canonico e diritto internazionale*, "Anuario de Derecho Canónico" 4 (2015), p. 38.

³³ P. Gherri, *Introduzione al diritto amministrativo canonico. Metodo*, Milano 2018, p. 96.

³⁴ Così fu affermato nella sentenza del *Sacræ Rotæ Romanæ Tribunal, coram Many, decisio diei 9 iunii 1916*, in: *Sacræ Romanæ Rotæ, Decisiones seu sententiæ [...] Anno 1916*, vol. 8, Romæ 1916, p. 183, n. 2. Cfr. anche J. Miñambres, *Il rinvio legislativo nelle decisioni della Rota: antecedenti giurisprudenziali del can. 22, "Apollinaris"* 68 (1995), p. 1-2, 171-182.

³⁵ «Christus Dominus ad sacramenti dignitatem evexit ipsum contractum matrimonialem inter baptizatos. § 2 Quare inter baptizatos nequit matrimonialis contractus validus consistere, quin sit eo ipso sacramentum» (can. 1012 § 1 CIC 1917). Cfr. inoltre P. Gherri, *Introduzione al diritto amministrativo canonico*, p. 97.

giuridiche e istituzioni. Sebbene il legislatore canonico impiega il termine legale ‘negoziò’ per indicare una forma quasi contrattuale generica³⁶, una parte della dottrina ritiene però non necessaria l’adozione di un tale concetto a causa della sua fragilità, sempre più contestata in ambito giuridico generale³⁷. Detta fragilità deriva tra l’altro dal fatto che la validità viene spesso e volentieri scambiata con l’efficacia, senza cioè contrapporsi alla nullità come tale, perlomeno nell’ambito strettamente canonico. Vi è di più: tendendo conto della diversa operatività degli atti canonici (anche) in foro civile, preme ricordare che molti di quegli atti di governo, seppur nulli ex parte auctoritatis (poiché illeciti) risultano comunque validi ed efficaci (produttivi di conseguenze) ex parte destinatarii anche perché la loro corretta esecuzione prescinde dalla natura potestativa che li ha originati³⁸.

La scelta del legislatore canonico di procedere attraverso la canonizzazione è certamente dettata da un criterio di opportunità, per evitare cioè le situazioni di conflitto con gli ordinamenti giuridici di riferimento, pur mantenendo la Chiesa sua sovranità³⁹. Ma non solo. Questo rinvio «si giustifica vuoi in ragione della maggiore capacità di aggiornamento ai mutamenti della realtà sociale posseduta dalle legislazioni statali, vuoi in ragione della necessità della armonizzazione tra la normativa canonica e quella civilista (alla luce “dell’indivisibile unitarietà della persona”, nella sua condizione, al contempo, di christifidelis e civis), vuoi, infine, per effetto della consapevolezza che resterebbe priva di ogni incidenza; una

³⁶ Cfr. can. 393; 483 § 1; 532; 543 § 2, 3°; 638 § 3 CIC 1983.

³⁷ Cfr. T. Blanco, *La noción canónica de contrato. Estudio de su vigencia en el CIC de 1983*, Pamplona 1997, p. 41; F. Galgano, *Le insidie di linguaggio giuridico. Saggio sulle metafore nel diritto*, Bologna 2010, p. 125-146.

³⁸ Il problema pare riguardare quasi la totalità degli ordinamenti giuridici contemporanei. Cfr. E. Caparros, *Recepción de ley canónica en el ordenamiento civil*, in: *Diccionario general de derecho canónico*, vol. 6, p. 731-732; *Le droit canonique devant les tribunaux canadiens*, in: M. Théiault, J. Thorn, *Unico Ecclesiae servito*, Ottawa 1991, p. 307-342; E. L. Bulet, C. Goldberg, *Canon law and civil law interface: Diocesan corporations*, “The Catholic Lawyer” 36 (1995), p. 69-81; J. Daros-Pawlyta, A. Pawlyta, *Canon Law as a Foreign Law*, “International Law Quarterly” 3 (2023) n. 3, p. 251-252, <https://doi.org/10.5604/01.3001.0053.8929>; R. Bertolino, *Il nuovo diritto ecclesiale tra coscienza dell’uomo e istituzione. Saggi di diritto costituzionale canonico*, Torino 1986; M. Pietrzak, *Prawo kanoniczne a państwowy porządek prawny*, “Państwo i Prawo” 8 (2006), p. 21-22; J. J. Coughlin, *Canon Law and the Secular State*, “Law, Person, and Community: Philosophical, Theological, and Comparative Perspective on Law” (2012), p. 185-214, <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199756773.003.0008>.

³⁹ Cfr. L. Chiappetta, *Il Codice di diritto canonico. Commento giuridico-pastorale*, t. 1, Napoli 1988, p. 46.

normativa canonica differente da quella civile, assai più dettagliata ed esaustiva per una maggiore competenza tecnica in materia»⁴⁰.

In verità, la sua motivazione più profonda risiede nell'interesse (diciamo minoritario) dello stesso legislatore per i contratti in genere, in quanto atti giuridici non tipici tramite i quali si vorrebbe stabilire, in maniera aprioristica, un unico modello giuridico applicabile per tutte le fattispecie analoghe e in tutti i contesti culturali in cui è presente ed operativa la comunità della Chiesa. Per altro verso, però, se il diritto della stessa Chiesa aspira ad essere il diritto reale e il diritto vivente, appare del tutto legittima la scelta del legislatore di recepire le soluzioni normative non canoniche, purché soddisfino i criteri imposti dal medesimo legislatore previsti per l'ipotesi disciplinata al can. 22 del Codice latino in vigore. Detta limitazione esprime non solo la prudenza del legislatore stesso, ma anche veicola la sua praticità quanto alla promozione delle soluzioni più adeguate al contesto attuale, in cui dovrà succedere l'applicazione del dettato legislativo canonico.

Dal punto di vista della teoria generale del diritto, invece, la canonizzazione del diritto secolare si basa su una tesi descrittiva secondo la quale lo spazio normativo ecclesiale può essere riempito con la normativa che proviene da un'altra, oltre che strettamente canonica, fonte del diritto. L'istituto giuridico della canonizzazione serve a descrivere le circostanze contemporanee entro le quali il diritto canonico opera e tende ad esprimere il suo carattere peculiare. Di certo, non può rispondere alla domanda circa la profonda problematica dell'ontologia della norma canonica in genere, che forse – dopo i duemila anni di ricerca – sarebbe un terreno poco fertile da coltivare. Il suo ruolo primario è, piuttosto, quello di descrivere le condizioni in cui il diritto funziona ed opera. Le stesse condizioni vanno lette in un contesto dell'ermeneutica di continuità e cioè nella prospettiva di una dinamica costante in cui si crea il diritto avendo sua fonte non solo il materiale strettamente di origine ecclesiale ma, anche, quello di indole secolare qui inteso come il perfezionamento dello spazio normativo appositamente aperto dal legislatore canonico per essere riempito con varie regole di comportamento, che non appartengono immediatamente al suo primo interesse codificatorio.

---

⁴⁰ E. Nicolini, *I contratti a contenuto patrimoniale nel diritto canonico*, "Stato, Chiese e pluralismo confessionale" (maggio 2011), p. 1, <https://doi.org/10.13130/1971-8543/1086>.

3. Questioni specifiche

All'interno del summenzionato contesto, si pone, inoltre, la problematica delle norme canoniche, in cui il legislatore rinvia al diritto secolare, aprendo così una questione che riguarda la corretta interpretazione della norma recepita insieme alla determinazione della sua posizione ordinamentale in quanto fonte del diritto. Le stesse norme – così come si sottolinea in dottrina – possono essere distinte a seconda della loro portata e degli effetti che producono. Nello specifico, si tratta [a] dei canoni in cui il legislatore solo fa menzione del diritto secolare, il che significa la sua non operatività nel foro canonico (can. 492 § 1; 1059 CIC 1983); [b] canoni in cui il legislatore esorta o, addirittura, ordina di osservare la norma secolare al fine di garantire l'efficacia degli atti giuridici compiuti anche nel foro civile (can. 98 § 2; 1599 CIC 1983); [c] canoni in cui, alle norme secolari si attribuisce l'efficacia nel foro canonico (can. 105 § 1; 1698 CIC 1983); ed, infine, [d] canoni in cui le leggi secolari si identificano con la normativa vigente canonica (can. 197; 1290; 1714; 1492 § 1 CIC 1983)⁴¹. In dottrina, entro questa individuazione, si distingue la cosiddetta canonizzazione dinamica (detta in blanco) ogniqualvolta la norma viene recepita così come opera nel foro civile prendendo però in considerazione la sua possibile novella e/o la nuova concretizzazione ed interpretazione (can. 1290; 1714 CIC 1983), dalla canonizzazione statica tramite la quale il legislatore inserisce le norme secolari nell'assetto normativo canonico in cui, poi, le stesse norme operano indipendentemente dal diritto secolare (can. 208–223; 123 § 1 CIC 1983)⁴².

Di certo, il maggior interesse per la ricerca qui avanzata, si dà nei confronti dell'ultima ipotesi. Stando così le cose, risulta che, la norma secolare e poi diventata canonica, sarà sempre qualificata come quella appartenente al diritto particolare o quello proprio, raramente, invece, come una legge universale. Conseguentemente, accanto alla norma canonizzata esisterà quella particolare, propria o consuetudinaria di provenienza esclusivamente canonica. In tale quadro normativo, si pone, in maniera quasi inevitabile, il problema di una possibile collisione (o sovrapposizione) delle norme con quelle di 'pura' derivazione ecclesiale. Un eventuale rimedio di questa difficoltà può consistere nell'applicazione delle regole di collisione elaborate dalla teoria generale del diritto secolare, poiché – a quanto pare – l'ordinamento

---

41 Cfr. P. Ciprotti, *Il nuovo Codice di diritto canonico*, p. 523–535.

42 Cfr. O. Cassola, *La recezione del diritto civile nel diritto canonico*, p. 91 e seguenti.

canonico non le ha sufficientemente sviluppate⁴³. Occorre subito precisare, però, che le norme accolte all'interno del sistema giuridico canonico sono da interpretare secondo i criteri ed alla luce delle tecniche proprie dell'ordinamento da cui provengono (cioè dall'ordinamento non canonico). Di conseguenza, devono essere applicate con gli stessi effetti che avrebbero prodotto nel foro statale/internazionale⁴⁴. È indubbio che, nell'ipotesi di una mancata e possibile armonia tra le norme sia nel loro assetto verticale che orizzontale, un interprete deve servirsi delle direttive dell'interpretazione e/o dell'argomentazione (rispettivamente: regole di inferenza e/o regole di collisione) le quali, insieme ad altre regole dell'esegesi del dettato legislativo, sono frutto della prassi e della dottrina, elaborate a seguito della risoluzione dei simili problemi legali, cioè dell'interpretazione e dell'applicabilità del dettato legislativo. Sebbene non esiste nessun obbligo legale di seguirle, tuttavia, nel processo dell'interpretazione, non sarebbe prudente l'auto-provarsi dal detto strumento ampiamente condivisibile e ritenuto come valido ed effettivo⁴⁵.

All'orizzonte interpretativo, perlomeno ipoteticamente parlando, sorge inoltre una ulteriore questione, che riguarda l'interpretazione di una norma canonizzata ed indicata dalla linea giurisprudenziale dominante presso l'interno dell'ordinamento di origine della norma recepita, specie, qualora a tale interpretazione se ne aggiunga la personale visione del mondo dell'interprete secolare insieme alle sue convinzioni, che possono distare significativamente dalla originale ratio legis del legislatore. È una domanda, infatti, che riguarda il problema del limite esistente tra l'interpretazione della legge secondo i presupposti diffusamente accettati e l'interpretazione della stessa legge, ma secondo gli standard appartenenti alla visione del mondo propria dell'interprete; il problema che attualmente si pone

---

43 Cfr. J. Otaduy, *Sobre el can. 22*, in: *Comentario exegético al Código de derecho canónico*, coord. Á. Marzoa, J. Miras, R. Rodríguez-Ocaña, vol. 1, Pamplona 1997, p. 414.

44 *Altre norme, invece, quelle cioè che solamente rinviano al diritto secolare vanno interpretate secondo quanto elaborato dalla scienza canonica*. Cfr. P. Lombardía, *Sub. can. 22*, in: J. I. Arrieta, *Codice di diritto canonico e le leggi complementari commentato*, Roma 2004, p. 88. Lo conferma la stessa, immutata, linea giurisprudenziale: *Sacræ Rotæ Romanæ Tribunal, coram Pinna*, decisio diei 23 martis 1959, in: *Tribunal Apostolicum Sacræ Romanæ Rotæ, Decisiones seu sententiæ [...] Anno 1959*, vol. 41, Typis Polyglottis Vaticanis 1959, p. 268–281; *coram Lefebvre*, decisio diei 16 iulii 1966, in: *Rotæ Romanæ Tribunal, Decisiones seu sententiæ [...] Anno 1966*, vol. 58, Libreria Editrice Vaticana 1966, p. 600–615; *coram De Jorio*, decisio diei 6 decembris 1967, in: *Rotæ Romanæ Tribunal, Decisiones seu sententiæ [...] Anno 1967*, vol. 59, Libreria Editrice Vaticana 1967, p. 817–830.

45 Cfr. N. Bobbio, *Teoria della norma giuridica*, Torino 1958, cap. 1.

seriamente in alcuni contesti politici del vecchio continente, ma non soltanto⁴⁶. In definitiva, la questione non è quella di come impedire agli interpreti di leggere la norma secondo le proprie opinioni e credenze, purché accettabili in un discorso giuridico tendenzialmente condivisibile, piuttosto è comprendere quanti dai detti convincimenti si sia disposti di accogliere e/o tollerare all'interno di un ordinamento cui, come tale, possiede i criteri indicati dal can. 22 CIC 1983 (la non contrarietà al diritto divino e la evidente mancata disposizione normativa canonica) quale limite di ammissione per ogni norma secolare, che aspira a diventare la fonte dello stesso ordinamento canonico. Formalmente parlando, però, la concezione cristiana del diritto non si oppone alla pluralità delle visioni del mondo, né le esclude. Il vero problema gravita, piuttosto, intorno alla questione di politica del diritto poiché coinvolge le opinioni di tanti interpreti insieme alle loro idee che, una volta recepite nell'ordinamento canonico, diventano parte del sistema e possono influire sulla dinamica dei rapporti tra l'autorità e i fedeli. Rilevano, dunque, i valori sottostanti ad ogni posizione interpretativa (come la giustizia del caso concreto, l'adattamento del diritto alla realtà sociale, la certezza del diritto, etc.) insieme alle diverse modalità di accordarli. Tuttavia, l'interpretazione della norma da essere recepita non può prescindere da una scelta concettuale, o teorica, o filosofica (o ideologica se vogliamo) su cui va rilevata la lettera della legge, la volontà del legislatore o lo spirito dell'ordinamento. In definitiva, un interprete non può distanziarsi da scelte etico-politiche; cosa che è una espressione evidente della secolarizzazione del diritto, quello canonico incluso.

Come si evince dall'argomento sopra esposto, il problema della canonizzazione del diritto, considerato entro la prospettiva della secolarizzazione del diritto e come la sua naturale prova, rappresenta vari livelli di complessità. Questo quadro si rende, ulteriormente, complesso a causa del fatto secondo il quale la norma originariamente secolare, diventata poi canonica, accanto al diritto divino e quello consuetudinario, costituisce una vera e propria fonte del diritto canonico. Di certo, si tratta di una fonte di indole umana e, prevalentemente, scritta ma destinata ad una società ben diversa da quella che è la Chiesa (comunità). Data per certa la differenza fondativa della norma canonizzata rispetto a norma 'puramente' canonica, ciò che si rileva, tuttavia, è che detta norma è stata creata in un processo

---

⁴⁶ Cfr. W. Ciszewski, *Cultural Exemptions as an Object of a Theoretical Discussion*, "Forum Prawnicze" (2016), p. 59-73; B. H. Bix, *A Dictionary of Legal Theory*, Oxford 2004, p. 40-41; M. C. Nussbaum, *Liberty of Conscience: In Defense of America's Tradition of Religious Equality*, New York 2008.

diverso e secondo modalità diverse rispetto a quanto previsto in detta materia dal legislatore canonico. Per meglio esplicitare: ammettendo che la canonizzazione del diritto canonico sia sempre un atto libero e consapevole del legislatore, sembra obbligatorio accettare il fatto che la legge canonica, quanto alla sua creazione, interpretazione o applicazione, può essere prodotta da legislatori diversi capaci però di riempire il 'proprio' spazio normativo, anche se in maniera concorrenziale. Detto fenomeno, piuttosto descrittivo, per cui pertinente al sistema giuridico come tale, viene spesso denominato in dottrina come il multicentrismo poiché è dovuto alla pluralità dei 'centri legislativi' dotati delle stesse competenze nel processo *de iure condendo*⁴⁷. Di certo, si tratta di una questione che riguarda la ricerca del cosiddetto policentrismo delle fonti nel sistema legale canonico⁴⁸. Tuttavia, il sistema canonico è policentrico ed è la sua caratteristica intrinseca, poiché tra le sue fonti vi sono il diritto divino, il diritto umano scritto (puramente canonico e canonizzato) e quello non scritto (consuetudinario). Il problema concreto, che di nuovo appare all'orizzonte della presente ricerca è quello della corretta armonizzazione delle norme prodotte dai diversi legislatori, ma presenti nel medesimo sistema legale: il legislatore secolare e quello canonico. In teoria, il fenomeno 'multicentrismo' delle fonti non determina in sé una eventuale collisione delle norme dedotte da queste fonti, tuttavia il rischio di tali collisioni è certamente maggiore in un sistema multicentrico piuttosto che in un sistema tradizionale, cioè monocentrico. Si potrebbe ovviamente obiettare affermando che la norma secolare, diventata canonica, fa interamente parte del sistema canonico il quale, sin dalla sua natura è monocentrico, ovvero detto sistema rappresenta i tratti caratteristici di una sua costruzione piramidale, così come fu pensata da Hans Kelsen⁴⁹. Ciò che rileva, invece, è che l'attuale tendenza di descrivere il sistema giuridico non può prescindere dal fatto che esso rappresenta una struttura composta essenzialmente da una rete delle sue fonti, armonicamente ordinate tra di loro, che difficilmente però contestano il tradizionale modello sistemico. In questo senso, il pluralismo delle fonti che (apparentemente?) crea il sistema multicentrico, così come è definito

---

47 Cfr. T. Buksiński, *Monocentrism and Multicentrism as legal theories in the Global Era*, "Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej" 1 (2015), p. 11 e seguenti, <https://doi.org/10.36280/AFPiFS.2015.1.5>.

48 Cfr. J. Otaduy, *Fuentes, interpretación, personas*, Pamplona 2002, p. 55-75; P. Cavana, *Il diritto canonico nell'età secolare*, p. 73.

49 Cfr. H. Kelsen, *The Pure Theory of Law*, trad. M. Knight, Berkeley 1967, p. 64-65, <https://doi.org/10.1525/9780520312296>.

presso i sistemi del diritto continentale, completa e colma delle materie per la quali è opportuno che vi sia uniformità di criteri negli ordinamenti della Chiesa e delle società secolari. Di conseguenza, il sistema canonico è il sistema complesso e si caratterizza per la sua completezza gerarchica prendendo, al contempo, le distanze dal sistema puramente multicentrico distinto per ciò che ai addice ad un sistema autopoietico, iper-decentralizzato, circolare e ricorsivo⁵⁰.

Conclusioni

Volgendo al termine della presente riflessione, si deve affermare che l'argomento della secolarizzazione del diritto è un tema grande e continuamente soggiace a nuove sfide sociali e culturali entro le quali detto fenomeno, misura della fondamentale organizzazione di ogni *societas*, opera. Se le conclusioni appena presentate sono rappresentative per il ragionamento appena avanzato nell'ambito dell'attività interpretativa (*sensu largo*), allora il compimento dello scopo, fissato nell'introduzione del presente lavoro, dovrà prendere in considerazione la seguente circostanza: l'iter storico concernente lo sviluppo ordinamentale canonico insieme all'istituto giuridico della cosiddetta canonizzazione delle norme secolari documentano il complesso processo della secolarizzazione della normatività della Chiesa. Le argomentazioni qui esposte sono state maturate a partire dalle principali esperienze storiche caratterizzanti la nascita e lo sviluppo della scienza del diritto canonico. Se, da una parte, si è vista l'immagine della sua dipendenza teologica, dall'altra però, era altrettanto evidente il processo in cui lo stesso diritto, con l'evoluzione della scienza, ha saputo superare i limiti cognitivi 'imposti' dalla teologia al fine di acquisire, definitivamente, la sua giusta autonomia, ma non di certo, la totale indipendenza. L'analisi dell'istituto giuridico della canonizzazione ha fatto rilevare, inoltre, come la formazione delle leggi puramente canoniche sia un esempio idoneo a documentare l'influsso di quanto possiamo identificare con 'secolare' sul processo che tende ad ottimizzare l'assetto normativo della Chiesa in un continuo cambiamento culturale. Questo, per poter apprendere che, entro una cornice concettuale storica, in cui il diritto nasce ed opera, in cui cioè sperimenta dei cambiamenti

---

⁵⁰ Cfr. M. van de Kerchove, F. Ost, *Legal System. Between Order and Disorder*, London 1994, p. 66 e seguenti.

significativi, rimane comunque aperto alle sue trasformazioni ragionevoli, sebbene queste sarebbero estranee ad una idea originale, sottostante alla sua profonda fondazione normativa.

ABSTRACT

Secularization of canon law: the hypothesis of “*leges civiles ad quas ius Ecclesiae remittit*”

Through the pages of this article, the question arises whether and how canon law can vary significantly based on the phenomenon of secularization, understood here as the historical and cultural process in which faith is not contested, but rather the realism of reason is relevant. Specifically, we examine the legal institution of the so-called canonization of civil laws through which the canonical legislator opens the normative space to fill it with various rules, which however do not immediately belong to his primary codification interest nor derive from his original founding idea. The reflections proposed here specifically consider the constant dialectic between the importance of theology and its influence on the autonomy of canon law.

Keywords: secularization of law, canonization of civil laws, autonomy of canon law, sources of law, rules of interpretation

---

SOMMARIO

Secolarizzazione del diritto canonico: l'ipotesi delle «*leges civiles ad quas ius Ecclesiae remittit*»

Attraverso le pagine del presente articolo, si pone la questione se e come il diritto canonico possa variare in maniera significativa in base al fenomeno di secolarizzazione, qui inteso come il processo storico e culturale in cui non si contesta la fede, piuttosto si pone come rilevante il realismo della ragione. Nello specifico, si esamina l'istituto giuridico della cosiddetta canonizzazione delle leggi civili tramite la quale il legislatore canonico apre lo spazio normativo per riempirlo con varie regole, che però non appartengono immediatamente al suo primo interesse codificatorio né derivano dalla sua originaria idea fondativa. Le riflessioni qui proposte tengono specificamente conto della dialettica costante tra l'importanza della teologia e il suo influsso sulla autonomia del diritto canonico.

Parole chiave: secolarizzazione del diritto, canonizzazione delle leggi civili, autonomia del diritto canonico, fonte del diritto, regole di interpretazione

---

ABSTRAKT

Sekularyzacja prawa kanonicznego: hipoteza ustaw państwowych, do których odsyła prawo kościelne

Badawczym zagadnieniem niniejszego artykułu jest kwestia, czy i w jaki sposób prawo kanoniczne ulega zjawisku sekularyzacji, przez którą autor rozumie proces historyczno-kulturowy, w którym nie kwestionuje się wiary i objawienia jako istotnych źródeł prawa kanonicznego, lecz dostrzega nieodzowną rolę rozumu, czy wręcz realizmu prawniczego w kształtowaniu aktualnego zbioru prawa kościelnego. Szczegółowej analizie poddana jest instytucja prawna tzw. kanonizacji ustaw świeckich, poprzez którą kościelny ustawodawca otwiera się na recepcję różnych norm i reguł pochodzących z prawa państwowego, które to jednak normy zachowania nie wywodzą się z początkowego (fundacyjnego) zamysłu tworzenia prawa dla wspólnoty Kościoła. Proponowane refleksje uwzględniają także kwestię dialektyki istniejącej pomiędzy rolą teologii a jej wpływem na autonomię prawa kanonicznego.

Słowa kluczowe: sekularyzacja prawa, kanonizacja ustaw państwowych, autonomia prawa kanonicznego, źródła prawa, reguły interpretacyjne

---

BIBLIOGRAFIA

---

1. d'Agostino F., *Jus quia justum. Lezioni di filosofia del diritto e della religione*, Torino 2012.
2. Artiles Sánchez J., *Fundamento teológico del ordenamiento jurídico de la Iglesia católica*, "Almogaren" 36 (2005), p. 15–44.
3. Berman H. J., *Law and Revolution, part 2: The Impact of the Protestant Reformation and the Western Legal Tradition*, Cambridge MA–London 2003.
4. Bertolino R., *Il nuovo diritto ecclesiale tra coscienza dell'uomo e istituzione. Saggi di diritto costituzionale canonico*, Torino 1986.
5. Bix B. H., *A Dictionary of Legal Theory*, Oxford 2004.
6. Blanco T., *La noción canónica de contrato. Estudio de su vigencia en el CIC de 1983*, Pamplona 1997.

7. Bobbio N., *Teoria della norma giuridica*, Torino 1958.
8. Böckeförde E. W., *Diritto e secolarizzazione. Dallo Stato moderno all'Europa unita*, trad. M. Carpitella, Roma-Bari 2007.
9. Boni G., *La rilevanza del diritto dello Stato nell'ordinamento canonico. In particolare al canonizatio legum civilium*, Milano 1998.
10. Buksiński T., *Monocentrism and Multicentrism as legal theories in the Global Era*, "Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej" 1 (2015), p. 5–13, <https://doi.org/10.36280/AFPiFS.2015.1.5>.
11. Bulet E. L., Goldberg C., *Canon law and civil law interface: Diocesan corporations*, "The Catholic Lawyer" 36 (1995), p. 69–81.
12. Buonomo V., *Considerazioni sul rapporto tra diritto canonico e diritto internazionale*, "Anuario de Derecho Canónico" 4 (2015), p. 13–70.
13. Caparros E., *Le droit canonique devant les tribunaux canadiens*, in: M. Théiault, J. Thorn, *Unico Ecclesiae servito*, Ottawa 1991, p. 307–342.
14. Caparros E., *Recepción de ley canónica en el ordenamiento civil*, in: *Diccionario general de derecho canónico*, vol. 6, dir. J. Otaduy, A. Viana, J. Sedano, Cizur Menor (Navarra) 2012, p. 729–732.
15. Cardia C., *L'esercizio del governo ecclesiastico in un contesto secolarizzato, "Stato, Chiese e pluralismo confessionale"* (dicembre 2017) n. 40, p. 1–54, <https://doi.org/10.13130/1971-8543/9317>.
16. Cassola O., *La recezione del diritto civile nel diritto canonico*, Roma 1969.
17. Cattaneo A., *Fondamenti ecclesiologici del diritto canonico*, Venezia 2011.
18. Cavana P., *Il diritto canonico nell'età secolare, "Stato, Chiese e pluralismo confessionale"* (giugno 2020) n. 12, p. 66–88, <https://doi.org/10.13130/1971-8543/13648>.
19. Chiapetta L., *Il Codice di diritto canonico. Commento giuridico-pastorale*, t. 1, Napoli 1988.
20. Ciprotti P., *Contributo alla teoria della canonizzazione delle leggi civili*, Roma 1941.
21. Ciprotti P., *Il nuovo Codice di diritto canonico: novità, motivazione e significato*, Roma 1983.
22. Ciszewski W., *Cultural Exemptions as an Object of a Theoretical Discussion*, "Forum Prawnicze" (2016), p. 59–73.
23. *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, 25.01.1983, „Acta Apostolicæ Sedis” 75 (1983) pars 2, p. 1–317.
24. *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papæ XV auctoritate promulgatus*, 27.05.1917, „Acta Apostolicæ Sedis” 9 (1917) pars 2, s. 1–521.

25. *Coram Mori*, decisio diei 20 februarii 1913, in: *Sacræ Romanæ Rotæ, Decisiones seu sententiæ [...]* Anno 1913, vol. 5, Romæ 1913, p. 159–172.
26. *Coram Many*, decisio diei 9 iunii 1916, in: *Sacræ Romanæ Rotæ, Decisiones seu sententiæ [...]* Anno 1916, vol. 8, Romæ 1916, p. 181–195.
27. *Coram Massimi*, decisio diei 27 aprilis 1921, in: *Sacræ Romanæ Rotæ, Decisiones seu sententiæ [...]* Anno 1921, vol. 13, Romæ 1921, p. 77–84.
28. *Coram Heard*, decisio diei 4 iunii 1954, in: *Tribunal Apostolicum Sacræ Romanæ Rotæ, Decisiones seu sententiæ [...]* Anno 1954, vol. 46, Typis Polyglottis Vaticanis 1954, p. 451–453.
29. *Coram Pinna*, decisio diei 23 martis 1959, in: *Tribunal Apostolicum Sacræ Romanæ Rotæ, Decisiones seu sententiæ [...]* Anno 1959, vol. 41, Typis Polyglottis Vaticanis 1959, p. 268–281.
30. *Coram Lefebvre*, decisio diei 16 iulii 1966, in: *Tribunal Apostolicum Sacræ Romanæ Rotæ, Decisiones seu sententiæ [...]* Anno 1966, vol. 58, Libreria Editrice Vaticana 1975, p. 600–615.
31. *Coram De Jorio*, decisio diei 6 decembris 1967, in: *Tribunal Apostolicum Sacræ Romanæ Rotæ, Decisiones seu sententiæ [...]* Anno 1967, vol. 59, Libreria Editrice Vaticana 1976, p. 817–830.
32. Costa P., *La città post-secolare. Il nuovo dibattito sulla secolarizzazione*, Brescia 2019.
33. Coughlin J. J., *Canon Law and the Secular State*, “Law, Person, and Community: Philosophical, Theological, and Comparative Perspective on Law” (2012), p. 185–214, <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199756773.003.0008>.
34. de Coulanges F., *Cittè antique*, Paris 1984.
35. Dalla Torre G., *Laicità: un concetto giuridicamente inutile*, “Persona y Derecho” 53 (2005), p. 139–156, <https://doi.org/10.15581/011.32478>.
36. Dalla Torre G., *Secolarizzazione e laicità. A proposito delle radici cristiane dell’Europa*, in: L. Monteferrante, D. Nocilla, *La storia, il dialogo, il rispetto della persona. Scritti in onore del Cardinale Achille Silvestrini*, Roma 2009, p. 25–40.
37. Daros-Pawlyta J., Pawlyta A., *Canon Law as a Foreign Law*, “International Law Quarterly” 3 (2023) n. 3, p. 241–259, <https://doi.org/10.5604/01.3001.0053.8929>.
38. Errázuriz Mackenna C. J., *Sul rapporto tra comunione e diritto della Chiesa*, “Fidelium Iura” 4 (1994), p. 35–54.
39. Fagiolo V., *Vaticano 11 e il diritto canonico*, in: *Le Deuxième Concile du Vatican (1959–1965)*, Rome 1989, p. 637–647 (Collection de l’École française de Rome, 113).

40. Feliciani G., *Canonizzazione delle leggi civili*, in: *Nuovo dizionario di diritto canonico*, a cura di C. Coral Salvador, V. De Paolis, G. Ghirlanda, Milano 1993, p. 120–125.
41. *Filosofia del diritto e secolarizzazione. Profili giuridici ed etici*, a cura di L. Palazzani, Roma 2011.
42. Galgano F., *Le insidie di linguaggio giuridico. Saggio sulle metafore nel diritto*, Bologna 2010.
43. García Martín J., *Le norme generali del Codex iuris canonici*, Roma 2006.
44. Gerosa L., *Teologia del diritto canonico: fondamenti storici e sviluppi sistematici*, Varese 2005.
45. Gherri P., *Canonistica, codificazione e metodo*, Città del Vaticano 2007.
46. Gherri P., *Il primo Codice di diritto canonico: fu una vera codificazione?*, “*Apollinaris*” 76 (2003) n. 3–4, p. 827–898.
47. Gherri P., *Introduzione al diritto amministrativo canonico. Metodo*, Milano 2018.
48. Gherri P., *Teologia del diritto canonico: identità, missione e statuto epistemologico*, “*Apollinaris*” 80 (2007), p. 333–380.
49. Ghirlanda G., *Introduzione al diritto ecclesiale. Lineamenti per una teologia del diritto nella Chiesa*, Roma 2013.
50. Gorini A., *Il diritto canonico nel contesto teologico ed ecclesiale dei secoli V–VIII*, “*Prawo Kanoniczne*” 58 (2015) nr 4, p. 139–154, <https://doi.org/10.21697/pk.2015.58.4.09>.
51. Grossi P., *L’Europa del diritto*, Roma–Bari 2011.
52. Gutman Th., *Secolarizzazione del diritto e giustificazione normativa*, trad. P. Chiarella, Napoli 2007.
53. Ioannes Paulus PP. II, *Constitutio apostolica Sacrae disciplinae leges*, 25.01.1983, „*Acta Apostolicae Sedis*” 75 (1983) pars 2, p. 1–317.
54. Ioannes Paulus PP. II, *Litterae encyclicae Fides et ratio*, 14.09.1998, „*Acta Apostolicae Sedis*” 91 (1999), p. 5–88.
55. Kelsen H., *The Pure Theory of Law*, trad. M. Knight, Berkeley 1967, <https://doi.org/10.1525/9780520312296>.
56. Klemczak S., *Ordo temporis ‘Secularization’ as a Historiographic Category*, “*Studia Religiologica*” 40 (2007), p. 177–191.
57. Lombardía P., *Sub. can. 22*, in: J. I. Arrieta, *Codice di diritto canonico e le leggi complementari commentato*, Roma 2004, p. 88.
58. Lübbe H., *La secolarizzazione. Storia e analisi di un concetto*, Bologna 1970.

59. Marramao G., *Cielo e terra. Genealogia della secolarizzazione*, Bari 1994.
60. Minelli Ch., *La canonizzazione delle leggi civili e la codificazione postconciliare. Per un approccio canonistico al tema dei rinvii ordinamentali (c. 22)*, "Periodica de re canonica" 85 (1996), p. 445-487.
61. Minelli Zagra Ch., *Recepción de ley civil*, in: *Diccionario general de derecho canónico*, vol. 6, dir. J. Otaduy, A. Viana, J. Sedano, Cizur Menor (Navarra) 2012, p. 732-735.
62. Miñambres J., *Análisis de la técnica de la remisión a otros ordenamientos jurídicos en el Código de 1983*, "Ius Canonicum" 32 (1992), p. 713-749, <https://doi.org/10.15581/016.32.17283>.
63. Miñambres J., *Il rinvio legislativo nelle decisioni della Rota: antecedenti giurisprudenziali del can. 22*, "Apollinaris" 68 (1995) n. 1-2, p. 171-182.
64. Molano E., *Derecho divino*, in: *Diccionario general de derecho canónico*, vol. 3, dir. J. Otaduy, A. Viana, J. Sedano, Cizur Menor (Navarra) 2012, p. 114-118.
65. Nicolini E., *I contratti a contenuto patrimoniale nel diritto canonico*, "Stato, Chiese e pluralismo confessionale" (maggio 2011), p. 1-40, <https://doi.org/10.13130/1971-8543/1086>.
66. Nussbaum M. C., *Liberty of Conscience: In Defense of America's Tradition of Religious Equality*, New York 2008.
67. Ornaghi L., *Laicità e secolarismo*, in: G. Dalla Torre, *Lessico della laicità*, Roma 2007, p. 205-214.
68. Otaduy J., *Fuentes, interpretación, personas*, Pamplona 2002.
69. Otaduy J., *Sobre el can. 22*, in: *Comentario exegético al Código de derecho canónico*, coord. Á. Marzoa, J. Miras, R. Rodríguez-Ocaña, vol. 1, Pamplona 1997, p. 411-416.
70. Pasquino G., *Secolarizzazione*, in: N. Bobbio, N. Matteucci, *Dizionario di politica*, Torino 1976, p. 901-912.
71. Paulus PP. VI, Littera apostolica *Evangelii nuntiandi*, 8.12.1975, "Acta Apostolicæ Sedis" 68 (1976), p. 5-76.
72. Pietrzak M., *Prawo kanoniczne a państwowy porządek prawny*, "Państwo i Prawo" 8 (2006), p. 16-30.
73. Ratzinger J., *I Cristiani di fronte ai totalitarismi*, in: P. Azzaro, *Liberare la libertà. Fede e politica nel terzo millennio*, Siena 2018, p. 65-80.
74. Redælli C., *Il concetto di diritto della Chiesa nella riflessione canonistica tra Concilio e Codice*, Milano 1991.
75. Rêmond R., *La secolarizzazione*, Roma-Bari 1999.

76. Rigobello A., *Laicità e secolarizzazione*, in: G. Dalla Torre, *Lessico della laicità*, Roma 2007, p. 179–204.
77. Santini M., *Incontro interdisciplinare sul tema: esperienza giuridica e secolarizzazione*, “Il Politico” 57 (1992) n. 4, p. 705–711.
78. Taylor C., *A Secular Age*, Cambridge 2007, <https://doi.org/10.4159/9780674044289>.
79. Torfs R., *Canon Law in a Secularized Society*, “Studia Canonica” 41 (2007), p. 282–283.
80. van de Kerchove M., Ost F., *Legal System. Between Order and Disorder*, London 1994.
81. Vermeersch A., Creusen J., *Epitome Iuris canonici cum commentariis*, t. 1, Mechliniæ–Romæ 1949.
82. Viladrich P., *El ius divinum como criterio de autenticidad en el Derecho de la Iglesia*, “Ius Canonicum” 16 (1976), p. 91–144, <https://doi.org/10.15581/016.16.20515>.
83. Vitale A. R., *Diritto e secolarizzazione: spunti per una libera riflessione*, <https://www.centrostudilivativo.it/diritto-e-secolarizzazione-spunti-liberi-di-riflessione> (15.02.2024).
84. Zanchini di Castiglionchio F., *Genesi e vicende dello ‘Jus publicum ecclesiasticum’ in età postridentina. Una risposta romano-cattolica alla modernità*, “Stato, Chiese e pluralismo confessionale” (aprile 2020) n. 8, p. 95–117, <https://doi.org/10.13130/1971-8543/13343>.
85. Zanchini di Castiglionchio F., *Tra fede e storia. Notazioni critiche in tema di ermeneutica canonistica*, “Ius Ecclesiæ” 5 (1993), p. 269–280.

Aborcja w ustawodawstwie karnym papieża Franciszka (I): „ratio legis”, czyli dobro prawnie chronione oraz znamię sprawcy przestępstwa¹

I. Aktualność zagadnienia w świetle reformy prawa karnego papieża Franciszka

Zabójstwo dziecka poczętego, czyli tzw. aborcja (*abortus*), jest, niestety, ciągle tematem aktualnym w dyskusjach polityków w Polsce i na świecie. Ruchy proaborcyjne, które ścierają się ze zdecydowanym odporem środowisk *pro-life*, wydają się mieć coraz większy wpływ na życie społeczeństw i na poszczególne regulacje państwowe, przynajmniej w Europie, nie wyłączając Polski.

Odpowiedź Kościoła jest zdecydowana. Kościół zawsze bronił życia, także we własnym ustawodawstwie. Dlatego w nowej sytuacji społecznej Kościoła w Polsce, kiedy dyskusja polityczna nad aborcją przybiera na sile, nader potrzebne jest poznanie aktualnej regulacji kanonicznej w tym zakresie.

Dotyczy to szczególnie przestępstwa kanonicznego aborcji, o którym mowa w kan. 1397 § 2 i § 3 kodeksu prawa kanonicznego i w kan. 1450 § 2 kodeksu kanonów Kościołów wschodnich. Przepisy karne tych kodeksów zostały zreformowane przez papieża Franciszka odpowiednio: łaciński – konstytucją apostolską

---

¹ Niniejszy cykl artykułów przedstawia stan prawny na dzień 22 października 2024 roku.

Pascite gregem Dei z 23 maja 2021², a wschodni – *motu proprio Vocare peccatores* z 20 marca 2023³.

Odpowiedni przepis kodeksu łacińskiego stanowi⁴:

Can. 1397 – § 1. Qui homicidium patrat, vel hominem vi aut fraude rapit vel detinet vel mutilat vel graviter vulnerat, poenis, de quibus in can. 1336, §§ 2–4, pro delicti gravitate puniatur; homicidium autem in personas de quibus in can. 1370, poenis ibi et etiam in § 3 huius canonis statutis punitur.

§ 2. Qui abortum procurat, effectu secuto, in excommunicationem latae sententiae incurrit.

§ 3. Si de delictis agatur de quibus in hoc canone, in casibus gravioribus clericus reus dimittatur e statu clericali.

Kan. 1397 – § 1. Kto popełnia zabójstwo lub przemocą albo podstępem porywa lub zatrzymuje człowieka, lub go okalecza, lub poważnie rani, powinien być ukarany, stosownie do ciężkości przestępstwa, karami, o których mowa w kan. 1336 § 2–4; zabójstwo zaś osób, o których mowa w kan. 1370, jest karane karami ustanowionymi tam oraz w § 3 niniejszego kanonu.

§ 2. Kto powoduje aborcję [poronienie; przerywa ciążę], ten wraz z nastąpieniem jej skutku [po nastąpieniu skutku, jeżeli nastąpił skutek: *ablativus absolutus*], zaciąga ekskomunikę *latae sententiae* [wiązącą mocą samego prawa].

§ 3. W poważniejszych przypadkach przestępstw wymienionych w tym kanonie ich sprawca, którym jest duchowny, powinien zostać wydalony ze stanu duchownego.

² Por. Franciscus PP., *Constitutio apostolica Pascite gregem Dei* qua Liber VI Codicis iuris canonici reformatur, 23.05.2021, „Acta Apostolicæ Sedis” 113 (2021), s. 534–537; Liber VI, s. 537–555. Kodeks zmieniony tą reformą cytowany jest dalej jako CIC 2021, podczas gdy wersję pierwotną (*Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, 25.01.1983, „Acta Apostolicæ Sedis” 75 [1983] pars 2, s. III–XXX; 1–317) oznacza się jako CIC 1983.

³ Por. Franciscus PP., *Litteræ apostolicæ motu proprio datæ Vocare peccatores* quibus nonnulli canones tituli xxvii et canon 1152 Codicis canonum ecclesiarum orientalium immutantur, 20.03.2023, „L'Osservatore Romano” z 5.04.2023, s. 10–11, „Acta Apostolicæ Sedis” 115 (2023), s. 383–393, https://www.vatican.va/content/francesco/la/motu_proprio/documents/20230320-motu-proprio-vocare-peccatores.html (03.10.2023). Wersja CCEO po tej noweli jest dalej cytowana jako CCEO 2023.

⁴ Tłumaczenie polskie: *Kodeks prawa kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 r. Zaktualizowany przekład na język polski, zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski, Poznań 2022.*

Natomiast w kodeksie wschodnim przepis ma następujące brzmienie⁵:

Can. 1450 – § 1. Qui homicidium patravit, puniatur excommunicatione maiore; clericus præterea aliis poenis puniatur non exclusa depositione.

§ 2. Eodem modo puniatur, qui abortum procuravit effectu secuto, *firmiter can. 728, § 2.*

Kan. 1450 – § 1. Kto popełnił zabójstwo, powinien zostać ukarany ekskomuniką większą; duchowny oprócz tego powinien zostać ukarany innymi karami, nie wyłączając depozycji.

§ 2. W ten sam sposób powinien zostać ukarany ten, kto spowodował aborcję, po zaistnieniu skutku, *z zachowaniem kan. 728 § 2* [por. Franciszek PP., List apostolski motu proprio *Misericordia et misera*, 20.11.2016, nr 12 – przyp. i kursywa P. S.].

Jak widać, sam przepis łaciński nie uległ zmianie, jeżeli chodzi o jego brzmienie. Przepis kan. 1397 § 2 CIC 2021 powtarza dosłownie treść kan. 1398 CIC 1983, chociaż zmienia jego systematykę. Natomiast nowy jest przepis kan. 1397 § 3 CIC 2021, dodany – jak się wydaje – na wzór odpowiedniego przepisu z kodeksu wschodniego (por. kan. 1450 § 1 CCEO, część druga). Przepisy kodeksu wschodniego nie zostały zmienione w wyniku ostatniej reformy jego prawa karnego, której papież Franciszek dokonał poprzez list apostolski *motu proprio Vocare peccatores* z 20 marca 2023.

II. Dobro prawnie chronione, czyli systematyka przestępstwa aborcji

II.1. *Ratio legis theologica*

Regulacja kanonicznoprawna zakazująca zabijania dziecka poczętego ma na celu ochronę świętości życia. Z punktu widzenia kanonicznego przestępstwa aborcji życie ludzkie, jako dobro prawnie chronione, nigdy nie podlegało dyskusji i zawsze bezkompromisowo było głoszone w Magisterium Kościoła, zwłaszcza w encyklice *Evangelium vitæ* św. Jana Pawła II z 25 marca 1995 roku⁶. Po promulgowaniu tej

⁵ Tłumaczenie polskie Leszka Adamowicza i Marzeny Dyjakowskiej w wydaniu: *Kodeks kanonów Kościołów wschodnich*, Lublin 2002.

⁶ Zob. Ioannes Paulus PP. II, *Litteræ encyclicæ Evangelium vitæ* Episcopis, Presbyteris et Diaconis, Religiosis viris et mulieribus christifidelibus laicis universisque bonæ voluntatis hominibus de vitæ humanæ inviolabili bono, 25.03.1995, „Acta Apostolicæ Sedis” 87 (1995), s. 401–552; polski przekład:

encykliki zrozumiałe jest konsekwentne nauczanie w późniejszych dokumentach Kościoła: w instrukcji Kongregacji Nauki Wiary *Dignitas personae* dotyczącej niektórych problemów bioetycznych z 8 września 2008 roku⁷, w wyjaśnieniu tejże Kongregacji *Recentemente sono pervenute* o aborcji z 11 lipca 2009 roku⁸, a także w instrukcji Dykasterii Nauki Wiary *Dignitas infinita* z dnia 2 kwietnia 2024 roku⁹.

Również papież Franciszek wielokrotnie w swoich wywiadach wypowiadał się przeciwko aborcji oraz bronił życia, poczynawszy od adhortacji apostolskiej *Evangelii gaudium* z 24 listopada 2013 roku¹⁰ po encyklikę *Laudato si* z 24 maja

---

https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/la/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_25031995_evangelium-vitae.html (29.04.2024) [dalej: EV].

7 Por. Congregatio pro Doctrina Fidei, Instructio *Dignitas personae* de quibusdam scientiae bioethicae quaestionibus, 8.09.2008, „Acta Apostolicae Sedis” 100 (2008), s. 858–887; przekład polski: https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_20081208_dignitas-personae_pl.html (29.04.2024), nr 21–23.

8 Zob. Congregazione per la Dottrina della Fede, Chiarificazione *Recentemente sono pervenute* sull'aborto procurato, 11.07.2009, „L'Osservatore Romano” z 11.07.2009, s. 7, https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_20090711_aborto-procurato_it.html (01.05.2024), przekład polski: https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_20090711_aborto-procurato_pl.html (01.05.2024).

9 Por. Dicastero per la Dottrina della Fede, Dichiarazione *Dignitas infinita* circa la dignità umana, 2.04.2024, „Bollettino della Sala Stampa della Santa Sede” nr 588 z 8.04.2024, z przekładem polskim: <https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2024/04/08/0284/00588.html> (01.05.2024), nr 47.

10 „Pośród tych ubogich, o których Kościół chce troszczyć się z upodobaniem, są również dzieci mające się narodzić; są one najbardziej bezbronne i niewinne ze wszystkich, a dzisiaj odziera się je z ludzkiej godności, aby robić z nimi to, co się chce, pozbawiając je życia i ustanawiając prawa, by nikt nie mógł temu przeszkodzić. Aby lekceważąco ośmieszyć podejmowaną przez Kościół obronę życia nienarodzonych, często przedstawia się jego postawę jako coś ideologicznego, obskurantckiego i konserwatywnego. A przecież obrona rodzącego się życia jest ściśle związana z obroną jakiegokolwiek prawa człowieka. Zakłada ona przekonanie, że *każda ludzka istota jest zawsze święta i nienaruszalna* w jakiegokolwiek sytuacji i w każdej fazie swego rozwoju. Jest celem samym w sobie, i nigdy nie jest środkiem do rozwiązania innych trudności. Jeśli obalimy to przekonanie, nie ma solidnych i trwałych fundamentów do obrony praw człowieka, które byłyby zawsze uzależnione od korzyści zmieniających się rządów. Sam rozum wystarczy, aby uznać *nienaruszalną wartość każdego ludzkiego życia*, ale jeśli spojrzymy na nie w świetle wiary, «*wszelki gwałt zadany osobistej godności istoty ludzkiej wzywa o pomstę przed obliczem Bożym i jest Obrazą Stwórcy człowieka*» (Franciscus PP., Adhortatio apostolica *Evangelii gaudium* Episcopis Presbyteris ac diaconis viris et mulieribus consecratis omnibusque christifidelibus laicis de Evangelio Nuntiando nostra aetate, 24.11.2013, „Acta Apostolicae Sedis” 105 (2013), s. 1019–1137; przekład polski: https://www.vatican.va/content/francesco/pl/apost_exhortations/

2015 roku¹¹. Ta nieprzejednana obrona świętości życia przez papieża Franciszka uwidoczniła się w sposób szczególnie wyraźny, kiedy 11 maja 2018 nakazał on zmianę numeru 2267 *Katechizmu Kościoła katolickiego* odnośnie do niegodziwości kary śmierci¹².

II.2. Systematyka przestępstwa aborcji

Ochrona świętości życia jest wyrażona w obecnym tytule VI części II księgi VI CIC 2021, gdzie jest mowa o „przestępstwach przeciwko życiu [człowieka]” (*de delictis contra hominis vitam*). Podobnie rzecz miała się w kodeksach z 1917¹³ oraz z 1983 roku¹⁴.

---

documents/papa-francesco_esortazione-ap_20131124_evangelii-gaudium.html [10.10.2024], nr 213; kursywa – P. S.).

¹¹ Por. Franciscus PP., *Litterae encyclicae Laudato si de communi domo colenda*, 24.05.2015, „Acta Apostolicae Sedis” 107 (2015), s. 847–945, przekład polski: https://www.vatican.va/content/francesco/pl/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si.html (02.05.2024), nr 120: „Ponieważ wszystko jest ze sobą powiązane, *nie da się pogodzić obrony przyrody z usprawiedliwianiem aborcji*. Niewykonalny wydaje się proces edukacyjny na rzecz przyjęcia osób słabych, przebywających wokół nas, które są czasami uciążliwe lub kłopotliwe, jeśli nie otacza się opieką ludzkiego embrionu, mimo że jego pojawienie się może być powodem trudności i problemów: «Jeśli dochodzi do utraty wrażliwości osobistej i społecznej na przyjęcie nowego życia, również inne formy otwarcia przydatne dla życia społecznego ulegają wyjąłowieniu» (kursywa – P. S.).

¹² Zob. Congregatio pro Doctrina Fidei, *Rescriptum Ex Audientia SS.mi Summus Pontifex Franciscus nova redactio n. 2267 Catechismi Catholicae Ecclesiae de poena mortis*, 1.08.2018, „Acta Apostolicae Sedis” 110 (2018), s. 1181–1182; przekład nowego brzmienia nr 2267 *Katechizmu Kościoła katolickiego* on-line: https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_20180801_catechismo-penadimorte_pl.html (02.05.2024). Najważniejsze stwierdzenie z tego nauczania to: „Kościół w świetle Ewangelii naucza, że «kara śmierci jest niedopuszczalna, ponieważ jest zamachem na nienaruszalność i godność osoby» (*la pena di morte è inammissibile perché attenta all’inviolabilità e dignità della persona*), i z determinacją angażuje się na rzecz jej zniesienia na całym świecie” (tamże, *in fine*). Por. przemówienie papieża Franciszka *Vi saluto cordialmente* do uczestników spotkania zorganizowanego przez Papieską Radę ds. Krzewienia Nowej Ewangelizacji z 11 października 2017, akapit „Qui” (Franciscus PP., *Allocutio Vi saluto cordialmente ad participes Conventus proveci a Pontificio Consilio de Nova Evangelizatione Promovenda*, 11.10.2017, „Acta Apostolicae Sedis” 109 [2017], s. 1192–1197, https://www.vatican.va/content/francesco/it/speeches/2017/october/documents/papa-francesco_20171011_convegno-nuova-evangelizzazione.html, 10.10.2024).

¹³ „De delictis contra vitam, libertatem, proprietatem, bonam famam ac bonos mores” (zatytułowanie Księgi V CIC 1917, części III, tytułu XIV; kursywa – P. S.).

¹⁴ „De delictis contra hominis vitam et libertatem” (zatytułowanie Księgi VI CIC 1983, części II, tytułu VI; kursywa – P. S.).

Ponieważ chodzi o ochronę życia osoby szczególnie bezbronnej i niewinnej, jaką jest poczęte dziecko w łonie matki¹⁵, ustawodawca kościelny podkreśla tę szczególną ochronę niewinnego życia nienarodzonego w nowym usystematyzowaniu przestępstw przeciwko życiu każdego człowieka. Kanon 1397 przewiduje w części pierwszej § 1 typ podstawowy zabójstwa, a w § 2 – typ kwalifikowany zabójstwa nienarodzonej osoby. Chodzi bowiem o ochronę życia „najślabszych i najbardziej niewinnych” (*debiliorum inermiorumque vitam* – EV 20).

II.3. Dobro prawnie chronione w kontekście eutanazji: postulat *de lege ferenda*

W tym miejscu, odwołując się do dobra prawnie chronionego przez definicję kanoniczną przestępstwa aborcji, można się pokusić o uwagę krytyczną odnośnie do niepełnego zakresu tej ochrony. Przepisy dotyczące tego przestępstwa mają na celu ochronę świętości życia. Z kolei Kościół domaga się „bezwartunkowego poszanowania prawa do życia każdej niewinnej osoby – *od poczęcia do naturalnej śmierci*” (EV 101,3; kursywa – P. S.). W obydwu tych przypadkach – i w poczęciu, i w naturalnej śmierci – chronione jest to samo dobro prawne.

Dlatego dziwi brak podobnej ochrony kanoniczno-karnej życia w sytuacji eutanazji i wspomaganego samobójstwa, coraz rzadziej lub słabiej chronionego – podobnie co do aborcji – w ustawodawstwach świeckich. Jeżeli Kościół stawia niejako na jednym poziomie ochronę życia „najślabszej i najbardziej niewinnej osoby ludzkiej” w sytuacjach przerywania ciąży, dzieciobójstwa i eutanazji (por. EV 20, 57, 72, 89), to w ostatniej reformie prawa karnego Kościoła z 2021 roku zaskakuje brak rozciągnięcia tej ochrony właśnie na osoby zabijane w wyniku eutanazji lub wspomaganego samobójstwa.

III. Sprawca aborcji

III.1. Przestępstwo powszechne: sprawca główny i inni sprawcy

Sprawcą przestępstwa kanonicznego aborcji może być każdy wierny (*qui*). Oczywiście chodzi o katolika, gdyż tylko katolika dotyczą przepisy prawa karnego kanonicznego

¹⁵ Por. EV 17, 53, 57, 58, 60, 62, 63, 71, 72, 74, 89, 90, 91, 101.

(por. kan. 1311 § 1 CIC 2021 w zw. z kan. 11 CIC 1983; por. kan. 1490 CCEO)¹⁶. Przepięstwo aborcji jest zatem przestęstwem powszechnym, którego podmiotem może być każdy. Atak na świętość życia wymaga bowiem zawsze reakcji prawno-karnej, bez względu na to, kto jest sprawcą tego ataku¹⁷.

W rzeczywistości w omawianym przestęstwie uczestniczą często różne osoby i na różny sposób. Należy opowiedzieć się za koncepcją jednolitego sprawstwa (*Einheitstütersystem*) wraz z systemem jednakowej odpowiedzialności w obowiązującym prawie karnym kanonicznym w kan. 1329 CIC 2021 (kan. 1417 CCEO)¹⁸. Oznacza to, że każdy współdziałający w tym przestęstwie, w jakikolwiek sposób – jest **sprawcą** tego przestęstwa¹⁹.

Jednakże jego sprawstwo może być:

- **typowe**, czyli opisane w typie czynu zabronionego w kan. 1397 § 2 CIC 2021 (kan. 1450 § 2 CCEO) – zabijanie dziecka poczętego w łonie matki – byłby to tzw. sprawca główny (*auctor principalis*), o którym mowa w kan. 1329 CIC 2021 (kan. 1417 CCEO);
- **nietypowe**, czyli polegające na innym współdziałaniu w przestęstwie aborcji, nieopisanym w typie czynu zabronionego („nie są wyraźnie wymienieni w ustawie lub nakazie” – kan. 1329 § 1 i 2 CIC 2021, kan. 1417 CCEO), jak na przykład zlecenie, kierowanie, podżeganie czy pomaganie w aborcji. Jednakże te inne formy współdziałania w przestęstwie innych sprawców (*complices* – kan. 1329 § 2 CIC 2021) wraz ze sprawcą głównym są przewidziane w kan. 1329 CIC 2021 (kan. 1417 CCEO).

Nie ma znaczenia, czy sprawca jest sprawcą głównym, dokonującym typowego czynu, czy też innym sprawcą nietypowego działania. Każdy z tych sprawców jest sprawcą aborcji. Problematyczne może się jednak okazać wskazanie podstawy prawnej karania takiego czy innego sprawcy aborcji²⁰.

---

¹⁶ Odmianą kwestią jest przeszkoda do święceń, która ma charakter obiektywny i odnosi się nie do **przestęstwa** aborcji, lecz **czynu**, o czym w ostatnim, czwartym artykule w tej serii, zob. P. Skonieczny, *Aborcja w ustawodawstwie karnym papieża Franciszka (IV): znanie legalne*, III.2.2.

¹⁷ Por. W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Kraków 2010, s. 190.

¹⁸ Por. P. Skonieczny, *La compartecipazione nel delitto canonico: alla ricerca del concetto teorico*, Romae 2015, *passim*, a zwłaszcza wyraźnie s. 187–189; ogólne zaprezentowanie teorii zob. P. Skonieczny, *Sprawca aborcji: głos w dyskusji nad przestęstwem z kan. 1398 KPK*, „Annales Canonici” 11 (2015), s. 201–202.

¹⁹ Zob. P. Skonieczny, *Sprawca aborcji*, s. 203–204.

²⁰ O tym w kolejnym, drugim artykule w serii, zob. P. Skonieczny, *Aborcja w ustawodawstwie karnym papieża Franciszka (II): czynność wykonawcza i skutek przestępnny*, II.1., II.2.

III.2. Odpowiedzialność matki

Matka dziecka nie jest wyłączona z kategorii sprawcy aborcji kanonicznej. Pod rządem kan. 2350 § 1 CIC 1917 odpowiedzialność karna matki zabitego dziecka poczętego była wyraźnie przewidziana²¹. Było to konieczne z punktu widzenia doktryny kanonistycznej obowiązującej w dawnym prawie, która w większości usprawiedliwiała matkę²².

W trakcie prac ustawodawczych nad kan. 1398 CIC 1983 zrezygnowano jednak z wyrażenia *matre non excepta* („nie wyłączając matki”) z kan. 2350 § 1 CIC 1917. Tę zmianę motywowano tym, że jest to znamię zbędne wobec regulacji dawnego kan. 2209 CIC 1917 o współudziale w przestępstwie kanonicznym, którego odpowiedzialnikiem jest aktualnie kan. 1329 CIC 1983²³.

Tymczasem współczesne świeckie ustawodawstwa karne w tej dziedzinie, które zakazują aborcji, wyłączają wyraźnie odpowiedzialność karną matki. Tak dzieje się na przykład w ustawie polskiej, choć nie bez wątpliwości na gruncie obowiązującego kodeksu karnego z 1997 roku²⁴.

Biorąc pod uwagę ten kontekst współczesnej kultury prawnej, właśnie ze względu na walor poznawczy ustawy karnej kanonicznej, można mieć wątpliwość, czy wykreślenie wyrażenia *matre non excepta* było dobrym rozwiązaniem. *De lege ferenda* można postulować uzupełnienie opisu czynu aborcji w kodeksach prawa kanonicznego o *verba legis* „*matre non excepta*”.

²¹ „Procurantes abortum, *matre non excepta*, incurrunt, effectu secuto, in excommunicationes latae sententiae Ordinario reservatam; et si sint clerici, praeterea deponantur” (can. 2350 § 1 CIC 1917; kursywa – P. S.).

²² Zob. I. Sole, *De delictis et poenis. Praelectiones in Lib. v Codicis Iuris Canonici*, Romae 1920, s. 318–319, nr 390; F. X. Wernz, P. Vidal, *Ius Canonicum ad Codicis normam exactum*, vol. 7: *Ius poenale ecclesiasticum*, Romae 1937, s. 516, nr 472, przyp. 37; R. Salucci, *Il diritto penale secondo il Codice di Diritto Canonico*, vol. 2, Subiaco 1930, s. 221, nr 331 z przyp. 3.

²³ Por. G. Di Mattia, *L'aborto: aspetti medico-legali e punibilità in diritto canonico*, „*Apollinaris*” 61 (1988) nr 3–4, s. 774.

²⁴ Zob. art. 149a § 2 („Nie podlega karze matka dziecka poczętego”), wprowadzony do kodeksu karnego z 1969 roku przez art. 7 pkt 2 ustawy z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz. U. z 1993, poz. 78). Co do obecnego stanu prawnego zob. J. Bojke, M. Wantoła, *Wyłączenie odpowiedzialności karnej kobiety ciężarnej za aborcję*. *Wybrane zagadnienia*, „e-Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2015 nr 5, s. 3–10; K. Borkowska, *Penalizacja przerywania ciąży w polskim prawie karnym*, „*Studia Prawnoustrojowe UWM*” (2022) nr 56, s. 43.

III.3. Typ kwalifikowany przestępstwa aborcji popełnionego przez duchownego

Również duchownego nie wyłącza się z kategorii sprawcy aborcji kanonicznej. Podkreśla to ostatnia reforma prawa karnego łacińskiego papieża Franciszka, w dodanym kan. 1397 § 3 CIC 2021, wzorowanym na kan. 1450 § 1 CCEO, *pars secunda*²⁵.

Jak się wydaje, w czasie reformy z 2021 roku ustawodawca kościelny wprowadził także w prawie karnym łacińskim typ kwalifikowany komentowanego przestępstwa przez okoliczność statyczną²⁶. Tą okolicznością jest godność sprawcy czy też jego przynależność do stanu duchownego w chwili popełnienia czynu. W ocenie ustawodawcy kościelnego, jeżeli sprawca jest duchownym, to aborcja przez niego popełniona atakuje też sam Kościół i jego misję. To zaś wpływa na wyższy stopień antykościelności i szkodliwości samego czynu sprawcy w stosunku do typu podstawowego przestępstwa kanonicznego aborcji z kan. 1397 § 2 CIC 2021.

Wnioski

Franciszkowa regulacja przestępstwa kanonicznego aborcji w kan. 1397 § 2 CIC 2021 i kan. 1450 § 2 CCEO 2023 powtarza dosłownie opis tego przestępstwa z poprzedniego ustawodawstwa. Nastąpiła jednak zmiana systematyki tego przestępstwa w kodeksie łacińskim poprzez dodanie nowego § 3 do kan. 1397 CIC 2021 odnośnie do odpowiedzialności duchownych. Z jednej strony ta zmiana podkreśla niezmienną *ratio legis theologica* ochrony życia ludzkiego w ustawodawstwie karnym Kościoła. Dziwi wszakże brak podobnej ochrony życia w sytuacji eutanazji i wspomaganego samobójstwa, chociaż w obydwu tych przypadkach – i w poczuciu, i w naturalnej śmierci – chodzi o to samo dobro prawne. Z drugiej zaś strony, zaostrzając karę za aborcję dla duchownych, ustawodawca kościelny wprowadził także w prawie karnym łacińskim typ kwalifikowany przestępstwa aborcji. Szkoda tylko, że nie wykorzystano okazji, żeby rozwiązać wszelkie wątpliwości, pojawiające się na tle odpowiednich ustawodawstw świeckich, odnośnie do odpowiedzialności

---

²⁵ Bardziej szczegółowe uwagi odnośnie do tej kary w ostatnim, czwartym artykule serii, zob. P. Skonieczny, *Aborcja w ustawodawstwie karnym papieża Franciszka (IV): znamię legalne*, 1.3.

²⁶ Por. K. Buchała, A. Zoll, *Polskie prawo karne*, Warszawa 1995, s. 129–130; W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne*, s. 186.

kanonicznokarnej matki. Może należało przywrócić w opisie czynu wyrażenie *matre non excepta* z kan. 2350 § 1 CIC 1917.

Jak widać, reforma prawa karnego kanonicznego papieża Franciszka nie tylko nie zmieniła podejścia do aborcji, ale wręcz bardziej podkreśliła bezkompromisowe nauczanie Kościoła w zakresie obrony świętości życia odnośnie do znamienia sprawy. Ta *ratio legis theologica* jest obecna także w regulacji pozostałych znamion komentowanego przestępstwa, o czym będzie mowa w kolejnych artykułach tej serii.

ABSTRAKT

Aborcja w ustawodawstwie karnym papieża Franciszka (I): „ratio legis”, czyli dobro prawnie chronione oraz znamię sprawcy przestępstwa

W pierwszym artykule serii autor zajmuje się *ratio legis theologica* (II.) oraz znamieniem sprawy przestępstwa (III.). Wskazuje na aktualność zagadnienia, chociaż sam przepis łaciński w wyniku reformy prawa karnego papieża Franciszka zachował dotychczasowe brzmienie (I.). Nastąpiła jednak zmiana systematyki tego przestępstwa w kodeksie łacińskim poprzez dodanie nowego § 3 do kan. 1397 CIC 2021 odnośnie do odpowiedzialności duchownych (II.2.). W ten sposób podkreślono niezmienną „ratio legis theologica” ochrony życia ludzkiego w ustawodawstwie karnym Kościoła (II.1.). Autor krytykuje wszakże brak podobnej ochrony życia w sytuacji eutanazji i wspomaganego samobójstwa, chociaż w obydwu tych przypadkach – i w początku, i w naturalnej śmierci – chodzi o to samo dobro prawne (II.3.). Zdaniem autora jest jasne, że aborcja kanoniczna jest przestępstwem powszechnym (III.1.). Jednakże zaostrzając karę za aborcję dla duchownych, ustawodawca kościelny wprowadził także w prawie karnym łacińskim typ kwalifikowany przestępstwa aborcji (III.3.). Autor wyraża ubolewanie, że przy okazji reformy nie przywrócono w opisie czynu wyrażenia *matre non excepta* z kan. 2350 § 1 CIC 1917. Na tle ustawodawstw świeckich byłoby bowiem wskazane wyraźne uregulowanie kwestii kanoniczno-karnej odpowiedzialności matki (III.2.).

Słowa kluczowe: aborcja, kan. 1397 § 2 i 3 CIC po reformie z 2021, kan. 1450 § 2 CCEO po reformie z 2023

ABSTRACT

**Abortion in the penal legislation of Pope Francis (I):
The “ratio legis”, i.e. the legally protected good
and the mental element of the offender**

In the first article of the series, the Author deals with the “ratio legis theologica” (II.) and the perpetrator element (III.). The Author highlights the actuality of the topic, even though the Latin norm itself has retained its previous wording (I.), following Pope Francis’ penal reform. However, there has been a change in the systematisation of this delict in the Latin Code with the addition of a new § 3 to can. 1397 CIC 2021 concerning the responsibility of the cleric (II.2.). In this way, the immutable “ratio legis theologica” of the protection of human life in the Church’s penal legislation was reaffirmed (II.1.). However, the Author criticises the lack of similar protection of life in the situation of euthanasia and assisted suicide, although in both cases – conception and natural death – the same legal good is at stake (II.3.). According to the Author, it is clear that canonical abortion is a common delict (III.1.). However, by aggravating the penalty for abortion for the cleric, the ecclesiastical legislator has also introduced the aggravated figure of the offence of abortion into Latin criminal law (III.3.). The Author regrets that, on the occasion of the reform, the expression “matre non excepta” in can. 2350 § 1 CIC 1917 was not reinstated in the description of the delictual action. Indeed, against the background of secular legislation, it would have been appropriate to regulate explicitly the question of the canonical penal liability of the mother (III.2.).

Keywords: abortion, can. 1397 § 2 and § 3 CIC after the 2021 reform, can. 1450 § 2 CCEO after the 2023 reform

---

BIBLIOGRAFIA

---

1. Bojke J., Wantoła M., *Wyłączenie odpowiedzialności karnej kobiety ciężarnej za aborcję. Wybrane zagadnienia*, „e-Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2015 nr 5, s. 1–20.
2. Borkowska K., *Penalizacja przerwania ciąży w polskim prawie karnym*, „Studia Prawnoustrojowe UWM” (2022) nr 56, s. 37–55, <https://doi.org/10.31648/sp.7692>.
3. Buchała K., Zoll A., *Polskie prawo karne*, Warszawa 1995.
4. *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, 18.10.1990, „Acta Apostolicæ Sedis” 82 (1990), s. 1045–1364; przekład

polski: *Kodeks kanonów Kościołów wschodnich*, tłum. L. Adamowicz, M. Dyjakowska, Lublin 2002.

5. *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, 25.01.1983, „Acta Apostolicæ Sedis” 75 (1983) pars 2, s. III–XXX; 1–317; przekład polski: *Kodeks prawa kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 r. Zaktualizowany przekład na język polski, zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski*, Poznań 2022.

6. *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papæ XV auctoritate promulgatus*, 27.05.1917, „Acta Apostolicæ Sedis” 9 (1917) pars 2, s. 1–521.

7. *Congregatio pro Doctrina Fidei, Instructio Dignitas personæ de quibusdam scientiæ bioëthicæ quæstionibus*, 8.09.2008, „Acta Apostolicæ Sedis” 100 (2008), s. 858–887, przekład polski: https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_20081208_dignitas-personæ_pl.html (29.04.2024).

8. *Congregatio pro Doctrina Fidei, Normæ de delictis Congregationi pro Doctrina Fidei reservatis seu Normæ de delictis contra fidem necnon de gravioribus delictis*, 21.05.2010, „Acta Apostolicæ Sedis” 102 (2010), s. 419–434.

9. *Congregatio pro Doctrina Fidei, Rescriptum Ex Audientia ss.mi Summus Pontifex Franciscus nova redactio n. 2267 Catechismi Catholicæ Ecclesiæ de poena mortis*, 1.08.2018, „Acta Apostolicæ Sedis” 110 (2018), s. 1181–1182, https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_20180801_catechismo-penadimorte_pl.html (02.05.2024).

10. *Congregazione per la Dottrina della Fede, Chiarificazione Recentemente sono pervenute sull’aborto procurato*, 11.07.2009, „L’Osservatore Romano” z 11.07.2009, s. 7, https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_20090711_aborto-procurato_it.html (01.05.2024), przekład polski: https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_20090711_aborto-procurato_pl.html (01.05.2024).

11. Di Mattia G., *L’aborto: aspetti medico-legali e punibilità in diritto canonico*, „Apollinaris” 61 (1988) nr 3–4, s. 737–778.

12. *Dicastero per la Dottrina della Fede, Dichiarazione Dignitas infinita circa la dignità umana*, 2.04.2024, „Bollettino della Sala Stampa della Santa Sede” n. 588 z 8.04.2024, z przekładem polskim: <https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2024/04/08/0284/00588.html> (01.05.2024).

13. *Franciscus PP., Adhortatio apostolica Evangelii gaudium* Episcopis Presbyteris ac diaconis viris et mulieribus consecratis omnibusque christifidelibus laicis

de Evangelio Nuntiando nostra ætate, 24.11.2013, „Acta Apostolicæ Sedis” 105 (2013), s. 1019–1137, przekład polski: https://www.vatican.va/content/francesco/pl/apost_exhortations/documents/papa-francesco_esortazione-ap_20131124_evangelii-gaudium.html (10.10.2024).

14. Franciscus PP., Allocutio *Vi saluto cordialmente* ad participes Conventus proVecti a Pontificio Consilio de Nova Evangelizatione Promovenda, 11.10.2017, „Acta Apostolicæ Sedis” 109 (2017), s. 1192–1197, https://www.vatican.va/content/francesco/it/speeches/2017/october/documents/papa-francesco_20171011_convegno-nuova-evangelizzazione.html (10.10.2024).

15. Franciscus PP., Constitutio apostolica *Pascite gregem Dei* qua Liber VI Codicis iuris canonici reformatur, 23.05.2021, „Acta Apostolicæ Sedis” 113 (2021), s. 534–537; Liber VI, 537–555.

16. Franciscus PP., Litteræ Apostolicæ *Misericordia et misera* de Iubilæo Extraordinario Misericordiæ concludendo, 20.11.2016, „Acta Apostolicæ Sedis” 108 (2016), s. 1311–1327, przekład polski: https://www.vatican.va/content/francesco/pl/apost_letters/documents/papa-francesco-lettera-ap_20161120_misericordia-et-misera.html (01.08.2024).

17. Franciscus PP., Litteræ apostolicæ motu proprio datæ *Vocare peccatores* quibus nonnulli canones tituli XXVII et canon 1152 Codicis Canonum Ecclesiarum Orientalium immutantur, 20.03.2023, „L'Osservatore Romano” z 5.04.2023, s. 10–11, „Acta Apostolicæ Sedis” 115 (2023), s. 383–393, https://www.vatican.va/content/francesco/la/motu_proprio/documents/20230320-motu-proprio-vocare-peccatores.html (03.10.2023).

18. Franciscus PP., Litteræ encyclicæ *Laudato si* de communi domo colenda, 24.05.2015, „Acta Apostolicæ Sedis” 107 (2015), s. 847–945, przekład polski: https://www.vatican.va/content/francesco/pl/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si.html (02.05.2024).

19. Ioannes Paulus PP. II, Litteræ Encyclicæ *Evangelium vitæ* Episcopis, Presbyteris et Diaconis, Religiosis viris et mulieribus christifidelibus laicis universisque bonæ voluntatis hominibus de vitæ humanæ inviolabili bono, 25.03.1995, „Acta Apostolicæ Sedis” 87 (1995), s. 401–552, przekład polski: https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/la/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_25031995_evangelium-vitæ.html (29.04.2024).

20. *Katechizm Kościoła katolickiego*, Poznań 2002.

21. Salucci R., *Il diritto penale secondo il Codice di Diritto Canonico*, vol. 2, Subiaco 1930.

22. Skonieczny P., *La compartecipazione nel delitto canonico: alla ricerca del concetto teorico*, Romæ 2015.
23. Skonieczny P., *Sprawca aborcji: głos w dyskusji nad przestępstwem z kan. 1398 KPK*, „*Annales Canonici*” 11 (2015), s. 195–216, <https://doi.org/10.15633/acan.1063>.
24. Sole I., *De delictis et poenis. Prælectiones in Lib. v Codicis Iuris Canonici*, Romæ 1920.
25. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 17, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf> (20.07.2024).
26. Ustawa z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży, Dz. U. poz. 78, t.j. z 2022 r. poz. 1575.
27. Wernz F. X., Vidal P., *Ius Canonicum ad Codicis normam exactum*, vol. 7: *Ius poenale ecclesiasticum*, Romæ 1937.
28. Wróbel W., Zoll A., *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Kraków 2010.

Marek Strzała

 <https://orcid.org/0000-0003-1341-3464>

UNIwersytet Jagielloński

 <https://ror.org/03bqmcz70>

Cywilnoprawna odpowiedzialność przełożonego kościelnego za działania podwładnego w świetle prawa polskiego

Zagadnienie odpowiedzialności przełożonego kościelnego za działania podwładnego można rozpatrywać na gruncie prawa kanonicznego oraz prawa cywilnego (świeckiego). Oba systemy prawne nie tylko są względem siebie autonomiczne¹, lecz także posługują się różnymi, właściwymi sobie instytucjami prawnymi oraz pojęciami, które pomimo podobieństwa czy występowania tych samych terminów mogą mieć odmienną treść. Rozpatrując zasady odpowiedzialności w świetle prawa polskiego, na wstępie należy zauważyć, że odpowiedzialność za cudze czyny jest możliwa bądź w ramach tzw. reżimu kontraktowego bądź tzw. reżimu deliktowego. W ramach odpowiedzialności (w uproszczeniu) *ex contractu* odpowiedzialność taka może mieć miejsce albo gdy zobowiązanie przełożonego kościelnego wprost polega na zaciągnięciu odpowiedzialności za działania podwładnego², albo gdy odpowiedzialność ta wynika ubocznie z wykonywania własnego zobowiązania

---

¹ Zob. W. Uruszczak, *Recepcja prawa kanonicznego w obowiązującym prawie polskim*, „Annales Canonici” 2007 nr 3, s. 9; J. Krukowski, *Kościół i państwo. Podstawy relacji prawnych*, Lublin 1993, s. 82; J. Krukowski, *Autonomia i niezależność Kościoła i wspólnoty politycznej*, „Kościół i Prawo” 1985, nr 4, s. 53–54; W. Adamczewski, B. Trzeciak, *Konkordat polski – po ratyfikacji*, „Palestra” 1998 nr 7–8, s. 74.

² Przypadek ten jest regulowany przede wszystkim przepisami o ubezpieczeniach o odpowiedzialności cywilnej i w przypadku przełożonych kościelnych bądź nie występuje w praktyce, bądź nie nasyca szczególnych trudności interpretacyjnych związanych z zastosowaniem do sytuacji przełożonego kościelnego i podwładnego.

przełożonego przy udziale podwładnego³. Odpowiedzialność ta, oparta na odpowiedzialności odszkodowawczej z tytułu niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania (art. 471 k.c.), według szeroko podzielanego poglądu ogranicza się wyłącznie do odpowiedzialności za szkodę majątkową i nie obejmuje szkody niemajątkowej (tzw. krzywdy)⁴. W ramach odpowiedzialności za szkodę wyrządzoną *ex delicto* podstawami odpowiedzialności za cudze czyny są art. 417, art. 427, art. 429 i art. 430 k.c.⁵. W ostatnim czasie toczy się dyskusja⁶ odnośnie

---

3 Klasycznym przykładem takiej sytuacji jest odpowiedzialność przełożonego kościelnego jako pracodawcy podwładnego. W tym zakresie będą mieć zastosowanie najczęściej przepisy prawa pracy, ogólne przepisy w zakresie skutków niewykonania zobowiązań (np. art. 474 ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny, t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 1740 z późn. zm., dalej: k.c.) oraz przepisy regulujące poszczególne rodzaje umów nazwanych (np. art. 738 § 1 k.c., art. 739 k.c.), które również nie nastroczają szczególnych trudności interpretacyjnych związanych z zastosowaniem do sytuacji przełożonego kościelnego i podwładnego.

4 Zob. m.in. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 17 grudnia 2004 r., II CK 300/04, OSP 2006, z. 6, poz. 20. Por. jednak: W. Popiołek, *Komentarz do art. 471 k.c.*, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 1, Warszawa 2002, s. 40. Jeśli przyjąć ten pierwszy pogląd, to co do zasady poza zakresem opisywanej podstawy odpowiedzialności byłyby np. czyny podwładnego polegające na wyrządzeniu krzywdy w związku z czynami zabronionymi, w szczególności objętymi rozdziałem XXV kodeksu karnego.

5 Por. J. Dąbrowa, *Odpowiedzialność deliktowa osoby prawnej za winę własną i cudzą*, „*Studia Cywilistyczne*” 1970 nr 16, s. 7n.; M. Nesterowicz, *Odpowiedzialność cywilna Kościoła katolickiego za molestowanie małoletnich przez księży (prawo USA i prawo polskie)*, „*Przegląd Sądowy*” 2014 nr 1, s. 14. Dwie pierwsze podstawy prawne dotyczą odpowiednio odpowiedzialności za szkodę związaną z wykonywaniem władzy publicznej lub szkodę wyrządzoną przez osobę, której z powodu wieku albo stanu psychicznego lub cielesnego winy poczytać nie można. Zasadniczo więc nie dotyczą one odpowiedzialności przełożonego kościelnego za czyny podwładnego. Zob. też A. Sieczych, *Odpowiedzialność odszkodowawcza związków wyznaniowych za przestępstwa seksualne popełnione przez duchownych w USA i w Polsce (casus Kościoła katolickiego)*, „*Państwo i Prawo*” 2017 nr 1, s. 74. Autorka upatruje możliwości zastosowania art. 415 k.c. do odpowiedzialności osób prawnych.

6 Zob. P. Borecki, *Odpowiedzialność kościelnych osób prawnych za czyny pedofilskie duchownego. Uwagi do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 31 marca 2020 r.*, II CSK 124/19, „*Przegląd Sądowy*” 2020 nr 11–12, s. 7–20; W. Dubis, *Komentarz do art. 430 k.c.*, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2019, s. 944; A. Głowacka, *Odpowiedzialność osób prawnych Kościoła katolickiego za czyny niedozwolone*, w: *Varia II*, Wrocław 2015, s. 137n. (*Acta Erasmiana*, 9); E. Łętowska, *Odpowiedzialność „za” księży – dyskusja ciągle niezakończona*, w: *Czynić postęp w prawie. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Birucie Lewaszewicz-Petrykowskiej*, red. M. Pyziak-Szafnicka, W. J. Katner, Łódź 2017, s. 295n.; E. Łętowska, *Odpowiedzialność Kościoła za szkody wyrządzone przez księży*, „*Państwo i Prawo*” 2015 nr 3, s. 6n.; P. Michowicz, *Pozakanoniczna odpowiedzialność wyższego przełożonego zakonnego*, Kraków 2019, s. 126–139; M. Nesterowicz, *Odpowiedzialność cywilna Kościoła katolickiego za molestowanie małoletnich*, s. 7n.; A. Sieczych, *Odpowiedzialność odszkodowawcza związków wyznaniowych*, s. 71n.; A. Wilk, *Odpowiedzialność kościelnych osób prawnych za szkody*

do możliwości zastosowania tych dwóch ostatnich przepisów dotyczących sytuacji powierzenia wykonania czynności osobie trzeciej do odpowiedzialności przełożonego kościelnego za delikty popełnione przez podwładnego. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie przesłanek tej odpowiedzialności oraz potencjalnych trudności w ich interpretacji w odniesieniu do relacji pomiędzy przełożonym kościelnym a podwładnym.

1. Zasady ogólne odpowiedzialności deliktowej

Jedną z podstawowych zasad odpowiedzialności deliktowej jest odpowiedzialność za działania własne, czego wyrazem jest podstawowy dla odpowiedzialności deliktowej przepis art. 415 k.c., w myśl którego: „Kto z winy swej wyrządził drugiemu szkodę, obowiązany jest do jej naprawienia”. Podstawowy charakter powyższej zasady wynika z ogólnych zasad prawa, ale także z systematyki kodeksu cywilnego, regulującego w pierwszej kolejności (w VI tytule III księgi k.c.) odpowiedzialność za czyny własne, a dopiero w dalszej kolejności odpowiedzialność za czyny cudze. Oddawała to także systematyka poprzednio obowiązującego, międzywojennego kodeksu zobowiązań⁷, który w ramach IV rozdziału rozróżniał oddział 1 zatytułowany

---

wyrządzone wskutek przestępstw seksualnych popełnionych przez duchownych. Glosa do wyroku SN z dnia 31 marca 2020 r., II CSK 124/19, OSP 2020 nr 10, poz. 79. Już po złożeniu niniejszego artykułu do prac redakcyjnych opublikowano prace: W. Lis, *Odpowiedzialność kościelnych osób prawnych za czyny niedozwolone popełnione przez członków duchowieństwa*, w: *(Nie)odpowiedzialność cywilnoprawna kościelnych osób prawnych za czyny niedozwolone popełnione przez osoby duchowne*, red. P. Sobczyk, Warszawa 2022, s. 11–34; A. Mezglewski, *O nieistnieniu zasady odpowiedzialności zwierzchników kościelnych za szkody deliktowe wyrządzone przez zakonnego nauczyciela religii w oparciu o zobowiązania wynikające ze ślubów posłuszeństwa: rozważania na tle wyroku z dnia 31 marca 2020 r. (II CSK 124/19)*, w: *(Nie)odpowiedzialność cywilnoprawna kościelnych osób prawnych*, s. 11–34; H. Pietrzak, *Odpowiedzialność odszkodowawcza kościelnych osób prawnych za czyny przestępne popełnione przez ich członków*, w: *(Nie)odpowiedzialność cywilnoprawna kościelnych osób prawnych*, s. 35–64; L. Świto, *Odpowiedzialność diecezji i parafii za delikty popełnione przez duchownego wobec małoletniego. Glosa krytyczna do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 6 września 2022 roku (I CSKP 466/22)*, „*Studia z Prawa Wyznaniowego*” 27 (2024), s. 347–360, <https://doi.org/10.31743/spw.16616>; J. Taczkowska-Olszewska, *Odpowiedzialność odszkodowawcza kościelnych osób prawnych za czyny przestępne popełnione przez ich członków: uwagi na tle stosowania art. 430 kodeksu cywilnego*, w: *(Nie)odpowiedzialność cywilnoprawna kościelnych osób prawnych*, s. 85–112; P. Majer, *Kanoniczna odpowiedzialność biskupa w związku z czynami podległych mu duchownych. Przestępstwa seksualne wobec małoletnich*, Kraków 2023.

7 Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. – Kodeks zobowiązań, Dz. U. Nr 82, poz. 598 z późn. zm.

Odpowiedzialność za własne czyny oraz oddział 3 zatytułowany *Odpowiedzialność za cudze czyny*. Przywołana zasada pociąga za sobą konieczność spełnienia kilku warunków. Po pierwsze, aby doszło do odpowiedzialności za cudze czyny niezbędne jest istnienie szczególnej podstawy prawnej takiej odpowiedzialności. Po drugie, przesłanki tej odpowiedzialności w myśl zasady *exceptiones non sunt extendæ* powinny być interpretowane ściśle i w razie wątpliwości rozstrzygane na korzyść zasady ogólnej. Podstawowe znaczenie ma także oparcie odpowiedzialności deliktowej na zasadzie winy, co również zostało wyrażone w art. 415 k.c. Oznacza to, że w braku regulacji szczególnej domniemuje się, że zawinienie jest warunkiem odpowiedzialności, a przypisanie odpowiedzialności w braku winy wymaga szczególnej podstawy prawnej. Ponadto podstawa taka, jako wyjątek od ogólnej zasady winy, powinna być również wykładana w sposób zawężający.

2. Odpowiedzialność z tytułu tzw. winy w wyborze (art. 429 k.c.)

Różnica pomiędzy analizowanymi podstawami odpowiedzialności zachodzi przede wszystkim w tym, że pierwsza (art. 429 k.c.) dotyczy sytuacji, w której brak podlegania przez wykonawcę kierownictwu powierzającego (odpowiedzialność na zasadzie tzw. winy w wyborze), zaś druga (art. 430 k.c.) reguluje sytuację powierzenia wykonania czynności osobie trzeciej, która podlega kierownictwu powierzającego (odpowiedzialność tzw. zwierchnika), co stanowi przykład regulacji szczególnej względem hipotezy art. 429 k.c.⁸. Wbrew pierwszej językowej intuicji, przełożony kościelny może być (teoretycznie) odpowiedzialny za działania podwładnego w oparciu o przepis wprowadzający odpowiedzialność w przypadku powierzenia wykonania czynności osobie trzeciej, która nie podlega kierownictwu przełożonego kościelnego. Jest to konsekwencja faktu, że kierownictwo w rozumieniu przepisu

---

⁸ Zob. zwłaszcza P. Machnikowski, *Odpowiedzialność za wykonawcę powierzonej czynności*, w: *System prawa prywatnego*, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, t. 6: *Prawo zobowiązań – część ogólna*, Warszawa 2018, s. 469–470, nb. 218–219; por. W. Czachórski, *Czyny niedozwolone*, w: *System prawa cywilnego*, t. 3, cz. 1: *Prawo zobowiązań. Część ogólna*, red. nacz. W. Czachórski, red. tomu Z. Radwański, Wrocław 1981, s. 568; I. Długoszewska-Kruk, *Komentarz do art. 429 k.c.*, w: *Kodeks cywilny: komentarz*, red. M. Załucki, Warszawa 2019, s. 1000, teza 3; M. Safjan, *Komentarz do art. 429 k.c.*, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 1, Warszawa 2018, s. 1504, nb. 10; M. Wałachowska, *Komentarz do art. 429 k.c.*, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Habdas, M. Fras, t. 3, Warszawa 2018, s. 476, teza 15; M. Zelek, *Komentarz do art. 429 k.c.*, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Gutowski, t. 3, Warszawa 2019, s. 701, teza 2 i s. 703, teza 7.

art. 430 k.c. nie musi być tożsame z podporządkowaniem wynikającym z prawa kanonicznego⁹.

Zgodnie z przedmiotowym art. 429 k.c. kto powierza wykonanie czynności drugiemu, ten jest odpowiedzialny za szkodę wyrządzoną przez sprawcę przy wykonywaniu powierzonej mu czynności, chyba że nie ponosi winy w wyborze, albo że wykonanie czynności powierzył osobie, przedsiębiorstwu lub zakładowi, które w zakresie swej działalności zawodowej trudnią się wykonywaniem takich czynności. Jako przesłanki odpowiedzialności na podstawie przywołanego przepisu wskazuje się: powierzenie czynności, winę w wyborze powierzającego czynność (przy czym powierzenie czynności profesjonalście będzie wyłączać odpowiedzialność), adekwatny związek przyczynowo-skutkowy pomiędzy wyborem a wyrządzeniem szkody, szkodę wyrządzoną przez sprawcę w ramach adekwatnego związku przyczynowo-skutkowego oraz wyrządzenie szkody przy wykonywaniu powierzonej czynności¹⁰. Trudności interpretacyjne związane z sytuacją przełożonego kościelnego będą dotyczyć najczęściej przesłanki powierzenia, winy w wyborze oraz wyrządzenia szkody przy wykonywaniu powierzonej czynności.

2.1. Powierzenie

Zarówno na gruncie art. 429 k.c., jak i art. 430 k.c. podstawową przesłanką odpowiedzialności jest „powierzenie” wykonania czynności innej osobie. Zwrot ten, wydawałoby się intuicyjny, nastrocza jednak wielu trudności. Pewnych wskazówek mogłaby teoretycznie dostarczyć wykładnia językowa¹¹. Wydaje się jednak, że nie w każdym przypadku potoczne rozumienie powierzenia będzie tożsame z powierzeniem w rozumieniu przepisów o odpowiedzialności deliktowej¹². Podpowiedzi co do

---

⁹ Tak będzie przykładowo w razie ogólnego podporządkowania przy braku możliwości sprawowania kontroli – zob. niżej.

¹⁰ Por. I. Długoszewska-Kruk, *Komentarz do art. 429 k.c.*, s. 998, teza 1; W. Dubis, *Komentarz do art. 429 k.c.*, s. 942–943.

¹¹ Zob. powierzyć: „1. zlecić coś komuś do wykonania, zlecić jakąś funkcję; poddać coś czyjejs władzy, kompetencji [...] 2. polecić coś albo kogoś czyjejs opiece, dać coś komuś w zaufaniu do dyspozycji, na przechowanie; zawierzyć [...] 3. ujawnić, wyznaczyć coś poufnie; zwierzyć [...]” (*Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 2, Warszawa 1979, s. 868). Por. M. Zelek, *Komentarz do art. 429 k.c.*, s. 701, teza 2.

¹² Przykładowo powierzenie w myśl art. 227 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 403 z późn. zm.) przez Sejm danej osobie funkcji Prezesa Narodowego Banku Polskiego nie oznacza, że Skarb Państwa – Kancelaria Sejmu ponosi odpowiedzialność cywilnoprawną z tego tytułu za czyny niedozwolone wyrządzone przez tę osobę w ramach sprawowanej

criterium divisionis prawnie relewantnego powierzenia w rozumieniu przepisów o deliktach od powierzenia w rozumieniu potocznym dostarcza sam k.c. w art. 738 § 1 i 2 k.c., w których występuje termin „powierzenie” w kontekście wykonania zlecenia przez osobę trzecią, która określono *expressis verbis* zastępcą¹³. Zatem w myśl zakazu wykładni homonimicznej¹⁴ powierzeniem w myśl art. 429–430 k.c. jest polecenie wykonania czynności niejako „za kogoś”¹⁵. Innymi słowy różnica pomiędzy „powierzeniem” w rozumieniu art. 429–430 k.c. a innymi przypadkami „powierzenia” wynika z tego, w czym interesie powierzana czynność ma być dokonana (powierzający zamiast wykonać sam czynność, by osiągnąć zamierzony cel, powierza jej wykonanie innej osobie, która go w tym zastępuje). Nie stanowią zatem „powierzenia” w rozumieniu art. 429–430 k.c. nakazy czy obowiązki religijne nakładane w ramach funkcjonowania wspólnot religijnych, których celem nie jest zastępstwo osoby polecającej¹⁶. Dodatkowo w przypadku czynności duszpasterskich, można wskazać, że zgodnie z prawem kanonicznym czynności te nie

---

funkcji. Tak samo nie prowadzi do odpowiedzialności Skarbu Państwa sytuacja, w której doszło do czynu niedozwolonego wyrządzonego dziecku przez rodzica, któremu sąd powierzył wykonywanie nad nim władzy rodzicielskiej, które to literalne „powierzenie” przewiduje art. 107 § 2 Ustawy z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Dz. U. Nr 9 poz. 59 [dalej: k.r.o.].

¹³ Zob. też P. Machnikowski, *Odpowiedzialność za wykonawcę*, s. 468, który używa także pojęcia „usługi”.

¹⁴ Zob. K. Opałek, J. Wróblewski, *Zagadnienia teorii prawa*, Warszawa 1969, s. 247. Zob. też: A. Kotowski, *Z problematyki metody interpretacji językowo-logicznej – uwagi na gruncie dekodowania znaczenia prawno-karnego*, „Prokuratura i Prawo” 2015 nr 6, s. 117.

¹⁵ W uzasadnieniu wyroku Sądu Najwyższego z dnia 15 grudnia 1977 r., I CR 444/77 wskazuje się, że dzięki powierzeniu dochodzi do rozszerzenia działalności powierzającego.

¹⁶ Stąd np. nie jest powierzeniem w tym znaczeniu powierzenie wykonywania władzy rodzicielskiej jednemu z rodziców przez sąd rodzinny, gdyż rodzic ten nie zastępuje w tym przypadku w wykonywaniu tej czynności sądu. Tak samo spowiednik nie odpowiada za szkodę polegającą na uszkodzeniu parapetów okien, wyrządzoną przez penitenta, któremu w ramach pokuty (kan. 981 *Kodeksu prawa kanonicznego promulgowanego przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 r. Zaktualizowany przekład na język polski, zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski*, Poznań 2022, dalej: KPK) zalecono odmalować ścianę budynku wcześniej oblaną przez niego farbą. Spowiednik nie powierza w rozumieniu art. 429–430 k.c. wykonania pokuty, gdyż penitent nie zastępuje spowiednika w jej wykonaniu. Podobnie ogólny nakaz uczestnictwa w nabożeństwach w tzw. święta nakazane, obowiązujący w Kościele katolickim, nie oznacza odpowiedzialności tego Kościoła jako osoby prawnej za czyn niedozwolony w postaci kradzieży dokonanej przez wiernego w trakcie nabożeństwa. Odpowiedzialności nie powinien także ponosić proboszcz w przypadku szkody spowodowanej wypadkiem komunikacyjnym przez wiernego zmierzającego do kościoła, aby zrealizować powszechny obowiązek uczestnictwa w niedzielnym nabożeństwie. Również nałożenie przez prawo kanoniczne (kan. 872 zd. 2 KPK) na chrześnego obowiązkowi towarzyszenia w chrześcijańskim

są wykonywane wskutek zastępowania przełożonego kościelnego, gdyż są one obowiązkiem własnym duchownych (kan. 276 § 2 n. 1 KPK).

2.2. Wina w wyborze

Drugą przesłanką odpowiedzialności na gruncie art. 429 k.c. jest tzw. wina w wyborze powierzającego czynność, przy czym odpowiedzialność wyłącza również powierzenie czynności osobie, przedsiębiorstwu lub zakładowi, które w zakresie swej działalności zawodowej trudnią się wykonywaniem takich czynności. Zaistnienie tej przesłanki w odniesieniu do przełożonego kościelnego będzie jednak ograniczone. Powierzenie przez przełożonego kościelnego w swoim zastępstwie jakiejś czynności podwładnemu najczęściej będzie dotyczyć kwestii wchodzących w zakres czynności związanych ze stanem duchownym. Ponieważ podwładny, będący duchownym, z natury rzeczy trudni się wykonywaniem tego rodzaju czynności, zostanie wyłączona odpowiedzialność na gruncie omawianego przepisu. Wskutek tej przesłanki odpowiedzialności art. 429 k.c. mógłby znaleźć zastosowanie wyłącznie wówczas, gdyby przełożony kościelny powierzył podwładnemu wykonanie czynności, która nie mieści się w zakresie czynności „zawodowo” wykonywanych przez duchownego. Zastosowanie przepisu art. 429 k.c. do odpowiedzialności przełożonego kościelnego za działania podwładnego może prowadzić do nieoczywistych konsekwencji. Mianowicie, nawet oczywista wina przełożonego kościelnego w wyborze osoby do wykonania powierzonej czynności wchodzącej w zakres funkcji duchownego nie spowoduje odpowiedzialności na gruncie omawianego przepisu, o ile zastępca będzie się zawodowo trudnić wykonywaniem tych funkcji. Jak się bowiem wskazuje, powierzenie tzw. profesjonalście stanowi osobną przesłankę egzoneracyjną, jako że zwrot „albo” użyty w art. 429 k.c. oznacza alternatywę zwykłą¹⁷.

---

wtajemniczeniu chrześniakowi nie oznacza odpowiedzialności na gruncie art. 429–430 k.c. za czyny niedozwolone wyrządzone przez chrestnego swojemu chrześniakowi.

¹⁷ Zob. W. Dubis, *Komentarz do art. 429 k.c.*, s. 942–943. W przypadku powierzenia czynności tzw. profesjonalście autor upatruje przesłanki wyłączającej związek przyczynowo-skutkowy między wyborem wykonawcy a szkodą. Por. jednak stanowisko, w myśl którego nie prowadzi to do wyłączenia odpowiedzialności, lecz jedynie do przerzucenia ciężaru dowodu winy w wyborze na poszkodowanego: M. Safjan, *Komentarz do art. 429 k.c.*, s. 1503, nb. 6. Zob. też: M. Zelek, *Komentarz do art. 429 k.c.*, s. 705–706, nb. 12. Z orzecznictwa za poglądem, że powierzenie tzw. profesjonalście wyłącza odpowiedzialność nawet w przypadku istnienia winy w wyborze wykonawcy zob. wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 27 września 2018 r., I ACA 236/18.

Nawet jeśli przyjąć, że opisana wyżej przesłanka wyłączenia odpowiedzialności w danym układzie okoliczności nie będzie mieć zastosowania, warunkiem odpowiedzialności przełożonego kościelnego będzie zaistnienie tzw. winy w wyborze, która skutkowałą wyrządzeniem szkody. Uczynienie zadość staranności wyboru, w szczególności uwzględnienie wykształcenia czy doświadczenia, wyłącza odpowiedzialność z tego tytułu¹⁸. W konsekwencji co do zasady powierzenie wykonania czynności przez przełożonego kościelnego, w przypadku powierzenia jej osobie duchownej legitymującej się kwalifikacjami do jej wykonania, wyłączać będzie winę, a tym samym odpowiedzialność cywilną za wyrządzoną szkodę.

2.3. Wyrządzenie szkody przy wykonywaniu powierzonej czynności

Przesłanka wyrządzenia szkody przy wykonywaniu powierzonej czynności wywoływała kontrowersje już poprzednio. Jeszcze do niedawna zgodnie z orzecznictwem Sądu Najwyższego odpowiedzialność na gruncie art. 430 k.c. rodziło wyrządzenie szkody wyłącznie przy wykonywaniu powierzonej czynności, a nie jej wyrządzenie tylko przy sposobności lub przy okazji jej wykonywania¹⁹. W pewnym związku z przedstawionym wyżej argumentem wykładni systematycznej łączącym powierzenie, o którym mowa w art. 429 i 430 k.c. z zastępstwem, o którym mowa

---

¹⁸ Por. M. Zelek, *Komentarz do art. 429 k.c.*, s. 704, nb. 10; M. Safjan, *Komentarz do art. 429 k.c.*, s. 1504–1505, nb. 7.

¹⁹ Wśród wielu można przytoczyć fragment zapadłego jeszcze na gruncie art. 145 kodeksu zobowiązań (odpowiednika obecnych art. 429–430 k.c.) i wielokrotnie cytowanego uzasadnienia wyroku Sądu Najwyższego z dnia 13 lutego 1960 r., I CR 929/59, OSN 1961, nr 3, poz. 69: „Słusznie skarżący zarzuca, że nabranie przez robotnika zaprawy na kielnię i rzucenie umyślnie tej zaprawy na dziewczynę, co ustalił Sąd Wojewódzki, nie ma w rozumieniu art. 145 k.z. związku z powierzoną robotnikowi pracą, albowiem tego rodzaju przestępstwo zostało popełnione jedynie przy okazji wykonywania pracy i nie pozostaje w związku z wykonywaniem powierzonej pracy, będąc jedynie złośliwym wybrykiem skierowanym przeciwko osobie postronnej”. Z nowszej judykatury można zacytować np. uzasadnienie wyroku Sądu Najwyższego z dnia 12 maja 1999 r., II CKN 324/98: „Dla przyjęcia odpowiedzialności pozwanej Spółki (art. 430 k.c.) potrzebne byłoby wykazanie, że pozwany L. S. wyrządził powodowi szkodę przy wykonywaniu czynności powierzonych mu przez Spółkę, a nie przy okazji tych czynności (tak zresztą twierdzi sam skarżący)”. Zob. też m.in.: orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 27 stycznia 1970 r., III CRN 535/69, IP 1970, nr 9–10, poz. 3; uchwałę pełnego składu Izby Cywilnej Sądu Najwyższego z dnia 15 lutego 1971 r., III CZP 33/70, OSNCP 1971, nr 4, poz. 59; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 25 listopada 2005 r., V CK 396/05, Pr. Bank. 2006, nr 11, s. 16. Przeglądu poglądów judykatury i doktryny dokonał: J. M. Kondek, *W sprawie wykładni pojęcia „przy wykonywaniu czynności” na gruncie art. 430 k.c.*, „Forum Prawnicze” 2019 nr 1, s. 17n. Por. I. Długoszevska-Kruk, *Komentarz do art. 429 k.c.*, s. 999; M. Zelek, *Komentarz do art. 429 k.c.*, s. 701–702, nb. 4 i 5.

w art. 738 § 1 i 2 k.c., pozostaje orzeczenie²⁰, zapadłe już na gruncie obecnego kodeksu cywilnego, w uzasadnieniu którego wskazano, że do wyrządzenia szkody przy wykonywaniu powierzonych czynności dochodzi, o ile osoba działała w granicach umocowania do wykonywania danej czynności lub czynności określonego rodzaju. Przyjmuje się, że warunkiem odpowiedzialności jest istnienie związku funkcjonalnego²¹, określonego przez cel podejmowanego działania, a więc taka zależność, która sprawia, że wyrządzenie szkody następuje przy wykonywaniu czynności, a nie tylko przy okazji jej wykonywania²². W odniesieniu do wyznaczonych osób prawnych przyjęto przykładowo, że uderzenie osoby trzeciej przez osobę sprzątającą teren kościelny w trakcie czynności porządkowych pozostawało poza celem powierzonych czynności²³. W tym kontekście, nawet jeśli hipotetycznie przyjąć, że mogą one stanowić przedmiot powierzenia w rozumieniu art. 429 i 430 k.c., wykonywanie obowiązków kapłańskich, takich jak modlitwa, sprawowanie obrzędów religijnych czy udzielanie sakramentów (kan. 276 § 2 KPK), w przedstawionym wyżej ujęciu, delikt byłby raczej popełniony przy okazji ich wykonywania, a nie „przy ich wykonywaniu”, co prowadziłoby do wniosku o braku odpowiedzialności przełożonego kościelnego²⁴.

20 Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 21 grudnia 1971 r., III CRN 402/71, OSNCP 1972, Nr 6, poz. 115.

21 Piotr Machnikowski wskazuje, że „zakres zachowań wykonawcy uzasadniających odpowiedzialność powierzającego musi być w jakiś sposób ograniczony i kryterium, zgodnie z którym odpowiedzialność rozdziłyby tylko te zachowania, które zostały podjęte w celu wykonania [podkr. za oryg.] powierzonych czynności, wydaje się dawać największe szanse na słuszne rozstrzygnięcie” (P. Machnikowski *Odpowiedzialność za wykonawcę*, s. 472–473, nb. 22).

22 Zob. zwłaszcza M. Zelek, *Komentarz do art. 429 k.c.*, s. 702–703, nb. 5; także: W. Czachórski, *Czyny niedozwolone*, s. 5575; M. Safjan, *Komentarz do art. 429 k.c.*, s. 1504, nb. 4; M. Wałachowska, *Komentarz do art. 429 k.c.*, s. 474, teza 2. W orzecznictwie wskazano jednak, że w zakresie poszukiwania kryterium służącego do oceny tego, czy szkoda została wyrządzona „przy wykonywaniu” powierzonych czynności, decydującego znaczenia nie może mieć cel działania podwładnego, inny niż oczekiwania przełożonego i poszkodowanego. Tak m.in.: wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 30 października 2012 r., V Aca 436/12, LEX nr 1236645.

23 Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 4 grudnia 2008 r., I Aca 388/08, LEX nr 1488573.

24 Por. J. M. Kondek, *W sprawie wykładni pojęcia*, s. 31–32. W literaturze wskazywano przykład lekarza zatrudnionego w jednostce służby zdrowia, który w zakresie czynności z dziedziny sztuki lekarskiej dysponuje samodzielnością, co wyklucza odpowiedzialność na zasadzie art. 430 k.c. wobec braku stosunku zależności, przy pozostawieniu odpowiedzialności na podstawie tego przepisu zakładu służby zdrowia co do czynności organizacyjnych, odnośnie do których istnieje stosunek podporządkowania. Zob. W. Czachórski, *Czyny niedozwolone*, s. 568 i 572–573. Przenosząc to na grunt odpowiedzialności przełożonego kościelnego za działania podwładnego, można np. wskazać, że podwładny, wykonując czynności duchowne, posiada również duży stopień samodzielności, co w odpowiednim

W ostatnim czasie niekiedy ujmuje się przesłankę popełnienia deliktu „przy wykonywaniu” powierzonej czynności inaczej. W jednym z ostatnich orzeczeń Sąd Najwyższy odszedł od wyżej opisanej, utrwalonej linii orzecznictwa i przyjął, że wykładni pojęcia „przy wykonywaniu” powierzonej czynności należy dokonywać z zastosowaniem koncepcji adekwatnego związku przyczynowego pomiędzy powierzeniem czynności a działaniem podwładnego, w wyniku którego osobie trzeciej została wyrządzona szkoda²⁵.

Jeszcze szerzej ujmuje się to niekiedy w literaturze, wskazując na generalną odpowiedzialność instytucji kościelnych za duchownych, na skutek przyjęcia, że wyrządzenie szkody „przy wykonywaniu” powierzonej czynności ma miejsce, gdy wykonawca wykorzystuje ułatwienia, jakie łączą się ze sprawowaną funkcją, gdy niewłaściwie wykorzystuje margines swobody pozostawionej mu przy sprawowaniu funkcji²⁶. Za takim ujęciem ma przemawiać w szczególności gwarancyjna funkcja odpowiedzialności zwierzchnika²⁷. Pogląd ten spotkał się ze słuszną krytyką przedstawicieli doktryny, wskazujących, że przy takim ujęciu dochodzi do utożsamienia wypracowanego i szeroko przyjmowanego rozróżnienia na czyny popełnione „przy wykonywaniu” czynności powierzonej oraz czyny popełnione

---

zakresie wyłączałoby w świetle przytoczonego poglądu odpowiedzialność przełożonego kościelnego formułowaną w oparciu o art. 430 k.c. Obecnie dominuje jednak odmienna interpretacja art. 430 k.c. Zob. P. Machnikowski, *Odpowiedzialność za wykonawcę*, s. 477–477, nb. 232.

25 Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 31 marca 2020 r., II CSK 124/19, OSNC 2021, nr 1, poz. 4. W orzeczeniu tym przyjęto odpowiedzialność wyznaniowej osoby prawnej za delikt podwładnego duchownego przeciwko wolności seksualnej na szkodę małoletniego. Sąd Najwyższy w tym orzeczeniu przyjął bardzo szeroką interpretację pojęcia „przy wykonywaniu” powierzonej czynności, twierdząc, że „zwierzchnik nie może bronić się zarzutem, iż podwładny ucząc, lecząc, ratując, opiekując się, czy wykonując obowiązki duchownego, dopuścił się wykorzystania seksualnego nie przy wykonywaniu powierzonej czynności uczenia, leczenia, ratowania, opieki, posługi kapłańskiej, lecz tylko przy ich sposobności”. Przy tak szerokim ujęciu każde powierzenie czynności drugiemu w ramach relacji podporządkowania może prowadzić do odpowiedzialności za niemalże każdy delikt podwładnego. Jak słusznie zauważono w doktrynie, zachodzące w stanie faktycznym będącym podstawą cytowanego orzeczenia prywatne korepetycje udzielane przez duchownego czy prywatne wyjazdy z małoletnią nie mieściły się w zakresie czynności powierzonych. Zob. A. Wilk, *Odpowiedzialność kościelnych osób prawnych*, s. 56–57.

26 Por. E. Łętowska, *Odpowiedzialność „za” księży*, s. 297–298 i 302–303; E. Łętowska, *Odpowiedzialność Kościoła za szkody*, s. 7 i 17–18; M. Nesterowicz, *Odpowiedzialność cywilna Kościoła katolickiego za molestowanie małoletnich*, s. 15–16.

27 Zob. wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 2 października 2018 r., I ACA 539/18, LEX nr 2593664; P. Machnikowski, *Odpowiedzialność za wykonawcę*, s. 470–471, nb. 220; E. Łętowska, *Odpowiedzialność Kościoła za szkody*, s. 10.

„przy okazji” ich wykonywania, jak też do pominięcia związku funkcjonalnego z interesem powierzającego²⁸.

3. Odpowiedzialność z tytułu tzw. zwierzchnictwa (art. 430 k.c.)

Jak wskazano powyżej, art. 429 k.c. z uwagi na przesłanki odpowiedzialności, w szczególności oparcie jej na zasadzie winy i możliwość wyłączenia odpowiedzialności w przypadku powierzenia jej wykonania tzw. profesjonalście, rzadko mógłby stanowić podstawę odpowiedzialności cywilnoprawnej przełożonego kościelnego za czyny podwładnego. *Prima facie* częściej podstawą takiej odpowiedzialności mógłby być art. 430 k.c., zgodnie z którym, kto na własny rachunek powierza wykonanie czynności osobie, która przy wykonywaniu tej czynności podlega jego kierownictwu i ma obowiązek stosować się do jego wskazówek, ten jest odpowiedzialny za szkodę wyrządzoną z winy tej osoby przy wykonywaniu powierzonej jej czynności. W konsekwencji za przesłanki odpowiedzialności na podstawie przywołanego przepisu uważane są: powierzenie czynności innej osobie; powierzenie „na własny rachunek”; podleganie kierownictwu powierzającego i obowiązek stosowania się do wskazówek powierzającego przy wykonywaniu czynności; wyrządzenie szkody przy wykonywaniu powierzonej jej czynności; wina podwładnego; szkoda wyrządzona przez sprawcę w ramach adekwatnego związku przyczynowo-skutkowego²⁹. Trudności interpretacyjne związane z sytuacją przełożonego kościelnego będą dotyczyć najczęściej przesłanki powierzenia, powierzenia „na własnych rachunek”, obowiązku podlegania kierownictwu powierzającego i obowiązku stosowania się do wskazówek powierzającego przy wykonywaniu czynności oraz wyrządzenia szkody przy wykonywaniu powierzonej czynności³⁰.

Rozważając jednak przesłanki odpowiedzialności na gruncie art. 430 k.c., należy mieć na względzie następujące okoliczności. Przywołany przepis nie tylko dotyczy

---

28 W. Dubis, *Komentarz do art. 430 k.c.*, s. 944. Zob. też: A. Głowacka, *Odpowiedzialność osób prawnych Kościoła katolickiego*, s. 152.

29 Por. I. Długoszewska-Kruk, *Komentarz do art. 430 k.c.*, w: *Kodeks cywilny: komentarz*, red. M. Załucki, s. 1000, teza 1; W. Dubis, *Komentarz do art. 430 k.c.*, s. 943-944; M. Safjan, *Komentarz do art. 430 k.c.*, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 1, Warszawa 2018, s. 1506, nb. 3.

30 W odniesieniu do przesłanek powierzenia oraz wyrządzenia szkody przy wykonywaniu powierzonej czynności zob. uwagi poczynione wcześniej.

wyjątkowej w swej naturze odpowiedzialności za cudze czyny, ale dodatkowo wprowadza odpowiedzialność na zasadzie ryzyka, odchodząc od zasadniczej koncepcji odpowiedzialności na zasadzie winy³¹. Powinno to skłaniać do wyjątkowej ostrożności w przypisywaniu odpowiedzialności na podstawie omawianej regulacji i do jej zawężającej interpretacji. Warto zwrócić uwagę, że paralelne regulacje w odniesieniu do odpowiedzialności na zasadzie ryzyka przewidziane w art. 433–436 k.c. we wszystkich przypadkach przewidują okoliczności egzoneracyjne (z użyciem zwrotu „chyba że”). Okoliczności takich brak w treści art. 430 k.c.³², co dodatkowo powinno wpływać na wyjątkowo ostrożne jego stosowanie.

3.1. Powierzenie „na własny rachunek”

Użycie zwrotu „na własny rachunek”, nieobecne w art. 429 k.c., dodatkowo wzmacnia konieczność istnienia związku pomiędzy powierzającym a czynnościami sprawcy. To zaostrzenie kryteriów odpowiedzialności jest zrozumiałe w kontekście faktu, że art. 430 k.c. odchodzi od zasady winy w odpowiedzialności deliktowej i wprowadza odpowiedzialność na zasadzie ryzyka. Przez powierzenie „na własny rachunek” należy rozumieć powierzenie czynności w interesie powierzającego³³.

---

³¹ Por. W. Czachórski, *Czyny niedozwolone*, s. 526; I. Długoszewska-Kruk, *Komentarz do art. 430 k.c.*, s. 1000, teza 1; W. Dubis, *Komentarz do art. 430 k.c.*, s. 943; M. Wałachowska, *Komentarz do art. 430 k.c.*, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Habdas, M. Fras, t. 3, s. 476, teza 1; M. Zelek, *Komentarz do art. 430 k.c.*, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Gutowski, t. 3, s. 708–709, nb. 1; M. Safjan, *Komentarz do art. 430 k.c.*, s. 1506–1507, nb. 6. Szerzej na temat przypadków odpowiedzialności na zasadzie ryzyka w k.c. zob. m.in.: R. Kubiak, *Przypadki odpowiedzialności cywilnej opartej na zasadach ryzyka*, „*Studia i Materiały Wyższej Szkoły Marketingu i Biznesu w Łodzi*” 2002 nr 9, s. 113n.

³² Zob. W. Dubis, w: *Komentarz do art. 430 k.c.*, s. 943–944; M. Wałachowska, *Komentarz do art. 430 k.c.*, s. 478, teza 8; P. Machnikowski, *Odpowiedzialność za wykonawcę*, s. 475–476, nb. 230. Stanowi to dodatkowy argument za wąską interpretacją wyżej opisanej przesłanki wyrządzenia szkody przy wykonywaniu powierzonej czynnością w przypadku art. 430 k.c. Trudno się zgodzić z tezą, że założeniem racjonalnego ustawodawcy było wprowadzenie odpowiedzialności za wszelkie czyny osoby pozostającej w stosunku zależności, w tym zwłaszcza za jej tzw. eksces, czyli przekroczenie granic i zasad wykonania powierzonej czynności. Należałoby raczej przyjąć, że wprowadzenie okoliczności egzoneracyjnych w przypadku art. 430 k.c. było w zamiarze ustawodawcy niepotrzebne z uwagi na wąski zakres przesłanek określonych w tym przepisie. Zarazem z uwagi na występowanie tej samej przesłanki wyrządzenia szkody przy wykonywaniu powierzonej czynności zarówno na gruncie art. 429 k.c., jak i 430 k.c., przemawia to także za takim samym, wąskim jej rozumieniem na gruncie tego pierwszego.

³³ M. Safjan, *Komentarz do art. 430 k.c.*, s. 1507–1508, nb. 8–9; M. Wałachowska, *Komentarz do art. 430 k.c.*, s. 479, teza 9 i s. 483, teza 25. Zob. też: wyrok Sądu Najwyższego z dnia 15 grudnia 1977 r., I CR 444/77.

Ujmując to innymi słowami, warunkiem odpowiedzialności jest powierzenie czynności „w obszarze własnej aktywności powierzającego”³⁴. Jeszcze inaczej: „aby traktować określoną osobę jako przełożonego, nie wystarcza jedynie stwierdzenie, iż w określonym systemie hierarchicznego zwierzchnictwa ma on uprawnienie do kierowania działaniami swych podwładnych, konieczne jest też, aby podwładni działali na jego rzecz”³⁵.

Przenosząc powyższe na grunt relacji pomiędzy podwładnym a przełożonym kościelnym, oznacza to, że do odpowiedzialności przełożonego kościelnego za działania podwładnego nie wystarcza samo istnienie określonej struktury podporządkowania, lecz niezbędne jest jeszcze, by powierzone przez przełożonego działanie następowało na jego rzecz i w jego interesie. Utożsamienie powierzenia czynności w ramach stosunku podporządkowania pomiędzy przełożonym kościelnym a jego podwładnym przy pominięciu przesłanki działania „na rachunek” powierzającego stanowi uproszczenie. Niejednokrotnie bowiem powierzenie czynności przez przełożonego kościelnego nie będzie odbywać się na „własny rachunek” powierzającego. Przykładowo powierzenie nauczania religii katechecie w ramach tzw. *missio canonica* czy powierzenie parafii proboszczowi przez biskupa diecezjalnego nie odbywa się w interesie tego ostatniego i na jego własny rachunek. W pierwszym przypadku realizowany jest głównie interes rodziców, wnioskujących o objęcie ich dzieci lekcjami religii (dodatkowo *missio canonica* ma raczej charakter upoważnienia, a nie polecenia), a w drugim przede wszystkim interes parafian w zakresie opieki duszpasterskiej oraz sprawowania kultu publicznego³⁶.

---

34 M. Zelek, *Komentarz do art. 430 k.c.*, s. 710, nb. 6.

35 W. Dubis, *Komentarz do art. 430 k.c.*, s. 944.

36 Nie polegają na działaniu „na własny rachunek” i nie prowadzą do odpowiedzialności na gruncie art. 430 k.c. również ogólne nakazy czy obowiązki religijne obowiązujące czy nakładane w ramach funkcjonowania wspólnot religijnych. Tak również wydaje się uważać Anna Wilk. Zob. A. Wilk, *Odpowiedzialność kościelnych osób prawnych*, s. 56–57. Wywodzi ona jednak odpowiedzialność przełożonego kościelnego na podstawie art. 430 k.c. w oparciu o fakt, że wykonywanie funkcji duchownego ułatwiło popełnienie deliktu (tamże, s. 60–61). Wniosek przeciwny prowadziłby do niedających się zaakceptować konsekwencji w postaci odpowiedzialności związków wyznaniowych za jakiegokolwiek zachowania jego członków związane z religijnością (np. Kościoła katolickiego za każdy czyn wykonany przez katolika w ramach poleconego przez spowiednika zadośćuczynienia za grzechy; muzułmańskiej gminy wyznaniowej za zbyt głośne odprawianie modłów przez muzułmanina; związku wyznaniowego Świadków Jehowy za naruszające dobre imię wypowiedzi wyznawcy wypowiedziane w ramach apostołatu). Są to delikty własne, za które odpowiedzialność ponoszą wyłącznie ich sprawcy, czego nie zmienia bliższy lub dalszy związek czynności z wyznawaną przez nich religią i pozostawianiem we wspólnocie opartym na luźniejszym lub ściślejszym podporządkowaniu.

3.2. Podleganie kierownictwu powierzającego i obowiązek stosowania się do wskazówek powierzającego

Zasadniczym uzasadnieniem dla wprowadzenia odpowiedzialności zwierzchnika na zasadzie ryzyka jest podleganie przez podwładnego wskazówkom (możliwość kierowania jego zachowaniem)³⁷. *Ratio legis* tego przepisu można odczytywać w połączeniu z art. 429 k.c., na gruncie którego nie jest możliwa odpowiedzialność w razie powierzenia czynności osobie zajmującej się zawodowo daną czynnością, nawet jeśli wyrządziła ona szkodę przez stosowanie się do wskazówek lub brak właściwych wskazówek powierzającego³⁸. Brak uzasadnienia, by wyłączać odpowiedzialność zwierzchnika, którego wskazówkom podlega wykonawca, nawet w sytuacji, gdy wykonawca trudni się zawodowo wykonywaniem danego rodzaju czynności. Istotą zatem odpowiedzialności opartej na art. 430 k.c. jest ryzyko związane z wydawaniem lub niewydawaniem wiążących poleceń bezpośrednio wykonawcy i wykonywaniem tych wskazówek przez wykonawcę albo niewłaściwym wykonywaniem czynności wskutek braku takich wskazówek³⁹ oraz wpływ na przebieg czynności⁴⁰. Nadto ze słów użytych w przepisie art. 430 k.c. wynika wprost, że aby powierzający odpowiadał za cudze działania, podporządkowanie (podległość kierownictwu i obowiązek stosowania się do wskazówek) musi zachodzić przy „wykonywaniu tej [powierzonej – przyp. M. S.] czynności”. Oznacza to, że odpowiedzialności na gruncie art. 430 k.c. nie rodzi ogólna podległość wskazówkom zwierzchnika, ale tylko taka podległość, która zachodzi co do konkretnej powierzonej czynności⁴¹.

³⁷ Por. I. Długoszewska-Kruk, *Komentarz do art. 430 k.c.*, s. 1000, teza 1; W. Dubis, *Komentarz do art. 429 k.c.*, s. 942–943. Zob. też: W. Czachórski, *Czyny niedozwolone*, s. 570–571.

³⁸ Dopełnianie się obu tych regulacji wynika także z porównania odpowiedzialności powierzającego niemającego zwierzchnictwa nad wykonującym czynność (art. 429 k.c.) oraz polecającego wykonanie czynności zwierzchnika (art. 430 k.c.). Na temat uzasadnienia dla art. 430 k.c. zob. szerzej J. M. Kondek, *W sprawie wykładni pojęcia*, s. 32–35.

³⁹ Stąd nie powinien odpowiadać na zasadzie art. 430 k.c. np. powierzający czynność, który dał wykonawcy prawidłowe wskazówki, do których celowo nie zastosował się wykonawca, zanim zwierzchnik miał możliwość efektywnego wykonania nadzoru. Zob. podobnie: wyrok Sądu Najwyższego z dnia 31 marca 2020 r., II CSK 124/19. Por. jednak M. Wałachowska, *Komentarz do art. 430 k.c.*, s. 477, teza 5.

⁴⁰ Zob. M. Safjan, *Komentarz do art. 430 k.c.*, s. 1506, nb. 1; M. Wałachowska, *Komentarz do art. 430 k.c.*, s. 480–482, teza 16–18.

⁴¹ Przykładowo ogólny obowiązek posłuszeństwa dzieci (art. 95 § 2 k.r.o.) nie powoduje odpowiedzialności na zasadzie ryzyka rodziców za każdy delikt wyrządzony nawet umyślnie przez dziecko. Podobnie istniejący we wspólnocie religijnej ogólny obowiązek posłuszeństwa (zob. np. kan. 212

Mając powyższe na uwadze, przełożony kościelny nie odpowiada za działania podwładnego wykonywane poza obowiązkiem podległości wskazówkom i kierownictwu przełożonego kościelnego. Zatem jeśli przyjąć, że duchowny, osoba zakonna czy inna osoba podlegająca przełożonemu kościelnemu, dysponuje sferą życia osobistego, na którą nie rozciąga się podleganie wskazówkom i kierownictwu przełożonego kościelnego⁴², to nie ma również podstaw do odpowiedzialności cywilnoprawnej tego ostatniego na podstawie art. 430 k.c.

---

§ 1 KPK) nie zawsze rodzi odpowiedzialność osób pełniących władzę religijną za delikty osób im podporządkowanych. Rozumowanie, by podległość w ramach wspólnoty religijnej *ipso facto* pociągała za sobą odpowiedzialność przełożonego kościelnego prowadzi do niedających się zaakceptować wyników. Przykładowo, polecenie wydane przez proboszcza podczas niedzielnego kazania dotyczące pomagania swoim sąsiadom nie może prowadzić do jego odpowiedzialności w przypadku, gdy jeden z parafian, wykonując to „polecenie” pomagał w remoncie dachu sąsiada i spowodował czyjąś szkodę w postaci uszkodzenia ciała na skutek upuszczenia jakiegoś narzędzia. Analogicznie nawet w przypadku ściślejszego obowiązku posłuszeństwa (np. w ramach ślubów posłuszeństwa w instytutach życia konsekrowanego) nie każde działanie zakonnika związane z jego życiem jako osoby zakonnej będzie rodzić odpowiedzialność przełożonego. Przykładowo, przy przedstawionym powyżej błędnym rozumowaniu naruszenie przez zakonnika w ramach prowadzonego bloga o tematyce religijnej czyichś dóbr osobistych powodowałoby odpowiedzialność jego kościelnego przełożonego. Konsekwencją tego niedającego się przyjąć rozumowania byłby z konieczności nieakceptowalny wniosek, że za działanie każdego wiernego czy duchownego, które jest w jakikolwiek sposób związane z religijnością, osobistą odpowiedzialność cywilną będą ponosić solidarnie: wikariusz parafii, proboszcz parafii, wikariusz generalny, biskup diecezjalny oraz papież i członkowie soboru powszechnego.

⁴² Por. art. 47 Konstytucji RP; kan. 220 KPK. Odnośnie do zakresu np. władzy ordynariusza zob. J. E. Lynch, *The Obligations and Rights of Clerics*, w: *New commentary on the Code of Canon Law*, eds. J. P. Beal, J. A. Coriden, T. J. Green, Mahwah 2000, s. 346. Por. pogląd, że ksiądz „niezależnie od miejsca i okoliczności wyrządzenia szkody, *prima facie*, jest zawsze «na służbie»” (E. Łętowska, *Odpowiedzialność...*, s. 307). Podobnie wydaje się: P. Borecki, *Odpowiedzialność kościelnych osób prawnych za czyny pedofilskie duchownego*, s. 10. Zob. też: E. Łętowska, *Odpowiedzialność Kościoła za szkody*, s. 17, przyp. 40 i s. 19–20; M. Nesterowicz, *Odpowiedzialność cywilna Kościoła katolickiego za molestowanie małoletnich*, s. 16–17. Odmiennie: A. Sieczych, *Odpowiedzialność odszkodowawcza związków wyznaniowych*, s. 76; A. Głowacka, *Odpowiedzialność osób prawnych Kościoła katolickiego*, s. 151. Podobnie do cytowanego poglądu przyjął Sąd Najwyższy (wyrok Sądu Najwyższego z dnia 31 marca 2020 r., II CSK 124/19), uznając, że delikty popełnione w czasie poza wykonywaniem obowiązków duszpasterskich, przy okazji udzielania pomocy osobom w trudnej sytuacji życiowej, mieszczą się w dyspozycji art. 430 k.c. Tymczasem w przypadku przełożonego kościelnego sprawowanie bezpośredniego kierownictwa nad bieżącą działalnością podwładnego niezależnie od miejsca i czasu jest zwyczajnie niemożliwe. Uznanie odpowiedzialności przełożonych kościelnych za czyny podwładnych jako takie zobowiązywałoby ich do nadzoru, który jest niemożliwy do realnego sprawowania, a więc wbrew zasadzie *impossibile nulla obligatio est*, ale także nadzoru, który naruszałby sferę życia osobistego duchownego.

Nieprzystawanie odpowiedzialności opisanej w art. 430 k.c. do odpowiedzialności cywilnej przełożonego kościelnego za działania podwładnego wynika jeszcze z jednego faktu. Mianowicie, niemal powszechnie przyjmuje się, że na gruncie art. 430 k.c. podwładny może mieć wyłącznie jednego zwierzchnika⁴³. Tymczasem, jak słusznie wskazuje się, struktura podporządkowania w ramach Kościoła katolickiego zakłada wielu zwierzchników⁴⁴. Skoro zatem wielość zwierzchników (hipotetycznie) dotyczyłaby tego samego zakresu czynności podwładnego kościelnego, brak jest podstaw do formułowania odpowiedzialności na zasadzie art. 430 k.c.⁴⁵.

4. Odpowiedzialność wyznaniowych osób prawnych

Na gruncie art. 429–430 k.c. odpowiedzialność ponosi podmiot powierzający wykonanie czynności. Ustalenie takiego podmiotu w przypadku funkcjonowania powierzającego w ramach jednostki organizacyjnej wymaga odróżnienia działań własnych powierzającego od jego działania w ramach struktury organizacyjnej innego podmiotu. W przypadku powierzenia w ramach działania jednostki organizacyjnej mającej zdolność prawną odpowiedzialność ponosi nie powierzająca osoba fizyczna, lecz jednostka organizacyjna. Wskazuje się mianowicie, że „zwierzchnikiem odpowiedzialnym za szkodę wyrządzoną przez podwładnego nie jest osoba fizyczna, która poleca określone zachowanie w imieniu i na rzecz kierowanej przez siebie jednostki”⁴⁶.

---

⁴³ Zob. m.in. W. Czachórski, *Czyny niedozwolone*, s. 574; P. Machnikowski, *Odpowiedzialność za wykonawcę*, s. 479–480, nb. 236.

⁴⁴ Przykładowo wikariusz parafialny podlega swojemu proboszczowi, biskupowi diecezjalnego oraz papieżowi.

⁴⁵ Istnienie wielu zwierzchników w ramach struktury Kościoła katolickiego zauważa się także w publikacjach, w których przyjmuje się odpowiedzialność przełożonego kościelnego za delikty podwładnego na podstawie art. 430 k.c. Zob. A. Głowacka, *Odpowiedzialność osób prawnych Kościoła katolickiego*, s. 150–151 i 153; E. Łętowska, *Odpowiedzialność za szkody*, s. 295 i 305; A. Sieczych, *Odpowiedzialność odszkodowawcza związków wyznaniowych*, s. 72. Od zasady, że tylko jeden zwierzchnik może być odpowiedzialny, uczyniono wyjątek w tym zakresie w odniesieniu do wyznaniowych osób prawnych w orzeczeniu Sądu Najwyższego z dnia 31 marca 2020 r., II CSK 124/19. Wydaje się, że brak dostatecznych racji za odejściem od wyżej wymienionej zasady wyłącznie w odniesieniu do podmiotów wyznaniowych.

⁴⁶ W. Dubis, *Komentarz do art. 429 k.c.*, s. 942–944. Por. M. Zelek, *Komentarz do art. 429 k.c.*, s. 703, teza 7.

Sytuacja w odniesieniu do przełożonych kościelnych jest bardziej złożona. Występują oni na ogół nie w dwóch, ale w trzech różnych rolach społecznych:

1. w charakterze organu wyznaniowej osoby prawnej (*acta de iure gestionis*) – czynności udziału w obrocie cywilnoprawnym;
2. w charakterze osoby piastującej określony urząd we wspólnocie religijnej – czynności władzy religijnej (*acta de iure imperii religionis*);
3. w pozostałym zakresie.

Nie może ulegać wątpliwości, że działania, o których mowa w pkt. 1 i 2 powyżej, nie są tożsame⁴⁷. Istnieje bowiem szereg działań, które bezsprzecznie nie mieszczą się w zakresie działania w charakterze organu wyznaniowej osoby prawnej, a są związane z pełnieniem określonej funkcji we wspólnocie religijnej. Przykładowo udzielanie dyspens od przeszkód małżeńskich (kan. 1078 § 1 KPK), odbieranie wyznania wiary (kan. 833 n. 7 KPK), udzielanie sakramentu bierzmowania (kan. 866 § 1 KPK) czy sądzenie spraw w postępowaniu kanonicznoprawnym (kan. 1419 § 1 KPK) to kompetencje (arcy)biskupa (archi)diecezjalnego, nie są to jednak czynności wykonywane w ramach pełnienia funkcji organu wyznaniowej osoby prawnej – (archi)diecezji. Nie są one w ogóle związane z funkcjonowaniem osoby prawnej, a tylko z pełnieniem godności kościelnej. Co więcej, utożsamienie obu tych ról społecznych (organu osoby prawnej i urzędu kościelnego) prowadziłyby do naruszenia wyrażonej w art. 25 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej zasady autonomii i niezależności. Osobowość prawna na forum prawa polskiego przynależy do porządku prawnego państwowego, w którym wyłączne kompetencje ma ustawodawca państwowy. Analogicznie struktura, obsada i kompetencje urzędów kościelnych należą do spraw własnych wspólnoty religijnej.

Podstaw odróżnienia działania tego samego przełożonego kościelnego w ramach wyznaniowej osoby prawnej od działania polegającego na wypełnianiu funkcji w strukturze wspólnoty religijnej na gruncie art. 430 k.c. można doszukiwać się w przesłance działania „na własny rachunek”, a więc przez odwołanie do sfery interesów osoby prawnej. Poszukując sfery interesów wyznaniowej osoby prawnej, można przeprowadzić następujący test: jeśli dane działanie osoby fizycznej miałoby miejsce nawet w braku wyznaniowej osobowości prawnej, to nie należy ono

---

⁴⁷ Por. podobnie: P. Michowicz, *Pozakanoniczna odpowiedzialność*, s. 77. Wydaje się odmiennie: E. Łętowska, *Odpowiedzialność za szkody*, s. 303–304; A. Sieczych, *Odpowiedzialność odszkodowawcza związków wyznaniowych*, s. 72. Według tego stanowiska wykonywanie czynności duszpasterskich stanowi działanie w ramach wyznaniowej osoby prawnej.

do sfery interesów osoby prawnej⁴⁸. Innymi słowy, sfery interesów wyznaniowej osoby prawnej należy upatrywać w tych czynnościach, które nie mają uzasadnienia, jeśli brak jest osobowości prawnej. Dla oceny działania w charakterze organu osoby prawnej istotne są zatem zakres obowiązków, które pojawiają się w związku z powstaniem osoby prawnej, oraz cel samej osobowości prawnej.

W tym kontekście warto wskazać, że wyznaniowa osoba prawna to taka, której celem jest umożliwienie wspólnocie religijnej zorganizowania bazy materialnej dla realizacji jej celów i udziału w obrocie prawnym w formie osoby prawnej. Przemawia za tym art. 28 ust. 1 ramowej dla polskiego prawa wyznaniowego ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania⁴⁹, zgodnie z którym w sprawach majątkowych kościoły i inne związki wyznaniowe działają poprzez swoje osoby prawne. W konsekwencji do ustalenia odpowiedzialności wyznaniowej osoby prawnej niezbędne jest ustalenie związku pomiędzy powierzoną czynnością a działalnością wyznaniowej osoby prawnej, a nie wspólnoty religijnej. Powyższego problemu nie da się uniknąć, odwołując się do tzw. winy anonimowej i obiektywizacji odpowiedzialności⁵⁰, poprzez przejście na zasady odpowiedzialności ogólnej, o której mowa w art. 416 k.c., gdyż podwładni przełożonych kościelnych na gruncie polskiego prawa nie tworzą struktury wyznaniowych osób prawnych⁵¹.

---

48 Przykładowo udzielenie *missio canonica* miałyby miejsce nawet wtedy, gdyby w polskim prawie diecezja nie miała osobowości prawnej. Tym samym można domniemywać, że jej udzielenie nie należy do sfery interesów osoby prawnej, a udzielający je biskup diecezjalny działa w charakterze osoby piastującej urząd kościelny, a nie organu składającego oświadczenie woli diecezji jako wyznaniowej osoby prawnej. W konsekwencji diecezja nie ponosiłaby odpowiedzialności na gruncie art. 430 k.c. za ewentualne delikty nauczyciela.

49 Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, t.j. Dz. U. z 2017 r., poz. 1153. W przypadku osób prawnych Kościoła katolickiego można wskazać, że osoby prawne prawa kanonicznego są następcą beneficjów (mas majątkowych). Brak uzasadnienia dla traktowania ich odpowiedzialników na gruncie prawa polskiego (wyznaniowych osób prawnych) za podmioty innego rodzaju.

50 Zob. E. Łętowska, *Odpowiedzialność Kościoła za szkody*, s. 7.

51 Przykładowo, mając na względzie przepisy ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1347), można wskazać, że duchowni diecezjalni nie mieszczą się w strukturze organizacyjnej diecezji (art. 7 ust. 3 pkt 3), a członkowie zakonu nie należą do struktury organów zakonu (art. 8 ust. 2 pkt 5). Orzecznictwo, niekiedy bez bliższego wyjaśnienia, przyjmuje jednak udział osób fizycznych – niepiastujących funkcji ustawowo określonego katalogu organów – w strukturze organizacyjnej wyznaniowych osób prawnych. Tak np. Sąd Apelacyjny w Poznaniu w cytowanym wyżej wyroku z dnia 2 października 2018 r. (I ACA 539/18). Natomiast Sąd Najwyższy w cytowanym już wyroku z dnia 31 marca 2020 r. (II CSK 124/19) wprost wskazuje, że strukturę organizacyjną wyznaniowych osób prawnych określa prawo kanoniczne, abstrahując w tym zakresie od uregulowań ustawy indywidualnej. Na problematyczność struktury

Podsumowanie

Odpowiedzialność cywilnoprawna przełożonego kościelnego za czyny podwładnego wymaga istnienia podstawy prawnej takiej odpowiedzialności. W przypadku kontraktowej podstawy odpowiedzialności konieczne jest oświadczenie woli przełożonego bądź o zaciągnięciu zobowiązania do wykonania określonego świadczenia (wówczas pośrednio odpowiedzialność może ponosić z tytułu wykonywania czynności przy udziale podwładnego), bądź o przyjęciu odpowiedzialności cywilnej za działania podwładnego. W przypadku odpowiedzialności deliktowej niezbędne jest ziszczenie się przesłanek tej odpowiedzialności, przewidzianych w art. 429–430 k.c.

Przesłanki te powinny być interpretowane zgodnie z zasadami wykładni prawniczej, w szczególności z zasadą interpretowania wyjątków w sposób ścisły i dopuszczania ich tylko w szczególnie uzasadnionych przypadkach⁵², które nie mogą być zastępowane ogólnym postulatem konieczności kompensaty krzywd poszkodowanego⁵³. Mając na względzie wyjątkowy charakter odpowiedzialności za cudze czyny, wyjątkowy charakter odpowiedzialności na zasadzie ryzyka i wyłączenie podstawowej zasady zawinienia (w przypadku art. 430 k.c.), zasadę zawężającej interpretacji przepisów wprowadzających wyjątkowe regulacje, wykładnię językowo-logiczną, wykładnię historyczną, systemową i celowościową, brak jest podstaw do przyjęcia ogólnej zasady odpowiedzialności cywilnoprawnej przełożonego kościelnego za czyny podwładnego. Odpowiedzialność taka może jednak zaistnieć w konkretnym układzie okoliczności, po zrealizowaniu się przesłanek odpowiedzialności deliktowej, a w szczególności w przypadku popełnienia deliktu przy wykonywaniu czynności powierzonej, w granicach interesu powierzającego, a zatem w granicach upoważnienia do wykonania czynności, nie zaś jedynie przy okazji jej wykonywania.

---

kościelnych osób prawnych w kontekście stosunku podporządkowania (dochodząc do odmiennych wniosków) zwraca uwagę E. Łętowska, *Odpowiedzialność „za” księży*, s. 295 i 305, teza 14. Różnice w obu strukturach można zaobserwować zwłaszcza na przykładzie składania oświadczeń woli za osobę prawną. Przykładowo podmioty kompetentne według prawa kanonicznego w zarządzie majątkiem (ekonom) nie należą do struktury organizacyjnej wyznaniowej osoby prawnej (diecezji). Zob. M. Strzała, *Oświadczenie woli wyznaniowej osoby prawnej*, Kraków 2019, s. 331 i 480, przyp. 1771.

52 Zob. J. Stelmach, *Kodeks argumentacyjny dla prawników*, Kraków 2003, s. 91.

53 W podobnym duchu wydaje się wypowiadać W. Dubis, *Komentarz do art. 430 k.c.*, s. 944.

ABSTRAKT

Cywilnoprawna odpowiedzialność przełożonego kościelnego za działania podwładnego w świetle prawa polskiego

Prawo polskie przewiduje szereg potencjalnych podstaw odpowiedzialności cywilnej przełożonego kościelnego za czyny podwładnego, w przypadku deliktów są to art. 429 i 430 k.c. Przepisy te przewidują w szczególności konieczność wyrządzenia szkody przy wykonywaniu powierzonej czynności. Wykładnia tych przepisów prowadzi do wniosku o braku podstaw do przyjęcia generalnej zasady odpowiedzialności przełożonego kościelnego (wyznaniowej osoby prawnej) za działania podwładnego (duchownego). Odpowiedzialność na gruncie tych przepisów jest możliwa wyłącznie w razie spełnienia przesłanek odpowiedzialności, w szczególności zaistnienia związku funkcjonalnego pomiędzy powierzoną czynnością a wyrządzoną szkodą, a które to przesłanki powinny być interpretowane zawężająco. Brak podstaw do odejścia od ugruntowanej linii orzeczniczej, która z uwagi zasady odpowiedzialności przewidzianej w art. 430 k.c., wyłącza jego zastosowanie w przypadku wyrządzenia szkody jedynie przy okazji wykonywania powierzonych zadań.

Słowa kluczowe: Kościół katolicki, delikt, zadośćuczynienie, odpowiedzialność cywilna, wspólnota religijna, duchowny

---

ABSTRACT

Civil law liability of the ecclesiastical superior for the actions of the subordinate in the light of Polish law

Polish law provides for a number of potential grounds for civil liability of the ecclesiastical superior for the actions of the subordinate, in particular in the case of torts, these are articles 429 and 430 of the Civil Code. These provisions provide, as a condition for liability, that damage must be caused while performing the entrusted activity. The interpretation of these provisions leads to the conclusion that there are no grounds for the general principle of responsibility of the church superior (denominational legal person) for the actions of the subordinate (clergyman). Liability under these provisions is possible only if the conditions for liability (narrowly interpreted) are met, in particular there is functional relation between the entrusted activity and the damage caused. There are no grounds for departing from the well-established line of jurisprudence which, due to the principle

of liability provided for in art. 430 of the Civil Code, excludes its application in the event of damage caused only during performing the entrusted tasks (time coincidence).

Keywords: the Catholic Church, tort, compensation, civil liability, religious community, clergy

---

BIBLIOGRAFIA

---

1. Adamczewski W., Trzeciak B., *Konkordat polski – po ratyfikacji*, „Palestra” 1998 nr 7–8, s. 74–80.
2. Borecki P., *Odpowiedzialność kościelnych osób prawnych za czyny pedofilskie duchownego. Uwagi do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 31 marca 2020 r., II CSK 124/19*, „Przegląd Sądowy” 2020 nr 11–12, s. 7–20, <https://doi.org/10.14746/spp.2020.3.31.2>.
3. Czachórski W., *Czyny niedozwolone*, w: *System prawa cywilnego*, t. 3, cz. 1: *Prawo zobowiązań. Część ogólna*, red. nacz. W. Czachórski, red. tomu Z. Radwański, Wrocław 1981, s. 517–713.
4. Dąbrowa J., *Odpowiedzialność deliktowa osoby prawnej za winę własną i cudzą*, „Studia Cywilistyczne” 1970 nr 16, s. 3–50.
5. Długoszewska-Kruk I., *Komentarz do art. 429 k.c.*, w: *Kodeks cywilny: komentarz*, red. M. Załucki, Warszawa 2019, s. 998–1000.
6. Długoszewska-Kruk I., *Komentarz do art. 430 k.c.*, w: *Kodeks cywilny: komentarz*, red. M. Załucki, Warszawa 2019, s. 1000–1001.
7. Dubis W., *Komentarz do art. 429 k.c.*, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2019, s. 942–943.
8. Dubis W., *Komentarz do art. 430 k.c.*, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2019, s. 943–944.
9. Głowacka A., *Odpowiedzialność osób prawnych Kościoła katolickiego za czyny niedozwolone*, w: *Varia II*, Wrocław 2015, s. 137–156 (Acta Erasiana, 9).
10. *Kodeks prawa kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 r. Zaktualizowany przekład na język polski, zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski, Poznań 2022.*
11. Kondek J. M., *W sprawie wykładni pojęcia „przy wykonywaniu czynności” na gruncie art. 430 k.c.*, „Forum Prawnicze” 2019 nr 1, s. 17–37, <https://doi.org/10.32082/fp.v11i51.174>.

12. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. Nr 78, poz. 403 z późn. zm.
13. Kotowski A., *Z problematyki metody interpretacji językowo-logicznej – uwagi na gruncie dekodowania znaczenia prawno-karnego*, „Prokuratura i Prawo” 2015 nr 6, s. 101–135.
14. Krukowski J., *Autonomia i niezależność Kościoła i wspólnoty politycznej*, „Kościół i Prawo” 1985 nr 4, s. 51–77.
15. Krukowski J., *Kościół i państwo. Podstawy relacji prawnych*, Lublin 1993.
16. Kubiak R., *Przypadki odpowiedzialności cywilnej opartej na zasadach ryzyka*, „Studia i Materiały Wyższej Szkoły Marketingu i Biznesu w Łodzi” 2002 nr 9, s. 113–135.
17. Łętowska E., *Odpowiedzialność „za” księży – dyskusja ciągle niezakończona*, w: *Czynić postęp w prawie. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Birucie Lewaszkiwicz-Petrykowskiej*, red. M. Pyziak-Szafnicka, W. J. Katner, Łódź 2017, s. 295–310.
18. Łętowska E., *Odpowiedzialność Kościoła za szkody wyrządzone przez księży*, „Państwo i Prawo” 2015 nr 3, s. 6–20.
19. Machnikowski P., *Odpowiedzialność za wykonawcę powierzonej czynności*, w: *System prawa prywatnego*, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, t. 6: *Prawo zobowiązań – część ogólna*, Warszawa 2018, s. 468–487.
20. Michowicz P., *Pozakanoniczna odpowiedzialność wyższego przełożonego zakonnego*, Kraków 2019.
21. Nesterowicz M., *Odpowiedzialność cywilna Kościoła katolickiego za molestowanie małoletnich przez księży (prawo USA i prawo polskie)*, „Przegląd Sądowy” 2014 nr 1, s. 7–18.
22. *(Nie)odpowiedzialność cywilnoprawna kościelnych osób prawnych za czyny niedozwolone popełnione przez osoby duchowne*, red. P. Sobczyk, Warszawa 2022.
23. *New commentary on the Code of Canon Law*, eds. J. P. Beal, J. A. Coriden, T. J. Green, Mahwah 2000.
24. Opalek K., Wróblewski J., *Zagadnienia teorii prawa*, Warszawa 1969.
25. Popiołek W., *Komentarz do art. 471 k.c.*, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 1, Warszawa 2002, s. 40n.
26. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. – *Kodeks zobowiązań*, Dz. U. Nr 82, poz. 598 z późn. zm.
27. Safjan M., *Komentarz do art. 429 k.c.*, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 1, Warszawa 2018, s. 1504–1506.

28. Safjan M., *Komentarz do art. 430 k.c.*, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 1, Warszawa 2018, s. 1506–1508.
29. Sieczych A., *Odpowiedzialność odszkodowawcza związków wyznaniowych za przestępstwa seksualne popełnione przez duchownych w USA i w Polsce (casus Kościoła katolickiego)*, „Państwo i Prawo” 2017 nr 1, s. 65–77.
30. *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 2, Warszawa 1979.
31. Stelmach J., *Kodeks argumentacyjny dla prawników*, Kraków 2003.
32. Strzała M., *Oświadczenie woli wyznaniowej osoby prawnej*, Kraków 2019, <https://doi.org/10.12797/ISBN.9788381381055>.
33. Świto L., *Odpowiedzialność diecezji i parafii za delikty popełnione przez duchownego wobec małoletniego. Glosa krytyczna do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 6 września 2022 roku (I CSKP 466/22)*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 27 (2024), s. 347–360, <https://doi.org/10.31743/spw.16616>.
34. Uruszczyk W., *Recepcja prawa kanonicznego w obowiązującym prawie polskim*, „Annales Canonici” 2007 nr 3, s. 5–20.
35. Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, t.j. Dz. U. z 2017 r., poz. 1153.
36. Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1347.
37. Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny, t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 1740 z późn. zm.
38. Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Dz. U. Nr 9, poz. 59.
39. Wałachowska M., *Komentarz do art. 429 k.c.*, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Habdas, M. Fras, t. 3, Warszawa 2018, s. 473–476.
40. Wałachowska M., *Komentarz do art. 430 k.c.* w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Habdas, M. Fras, t. 3, Warszawa 2018, s. 476–485.
41. Wilk A., *Odpowiedzialność kościelnych osób prawnych za szkody wyrządzone wskutek przestępstw seksualnych popełnionych przez duchownych. Glosa do wyroku SN z dnia 31 marca 2020 r., II CSK 124/19, OSP 2020 nr 10, poz. 79.*
42. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 4 grudnia 2008 r., I ACA 388/08, LEX nr 1488573.
43. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 30 października 2012 r., V ACA 436/12, LEX nr 1236645.
44. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 2 października 2018 r., I ACA 539/18, LEX nr 2593664.

45. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 27 września 2018 r., I ACA 236/18.
46. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 12 maja 1999 r., II CKN 324/98.
47. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 13 lutego 1960 r., I CR 929/59, OSN 1961, nr 3, poz. 69.
48. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 17 grudnia 2004 r., II CK 300/04, OSP 2006, z. 6, poz. 20.
49. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 31 marca 2020 r., II CSK 124/19, OSNC 2021, nr 1, poz. 4.
50. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 15 grudnia 1977 r., I CR 444/77.
51. Zelek M., *Komentarz do art. 429 k.c.*, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Gutowski, t. 3, Warszawa 2019, s. 700–708.
52. Zelek M., *Komentarz do art. 430 k.c.*, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Gutowski, t. 3, Warszawa 2019, s. 708–715.

ks. Marcin Szydłowski

 <https://orcid.org/0009-0005-1827-9892>

Podstawy nauki o prawie naturalnym w nauczaniu papieża Benedykta XVI i Franciszka

Nauczanie Kościoła katolickiego jest skierowane nie tylko do ludzi wierzących, ale ma także znaczenie ewangelizacyjne. Zgodnie z poleceniem Chrystusa wspólnota wierzących chce dotrzeć z nauczaniem również do tych, którzy nie utożsamiają się z wartościami chrześcijańskimi. W takiej sytuacji trzeba odnaleźć wspólny fundament, który mógłby posłużyć jako podstawa do wzajemnego rozumienia. Kościół jest przekonany, że istnieją wspólne wartości obowiązujące każdego człowieka, wynikające z jego ludzkiej natury – nazywamy je prawem naturalnym. Te właśnie wskazania, które każdy człowiek może odczytać światłem swego umysłu, obok prawd wypływających z Bożego objawienia Kościół przyjmuje za obowiązujące.

Ma to odzwierciedlenie także w prawie wspólnoty Kościoła. Wśród materialnych źródeł prawa kanonicznego możemy wyróżnić dwa rodzaje prawa Bożego: prawo naturalne oraz pozytywne¹. Chociaż obowiązujący kodeks prawa kanonicznego² nie opisuje wprost pochodzenia obowiązujących w nim norm, to jednak kan. 199 KPK 1983, stanowiący, że ustawy z prawa Bożego nie ulegają przedawnieniu, dokonuje rozróżnienia tego prawa na prawo pozytywne i naturalne. Kodeks powołuje się na prawo naturalne jako źródło istnienia przeszkód małżeńskich (kan. 1163 i 1165 KPK), a także gdy stanowi o prawie do rozporządzania dobrami materialnymi przez wspólnotę Kościoła (kan. 1259 i 1299 KPK).

---

¹ Por. J. Krukowski, *Prawo naturalne jako źródło prawa kanonicznego*, „Roczniki Nauk Społecznych” 6 (1978), s. 15–26. Problem relacji prawa naturalnego i stanowionego opisuje także Tomasz Gałkowski. Zob. T. Gałkowski, *Prawo naturalne fundamentem każdego prawa?*, „Annales Canonici” 7 (2011), s. 5–17, <https://doi.org/10.15633/ac.0701>.

² Kodeks prawa kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 r. Zaktualizowany przekład na język polski, zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski, Poznań 2022 [dalej: KPK 1983].

Temat prawa naturalnego podejmowany jest jednak nie tylko w dokumentach prawnych. Sięgając do nauczania zwyczajnego papieża Benedykta XVI i Franciszka, można zauważyć, że wielokrotnie odwoływali się oni do wartości zawartych w prawie naturalnym. Celem niniejszego artykułu jest próba wydobywania najważniejszych fragmentów nauczania tych dwóch papieży, w których odwołują się oni do prawa naturalnego, i scharakteryzowanie koncepcji tego prawa, która się z ich nauczania wyłania. Na tej podstawie spróbujemy odpowiedzieć na pytanie, czy według papieży normy wypływające z prawa naturalnego mogą stać się podstawą do podejmowania dialogu z niechrześcijanami. Podstawowym materiałem badawczym w niniejszym artykule są dwa rodzaje dokumentów papieskich – encykliki i adhortacje apostołskie. Wybrano je, ponieważ mają one szczególny charakter: encykliki to orędzia ojca świętego skierowane do ludzi wierzących (w ostatnich czasach niekiedy i do szerszego grona adresatów), a adhortacje apostołskie są dokumentami powstałymi wskutek obrad synodów biskupów – zebrań pasterzy Kościoła w celu udzielenia pomocy papieżowi i podkreślenia łączności z nim.

Benedykt XVI jest autorem trzech encyklik i czterech adhortacji apostołskich, a Franciszek napisał cztery encykliki i siedem adhortacji. Są to dokumenty poruszające różne tematy: od rozważań na temat cnót boskich przez tematy społeczne, ekologiczne po nauczanie na temat głoszenia Ewangelii czy małżeństwa. Nauczanie papieży o prawie naturalnym zostanie podzielone na trzy części. Najpierw zostaną wskazane fragmenty z dokumentów opisujące pochodzenie prawa naturalnego, następnie przedstawiony będzie sposób odczytywania jego treści, a na zakończenie wskazane przykłady norm, które zawierają się w prawie zapisanym w ludzkiej naturze, a które przypomnieli papieże Benedykt XVI i Franciszek.

1. Pochodzenie prawa naturalnego

Kościół naucza o Boskim pochodzeniu prawa naturalnego. Papież Franciszek w encyklice *Lumen fidei* opisuje doświadczenie Abrahama: „W głosie, który zwraca się do Abrahama, rozpoznaje on głębokie wezwanie, od zawsze wpisane w jego wnętrzu. [...] Bóg proszący Abrahama, by całkowicie Mu się powierzył, objawia się jako źródło, od którego pochodzi wszelkie życie”³. Abraham zanim otrzymał słowo Boga, uświadamiał więc sobie istnienie kogoś, kto dał światu początek istnienia.

---

3 Franciszek, Encyklika *Lumen fidei*, 29.06.2013, nr 11.

Teologia odróżnia istnienie objawienia teologicznego od objawienia naturalnego, które polega na poznaniu Boga poprzez obserwację otaczającego go świata⁴. Abraham w głosie Boga odkrywa więc wezwanie zapisane już wcześniej przez Stwórcę w ludzkich sercach od stworzenia pierwszego człowieka.

Benedykt XVI dotyka pewnego konkretnego aspektu początków istnienia człowieka: w świetle biblijnego obrazu stworzenia zwraca uwagę na istnienie praw wpisanych w jego serce. Księga Rodzaju ukazuje istotę ludzką jako „stworzoną na obraz i podobieństwo Boże” – człowiek posiada bowiem wolę i rozum⁵. Obdarzony tymi władzami odkrywa w sobie wezwanie, by czynić dobro, a unikać zła. Ten wewnętrzny nakaz obecny w sercach ludzi wszystkich kultur nazywany jest właśnie „prawem naturalnym”⁶.

Papież Franciszek jest autorem dwóch dokumentów, które są nazywane ekologicznymi⁷. Zwraca w nich uwagę, że świat nie jest dziełem przypadku, lecz uporządkowanym systemem, w którym każdy byt posiada swoje przeznaczenie. Píše do ludzi żyjących w XXI wieku, którzy wiedzą, że o przyrodę należy dbać. Ojciec święty przez analogię zwraca więc uwagę, że w świecie wartości można mówić o „degradacji moralnej”, która ma miejsce wtedy, gdy nie szanujemy praw moralnych zapisanych w naszym sercu⁸.

Należy tu wspomnieć o pewnej ważnej różnicy. Otóż musimy pamiętać, że pojęcie „natura” w odniesieniu do człowieka oznacza jedność duszy i ciała. W tym kontekście gdy mówimy o prawie naturalnym, nie chodzi nam o prawa przyrody, którym podlegamy jako istoty cielesne. „«Naturalne» dla człowieka jest to, co jest

---

4 Ta nauka jest oparta na dwóch fragmentach Pisma Świętego pochodzących z Księgi Mądrości oraz Listu św. Pawła do Rzymian, a została zdefiniowana w 1870 roku przez Sobór Watykański I w Konstytucji dogmatycznej o wierze katolickiej *Dei Filius* jako dogmat wiary. Zob. Mdr 13, 1–9; Rz 1, 18–22; Concilium Vaticanum Primum, *Constitutio dogmatica Dei Filius*, 24.04.1870, „Acta Sanctae Sedis” 5 (1969–1970), s. 484; J. Majewski, *Wprowadzenie do teologii dogmatycznej*, w: *Dogmatyka*, red. E. Adamiak, A. Czaja, J. Majewski, t. 1, Warszawa 2005, s. 59; J. Szymik, *Traktat o Bogu Jedynym*, w: *Dogmatyka*, red. E. Adamiak, A. Czaja, J. Majewski, s. 62–74.

5 Por. Benedykt XVI, Adhortacja apostolska *Verbum Domini*, 30.09.2010, nr 9.

6 Por. Międzynarodowa Komisja Teologiczna, *W poszukiwaniu etyki uniwersalnej: nowe spojrzenie na prawo naturalne*, tłum. R. Kiełtyka, Kraków 2010, 39.

7 Franciszek, Encylika *Laudato si'*, 24.05.2015; Franciszek, Adhortacja apostolska *Laudate Deum*, 04.10.2023.

8 Por. Franciszek, Encylika *Laudato si'*, nr 5–6; Franciszek, Adhortacja apostolska *Amoris laetitia*, 19.03.2016, nr 56. O argumentacji z prawa naturalnego zawartej w encyklice *Laudato si'* pisze Piotr Kroczeck. Zob. P. Kroczeck, *Encyklika Franciszka „Laudato si'” w perspektywie prawnej*, „Studia Oecumenica” 15 (2015), s. 57n, <https://doi.org/10.25167/so.3301>.

zgodne z jego rozumem”⁹. Człowiek w swoim postępowaniu w rozumny sposób odczytuje zamysł Bożej opatrności¹⁰. Święty Tomasz z Akwinu bardzo zwięźle określił prawo naturalne jako „uczestniczenie rozumnej natury człowieka w odwiecznym prawie Bożym”¹¹, bowiem w świecie stworzonym przez Boga różnimy się od innych stworzeń – jesteśmy istotami wolnymi i rozumnymi, i w taki też sposób uczestniczymy w odczytaniu praw, które dał nam Bóg¹².

Franciszek, cytując słowa Jana Pawła II, przypomniał w encyklice *Laudato si'*, że zdolność do odczytywania norm prawa naturalnego wiąże się także z odpowiedzialnością: „Nie tylko ziemia została dana człowiekowi przez Boga, aby używał jej z poszanowaniem pierwotnie zamierzonego dobra, dla którego została mu ona dana, ale również człowiek jest dla siebie samego darem otrzymanym od Boga i dlatego musi respektować naturalną i moralną strukturę, w jaką został wyposażony”¹³. Jego poprzednik zaznaczył natomiast, że wolność polega na odkrywaniu i poszukiwaniu dobra¹⁴ i zachęcał, by we współczesnym świecie każde społeczeństwo pozostawało wierne temu, „co w ich tradycjach jest prawdziwie ludzkie”¹⁵.

Papież Franciszek nazwał prawo naturalne „darem Boga wskazującym drogę”¹⁶. By z tego „daru” skorzystać i dać mu się poprowadzić, trzeba jednak poszukać norm w nim zapisanych.

---

9 Z. Grocholewski, *Refleksje na temat prawa*, tłum. K. Stopa, Kraków 2009, s. 32. Warto w tym miejscu zauważyć, że słowo „natura” było i jest różnorodnie rozumiane. Także w języku potocznym może oznaczać np. otaczającą nas przyrodę, charakterystyczne cechy jakiegoś przedmiotu czy nawet charakter człowieka. Analizy tego pojęcia na gruncie filozoficznym dokonał Włodzimierz Dłubacz. Por. W. Dłubacz, *Natura czy naturalizm?*, w: *Substancja, natura, prawo naturalne*, red. A. Maryniarczyk, K. Stępień, P. Gondek, Lublin 2006, s. 205–222.

10 Por. Międzynarodowa Komisja Teologiczna, *W poszukiwaniu etyki uniwersalnej*, nr 33.

11 „Lex naturalis nihil aliud est quam participatio legis aeternae in rationali creatura” (*S. Thomae Aquinatis opera omnia iussu impensaue Leonis XIII P. M. edita*, t. 7: *Prima secundae Summae theologiae*, Romae 1892 [dalej: *STh* 1–11], q. 91, a. 2).

12 „Ludzie, ponieważ są inteligentnymi i rozumnymi stworzeniami, uczestniczą w sposób czynny w prawie wiecznym, i to ich czynne oraz rozumne uczestnictwo jest dokładnie tym, co nazywa się prawem naturalnym” (W. May, *Introduction to moral theology*, Huntington 2003, s. 73 [tłum. M. S.]).

13 Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, nr 115; Jan Paweł II, Encyklika *Centesimus annus*, 01.05.1991, nr 38.

14 Por. Benedykt XVI, Encyklika *Caritas in veritate*, 29.09.2009, nr 68.

15 Benedykt XVI, Encyklika *Caritas in veritate*, nr 59.

16 Franciszek, Adhortacja apostolska *Amoris laetitia*, nr 295.

2. Odczytywanie norm prawa naturalnego

By dotrzeć do treści prawa naturalnego, należy najpierw zauważyć, że prawda jest uprzednia wobec nas, a nasz rozum jej nie wytwarza, ale ją odkrywa. Benedykt XVI w encyklice *Caritas in veritate* odwołuje się do następującego spostrzeżenia biskupa Hippony: „Prawda, która jest darem w takim samym stopniu co miłość, jest większa od nas, jak naucza św. Augustyn. Także prawda o nas samych, o sumieniu każdego z nas, w pierwszym rzędzie jest nam *dana*. Istotnie, w każdym procesie poznawczym prawda nie jest czymś, co tworzymy, lecz zawsze tym, czego szukamy albo – lepiej – co otrzymujemy. Ona to, podobnie jak miłość, «nie rodzi się z myśli i woli człowieka, ale w pewien sposób mu się narzuca»¹⁷. W doświadczeniu odkrywania prawdy ojciec święty Benedykt XVI dostrzega też „blask stwórczego Rozumu”, który nadał światu pewne prawa nim rządzące, a fakt, że potrafimy je odczytywać, według papieża „wskazuje na wielkość człowieka”¹⁸.

W jaki sposób dokonuje się odczytywanie norm prawa naturalnego? Odpowiedź na to pytanie przedstawił św. Tomasz w *Sumie teologicznej*, który na podstawie nauki Ulpiana opisał istnienie tzw. inklinacji naturalnych (łac. *inclinationes naturales*)¹⁹. Wyróżnia ich trzy rodzaje. Pierwsza grupa skłonności to dążenie do zachowania swojego życia. Drugi rodzaj inklinacji odpowiada za przekazywanie życia, a trzeci za rozwój osobowości i życie w społeczeństwie²⁰. Pierwsza grupa inklinacji przynależy wszystkim bytom, dążenie do przekazywania życia charakteryzuje człowieka i zwierzęta, natomiast ostatnia grupa skłonności jest specyfiką człowieka²¹. Oznacza to, że ludzie posiadają „naturalną” skłonność do odkrywania prawdy o dobru i złu. Dokonuje się ono właśnie dzięki działaniu rozumu praktycznego.

Należy zauważyć, że zadaniem rozumu praktycznego jest aplikowanie zasad prawa moralnego do konkretnych sytuacji naszego życia. Kształtowane są wtedy normy

17 Benedykt XVI, Encyklika *Caritas in veritate*, nr 34.

18 Benedykt XVI, Encyklika *Caritas in veritate*, nr 75.

19 STh I–II, q. 94, a. 2. Szeroko naukę św. Tomasza o naturalnych skłonnościach człowieka przedstawił Mieczysław Krąpiec. Zob. M. Krąpiec, *Człowiek i prawo naturalne*, Lublin 1993, s. 208–218.

20 Por. A. Szostek, *Natura, rozum, wolność*, Rzym 1990, s. 32; J. Merecki, *Spór o prawo naturalne*, Lublin 2001, s. 14.

21 Należy w tym miejscu zauważyć, że nie można utożsamiać tych skłonności z instynktem. Tym, co wyróżnia człowieka, jest rozumność człowieka, i w tej perspektywie należy spoglądać także na dwa pierwsze rodzaje inklinacji. Pozwala to uchronić się przed popełnieniem tzw. błędu naturalistycznego, nadającego wartość normatywną naturze biologicznej człowieka. Por. A. Szostek, *Prawo naturalne jako podstawa działania człowieka*, w: *Substancja, natura, prawo naturalne*, s. 48–51.

szczegółowe w oparciu o podstawowe zasady prawa moralnego. Takiego działania nie należy jednak utożsamiać ze subiektywnym sądem, ponieważ jest to działanie racjonalne – staje się ono wyrazem normy obiektywnej, wpisanej w nasze serce przez Boga²². Franciszek w adhortacji *Amoris laetitia*, cytując Międzynarodową Komisję Teologiczną, opisuje to działanie rozumu praktycznego takimi słowami: „Prawo naturalne nie może być przedstawiane jako zbiór już ustanowionych reguł, które narzucają się *a priori* moralnemu podmiotowi, ale jest źródłem inspiracji dla jego wybitnie osobistych zabiegów w podejmowaniu decyzji”²³.

W tym samym dokumencie ojciec święty opisał trudności, z jakimi boryka się człowiek pragnący dotrzeć do norm zapisanych w prawie naturalnym. Przy okazji opisywania sposobów rozeznawania przez duszpasterzy sytuacji ludzi żyjących w związkach niesakramentalnych nawiązał on do nauki św. Tomasza z Akwinu i przypomniał, że im bardziej szczegółowe są wskazówki rozumu praktycznego, tym łatwiej jest popełnić błąd w ocenie rzeczywistości: „Im bardziej schodzi się w szczegóły, tym więcej mnoży się sposobów uchybienia”²⁴.

Ponieważ działanie rozumu praktycznego ma charakter twórczy i w każdej konkretnej sytuacji podpowiada, jak wcielić w życie zasadę „czyń dobro”, niemożliwe jest sformułowanie katalogu wszystkich przepisów prawa naturalnego. Choć okoliczności, w jakich się znajdują się dwie osoby, mogą być podobne, to jednak zawsze będą zachodzić pomiędzy nimi jakieś różnice. I w takiej sytuacji możemy odnieść się do wskazań naszego sumienia, lecz ojciec święty Benedykt XVI przypomniał, że aby „rozum mógł funkcjonować uczciwie, musi być stale oczyszczany”²⁵.

W tym kontekście należy też przypomnieć, że błąd w rozeznaniu konkretnej sytuacji, w której znajduje się człowiek, nie jest jedynym, który można popełnić podczas odczytywania norm prawa naturalnego. Innym niebezpieczeństwem dostrzeżonym przez Benedykta XVI są nieprawidłowości pojawiające się wtedy, gdy

---

22 O odniesieniu sumienia do prawa naturalnego pisał więcej papież Jan Paweł II w encyklice *Veritatis splendor*. Zob. Jan Paweł II, Encyklika *Veritatis splendor*, 06.08.1993, nr 32, 60. Analizy tej części nauczania papieża dokonuje w swoim artykule Paweł Góralczyk. Zob. P. Góralczyk, *Prawo moralne a sumienie w encyklice „Veritatis splendor”*, „*Studia Theologica Varsaviensia*” 32 (1994) nr 1, s. 39–48.

23 Franciszek, Adhortacja apostolska *Amoris laetitia*, nr 305; Międzynarodowa Komisja Teologiczna, *W poszukiwaniu etyki uniwersalnej*, nr 59.

24 Franciszek, Adhortacja apostolska *Amoris laetitia*, nr 304. Papież odwołuje się w tym miejscu do następującej części *Sumy teologicznej*: STh I-II, q. 94, a. 4.

25 Benedykt XVI zaleca m.in. formowanie sumienia przez wsłuchiwanie się w głos społecznej nauki Kościoła. Zob. Benedykt XVI, Encyklika *Deus caritas est*, 25.12.2005, nr 28.

ludzie różnych kultur spotykają się ze sobą²⁶. Jest to wskazówka o tyle dziś aktualna, że w sytuacji globalnej wioski nie jest ona doświadczeniem tylko wybranych członków społeczeństw.

Mówiąc o odczytywaniu norm prawa naturalnego przez rozum praktyczny, należy także wspomnieć o ważnym spostrzeżeniu uczynionym przez Benedykta XVI i Franciszka. Zauważają oni, że prawo naturalne nie może rozwiązać wszystkich sytuacji naszego życia. Światłem w dotarciu do prawa danego przez Boga jest też Objawienie. Opisując postulat Nietzschego, by odrzucić wiarę jako przeciwną prawdzie, Franciszek przedstawia następujące doświadczenie: „Stopniowo dostrzegano jednak, że światło autonomicznego rozumu nie potrafi wystarczająco rozjaśnić przyszłości; w końcu kryje się ona w mroku i pozostawia człowieka z lękiem przed nieznanym”²⁷.

Powyższą prawdę o potrzebie wiary w życiu człowieka, który chce w pełni poznać wymagania moralne, przypomina także *Katechizm Kościoła katolickiego*²⁸. Kościół przypomina, że Objawienie pozwala nam w pełni poznać treść norm zawartych w prawie naturalnym. Równocześnie jednak Kościół nie rezygnuje z tego, by w swoim nauczaniu odwoływać się do norm obowiązujących i możliwych do odkrycia dla każdego człowieka, bowiem mogą stać się nicią porozumienia z niechrześcijanami. By jednak podjąć ten dialog, należy sprecyzować, jakie przepisy zawarte są w prawie naturalnym.

3. Treść prawa naturalnego

W encyklice *Verbum Domini* Benedykt XVI przypomina pierwszą i podstawową zasadę prawa naturalnego – wezwanie, aby czynić dobro, a unikać zła²⁹. Wrodzona dyspozycja wzywająca do czynienia dobra nazywana jest „synderezą” i według świętego Tomasza z Akwinu w niej zawarte są wszystkie inne bardziej szczegółowe

---

26 Benedykt XVI, Encyklika *Caritas in veritate*, nr 26. W swoim przesłaniu papież nawiązuje w tym miejscu do nauczania swojego poprzednika na Stolicy Piotrowej o relacjach pomiędzy wolnością a naturą. Por. Jan Paweł II, Encyklika *Veritatis splendor*, nr 33, 46, 51.

27 Franciszek, Encyklika *Lumen fidei*, nr 3.

28 Por. *Katechizm Kościoła katolickiego*, Poznań 2002, nr 1960.

29 Por. Benedykt XVI, Adhortacja apostolska *Verbum Domini*, nr 9. Papież w tym miejscu przypomina nauczanie zawarte w dokumencie Międzynarodowej Komisji Teologicznej. Zob. Międzynarodowa Komisja Teologiczna, *W poszukiwaniu etyki uniwersalnej*, nr 39.

normy prawa naturalnego³⁰. Dokumenty papieskie odnajdują w Bogu źródło naszej natury dążącej do dobra i odkrywającej swe szczęście w relacji z drugą osobą, ale równocześnie ukazują, że nie tylko wiara jest drogą do odkrycia tych pragnień, lecz że zostały one wpisane w serce i umysł każdego człowieka i mogą być odkrywane przy pomocy rozumu praktycznego³¹.

Warto w tym miejscu zauważyć, że wiele z tych norm, które można odkryć przy pomocy rozumu praktycznego, znajduje się także w Objawieniu. Doktor Anielski twierdzi na przykład, że przepisy prawa naturalnego są zawarte w Dekalogu „tak, jak zasady zawierają się w najbliższych wnioskach”³². Jako normę wypływającą z prawa naturalnego wskazuje się czasem tzw. złotą zasadę, zapisaną w Ewangelii według św. Mateusza: „Wszystko więc, co byście chcieli, żeby wam ludzie czynili, i wy im czyńcie!” (Mt 7, 12), którą papież Franciszek łączy też z czynieniem miłosierdzia³³. *Katechizm Kościoła katolickiego* wskazuje na jedność prawa moralnego, które „wyraża się w różnych formach” jako prawo naturalne, objawione oraz prawa cywilne i kościelne³⁴. Z tego też powodu, gdy w dokumentach papieskich odnajdujemy fragmenty wskazujące na konkretne normy prawa naturalnego, często są to te same przepisy, które znane są także z prawa objawionego.

Wśród treści zawartych w prawie naturalnym, o których wspominają papieskie dokumenty, szczególne miejsce posiadają podstawowe prawa człowieka³⁵. W adhortacji *Sacramentum caritatis* Benedykt XVI, pisząc o tzw. eucharystycznej spójności, wezwał katolickich polityków i pełniących funkcje społeczne do podejmowania decyzji z poszanowaniem wartości niepodlegających negocjacji, „takich jak szacunek i obrona ludzkiego życia od poczęcia aż do naturalnej śmierci, jak rodzina oparta na małżeństwie mężczyzny i kobiety, wychowywanie dzieci oraz promocja

---

³⁰ Por. sth I–II, q. 94. W polskim przekładzie *Sumy teologicznej* autorstwa S. Belcha łaciński termin *synderesis* został przetłumaczony jako „praszumienie”.

³¹ Por. Benedykt XVI, Encyklika *Caritas in veritate*, nr 1, 75; por. Benedykt XVI, Adhortacja apostołska *Verbum Domini*, nr 9.

³² sth I–II, q. 100, 3. Próby opisanie relacji pomiędzy przykazaniami zawartymi w Dekalogu a przepisami prawa naturalnego podjął się Andrzej Maryniarczyk. Zob. A. Maryniarczyk, *Dekalog a prawo naturalne*, „Człowiek w Kulturze” 3 (1994), s. 133–150.

³³ Por. Franciszek, Adhortacja apostołska *Gaudete et exsultate*, 19.03.2018, nr 80.

³⁴ Por. *Katechizm Kościoła katolickiego*, nr 1952.

³⁵ Więcej na ten temat można znaleźć w artykule Pawła Kusiaka. Zob. P. Kusiak, *Prawa człowieka w refleksji Benedykta XVI*, „Przegląd Religioznawczy” (2016) nr 3, s. 17–25.

dobra wspólnego we wszystkich jego formach”³⁶. Papież w tym miejscu nazwał te wartości fundamentalnymi.

W innym miejscu, w adhortacji o Kościele na Bliskim Wschodzie, ojciec święty Benedykt XVI opisuje sytuację chrześcijan żyjących w tym regionie. Przypomina, że wyznawcy Chrystusa uczestniczyli w budowie tamtejszego społeczeństwa i walczyli o wartości, które nie tylko wypływają z ich wiary, ale których źródłem jest również poczucie godności każdego człowieka: „[...] chrześcijanie wybudowali szkoły, szpitale i różnego rodzaju instytucje, do których przyjmowani są wszyscy bez jakiegokolwiek dyskryminacji (por. Mt 25, 31nn). Z tych właśnie powodów chrześcijanie zwracają szczególną uwagę na podstawowe prawa człowieka. Niestuszne jest zatem twierdzenie, jakoby prawa te były jedynie chrześcijańskimi prawami człowieka. Są one po prostu prawami, których domaga się godność każdego człowieka i każdego obywatela, niezależnie od jego pochodzenia, przekonań religijnych i wyborów politycznych”³⁷. Papież Franciszek poparł te twierdzenia w encyklice *Fratelli tutti*, zwracając uwagę, że

Każde istnienie ludzkie ma prawo do godnego życia i do integralnego rozwoju, a tego podstawowego prawa nie może odmówić mu żadne państwo. Posiada je każdy, nawet jeśli jest mało skuteczny, nawet jeśli urodził się lub wychował z ograniczeniami; w rzeczywistości nie podważa to jego ogromnej godności jako osoby ludzkiej, opierającej się nie na okolicznościach, ale na wartości jego istnienia³⁸.

W tym samym dokumencie ojciec święty przypomina o prawie do własności prywatnej, która wypływa z zasady powszechnego przeznaczenia dóbr stworzonych. Naucza za Janem Pawłem II, że Bóg dał ziemię wszystkim ludziom, nie wykluczając żadnego człowieka: „Zasada wspólnego używania dóbr stworzonych przez wszystkich jest «pierwszą zasadą całego porządku społeczno-etycznego» i jest to prawo naturalne, pierwotne i pierwszorzędne”³⁹. W tym fragmencie nauczania Franciszek wprost odwołuje się do tego, że źródłem tej normy jest prawo naturalne.

---

36 Benedykt XVI, Adhortacja apostolska *Sacramentum caritatis*, 22.02.2007, nr 83.

37 Benedykt XVI, Adhortacja apostolska *Ecclesia in Medio Oriente*, 14.09.2012, nr 25.

38 Franciszek, Encyklika *Fratelli tutti*, 03.10.2020, nr 107.

39 Franciszek, Encyklika *Fratelli tutti*, 120. Por. Jan Paweł II, Encyklika *Laborem exercens*, 14.09.1981, nr 19.

Do pełnej realizacji swojej osoby człowiek potrzebuje nie tylko zaspokojenia dóbr materialnych, ale i budowania więzi z innymi. Istnieje też pewien szczególny, a zarazem podstawowy rodzaj relacji, który jest wpisany w naturę człowieka – małżeństwo. Według papieża Franciszka istota małżeństwa „jest zakorzeniona w samej naturze osoby ludzkiej oraz jej charakterze społecznym”⁴⁰. Istotnie „instytucja małżeństwa występuje praktycznie w każdej kulturze od najdawniejszych czasów”⁴¹ i chociaż została zamknięta w ramach prawnych, zarówno na gruncie prawa cywilnego, jak i kościelnego, to jednak nauczanie Kościoła wciąż przypomina o jej naturalnym pochodzeniu.

Kolejną wartością chronioną przez prawo naturalne jest życie ludzkie. Rozum praktyczny formułuje konkretne wymagania, które to prawo zabezpieczają. Jednym z nich jest na przykład coś, co dla Europejczyków wydaje się niezauważalne: dostęp do pożywienia i wody. Zarówno Benedykt XVI, jak i Franciszek przypomnieli o tym, że obowiązek ich zapewnienia wynika z nakazu szacunku wobec ludzkiego życia: „Prawo do wyżywienia i do wody odgrywa ważną rolę w uzyskaniu innych praw, poczynając przede wszystkim od podstawowego prawa do życia”⁴². „Ten świat ma poważny dług społeczny wobec ubogich, którzy nie mają dostępu do wody pitnej, gdyż jest to odmawianie im prawa do życia zakorzenionego w ich niezbywalnej godności”⁴³.

Z prawem do życia wiąże się również prawo do pracy, na co zwraca uwagę Benedykt XVI. Według papieża praca ma nie tylko zapewnić sprawiedliwą zapłatę zapewniającą warunki utrzymania pracownika i jego rodziny oraz prawo do emerytury, lecz także stanowić miejsce, w którym w pełni realizuje się godność człowieka jako osoby wolnej. Szacunek wobec pracownika przejawia się m.in. w braku jakiegokolwiek dyskryminacji, w zgodzie na organizowanie się, pozostawieniu przestrzeni wolności, która pozwala na pielęgnowanie więzi z Bogiem i ludźmi⁴⁴.

---

40 Franciszek, Adhortacja apostolska *Amoris laetitia*, nr 131.

41 S. Paździór, *Przyczyny psychiczne niezdolności osoby do zawarcia małżeństwa w świetle kan. 1095 n. 3*, Lublin 2009, s. 6.

42 Benedykt XVI, Encyklika *Caritas in veritate*, nr 27. W tym fragmencie papież odwołuje się do swojej wypowiedzi, w której przypominał o problemie głodu i wzywał do jego rozwiązywania. Por. Benedictus PP. XVI, *Nuntius recurrente Internationali Die Alimonie dicato 2007*, 04.10.2007, „Acta Apostolicæ Sedis” 99 (2007), s. 933–935.

43 Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, nr 30.

44 Por. Benedykt XVI, Encyklika *Caritas in veritate*, nr 62–63.

W swych dokumentach papieże zwracają ponadto uwagę na problemy, które mogą wynikać z braku dążenia człowieka do integralnego rozwoju swojej istoty. W adhortacji apostolskiej *Africae munus* Benedykt XVI zauważa, że aby rozwiązać problem AIDS, nie wystarczy tylko opieka lekarska i medyczna. Ojciec święty wzywa do tego, aby ludzie zmienili swoje zachowanie na bardziej etyczne, co w tym konkretnym przypadku oznacza powściągliwość seksualną i wierność w małżeństwie. Papież przekonuje, że i te wartości wyrastają na gruncie „antropologii zakorzenionej w prawie naturalnym”⁴⁵.

Oczywiście powyższy wybór nie wyczerpuje treści norm zawartych w prawie naturalnym. Nie da się stworzyć takiego katalogu. Tak jak rozum praktyczny w konkretnych sytuacjach poszukuje sposobów ich przeżycia zgodnych z prawem naturalnym, tak i papieże odwołują się do prawa naturalnego w uzasadnianiu konkretnych dylematów moralnych.

Zakończenie

Analizując fragmenty nauczania Benedykta XVI i Franciszka, możemy zauważyć, że odwołują się oni wielokrotnie do wartości „zapisanych” w prawie naturalnym⁴⁶. Choć żaden z dokumentów papieskich nie jest systematycznym wykładem na temat prawa wpisanego w ludzką naturę, to jednak argumentacja oparta na wartościach odkrywanych przez rozum praktyczny pełni ważną rolę w ich nauczaniu. Jak to zostało przedstawione powyżej, analiza encyklik i adhortacji pozwala opisać, jak Kościół rozumie pochodzenie oraz odczytywanie norm, które Bóg zapisał w ludzkiej naturze. Szczególnie jednak istotne jest to, że Benedykt XVI i Franciszek wydobywają konkretne przykłady przepisów zawartych w tym prawie, a sposób argumentacji odwołujący się nie do Objawienia, lecz do zasad odkrywanych przed rozum ludzki sprawia, że wskazują oni na powszechność obowiązywania tych norm oraz możliwość ich odkrycia, zrozumienia i przyjęcia przez każdego człowieka, także niewierzącego. Taki sposób prowadzenia argumentacji może otwierać pole

---

45 Benedykt XVI, Adhortacja apostolska *Africae munus*, 19.11.2011, nr 72.

46 Ewa Kozerska formułuje następujący wniosek: „[Franciszek] konsekwentnie za Jego poprzednikiem Benedyktem XVI, w dobie ponowoczesnego i wielokulturowego świata propaguje teorię praw naturalnych jako ponadczasowe, wspólne moralne dziedzictwo warunkujące oraz wyjaśniające ład życia jednostkowego, jak i społeczno-politycznego” (E. Kozerska, *Papież Franciszek o prawie*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 15 [2016] z. 2, s. 355, <https://doi.org/10.15290/mhi.2016.15.02.22>).

do dialogu z każdym człowiekiem: nie tylko głęboko wierzącym, ale także wątpiącym, wyznającym inną wiarę, a nawet niewierzącym. Papieskie nauczanie może też docierać w ten sposób do ludzi różnych kultur.

W tym miejscu należy zauważyć, że dokumenty papieskie próbują pośrednio wpłynąć również na stanowienie prawa. Nie chodzi jednak o oddziaływanie papieża na kształtowanie prawa kanonicznego, bo oczywiste jest, że sprawują oni najwyższą władzę w Kościele i mają bezpośredni wpływ na tworzenie prawa. Autorytet papieża jako przywódcy religijnego jednej z największych religii świata sprawia, że w nauczaniu papieskim można odnaleźć wskazania do tworzenia prawa cywilnego. Żyjemy w świecie dotkniętym indywidualizmem i przekonaniem o braku obiektywnych wartości, w którym istnieje tendencja do stanowienia prawa cywilnego wyłącznie w oparciu o przekonania ludzkie, np. w drodze demokratycznych wyborów. To właśnie nauczanie papieża może sprawić, że ludzie zaczną odkrywać, iż przepisy praw państwowych powinny także korespondować z prawem moralnym, które dotyczy każdego człowieka – nie tylko wierzącego. Wydaje się, że wartościowe byłoby przebadanie dokumentów papieskich w tym celu, by odkryć konkretne wskazania do stanowienia prawa cywilnego, zgodnego z normami zapisanymi w ludzkiej naturze.

ABSTRAKT

Podstawy nauki o prawie naturalnym w nauczaniu papieża Benedykta XVI i Franciszka

Jednym z źródeł prawa, zarówno kanonicznego, jak i cywilnego, jest prawo naturalne. Niniejszy artykuł jest próbą wydobycia nauki o prawie wpisanym w ludzką naturę, zawartej w encyklikach i adhortacjach apostołskich napisanych przez papieża Benedykta XVI oraz Franciszka. Współczesne nauczanie papieskie zawiera bowiem wiele informacji na temat rozumienia przez Kościół prawa naturalnego oraz sposobów jego odczytywania. Benedykt XVI i Franciszek wskazują też przykłady konkretnych norm odczytywanych przy pomocy rozumu praktycznego. Sposób argumentacji odwołujący się do prawa naturalnego może być fundamentem dialogu z niechrześcijanami i pośrednio może mieć także wpływ na stanowienie bardziej sprawiedliwego prawa cywilnego.

Słowa kluczowe: prawo naturalne, encykliki, adhortacje apostołskie, Benedykt XVI, Franciszek

---

ABSTRACT

Rudimental studies of natural law in the teachings of Popes Benedict XVI and Francis

One of the sources of law, both canonical and civil, is natural law. This article is an attempt to extract the teachings about the law inherent to human nature, contained in the encyclicals and apostolic exhortations written by Popes Benedict XVI and Francis. Contemporary papal teachings contain a lot of information about the Church's understanding of natural law and ways of interpreting it. Benedict XVI and Francis also point to examples of specific norms to be interpreted with the help of practical reason. The method of argumentation referring to natural law may be the foundation of dialogue with non-Christians and may indirectly influence the creation of fairer civil law.

Keywords: natural law, encyclicals, apostolic exhortations, Benedict XVI, Francis

---

BIBLIOGRAFIA

---

1. Benedictus PP. XVI, *Nuntius recurrente Internationali Die Alimoniae dicato 2007*, 04.10.2007, „Acta Apostolicæ Sedis” 99 (2007), s. 933–935.
2. Benedykt XVI, Adhortacja apostolska *Africæ munus*, 19.11.2011.
3. Benedykt XVI, Adhortacja apostolska *Ecclesia in Medio Oriente*, 14.09.2012.
4. Benedykt XVI, Adhortacja apostolska *Sacramentum caritatis*, 22.02.2007.
5. Benedykt XVI, Adhortacja apostolska *Verbum Domini*, 30.09.2010.
6. Benedykt XVI, Encyklika *Caritas in veritate*, 29.09.2009.
7. Benedykt XVI, Encyklika *Deus caritas est*, 25.12.2005.
8. Concilium Vaticanum Primum, *Constitutio dogmatica Dei Filius*, 24.04.1870, „Acta Sanctæ Sedis” 5 (1969–1970), s. 481–493.
9. Dłubacz W., *Natura czy naturalizm?*, w: *Substancja, natura, prawo naturalne*, red. A. Maryniarczyk, K. Stępień, P. Gondek, Lublin 2006, s. 205–222.
10. Franciszek, Adhortacja apostolska *Amoris lætitia*, 19.03.2016.
11. Franciszek, Adhortacja apostolska *Gaudete et exsultate*, 19.03.2018.
12. Franciszek, Encyklika *Fratelli tutti*, 03.10.2020.
13. Franciszek, Encyklika *Laudato si'*, 24.05.2015.

14. Franciszek, Encyklika *Lumen fidei*, 29.06.2013.
15. Gałkowski T., *Prawo naturalne fundamentem każdego prawa?*, „Annales Canonici” 7 (2011), s. 5–17, <https://doi.org/10.15633/ac.0701>.
16. Góralczyk P., *Prawo moralne a sumienie w encyklice „Veritatis splendor”*, „Studia Theologica Varsaviensia” 32 (1994) nr 1, s. 39–48.
17. Grocholewski Z., *Refleksje na temat prawa*, tłum. K. Stopa, Kraków 2009.
18. Jan Paweł II, Encyklika *Centesimus annus*, 01.05.1991.
19. Jan Paweł II, Encyklika *Laborem exercens*, 14.09.1981.
20. Jan Paweł II, Encyklika *Veritatis splendor*, 06.08.1993.
21. *Katechizm Kościoła katolickiego*, Poznań 2002.
22. *Kodeks prawa kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 r. Zaktualizowany przekład na język polski, zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski*, Poznań 2022.
23. Kozerska E., *Papież Franciszek o prawie*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 15 (2016) z. 2, s. 343–356, <https://doi.org/10.15290/mhi.2016.15.02.22>.
24. Krąpiec M., *Człowiek i prawo naturalne*, Lublin 1993.
25. Kroczyk P., *Encyklika Franciszka „Laudato si” w perspektywie prawnej*, „Studia Oecumenica” 15 (2015), s. 55–68, <https://doi.org/10.25167/so.3301>.
26. Krukowski J., *Prawo naturalne jako źródło prawa kanonicznego*, „Roczniki Nauk Społecznych” 6 (1978), s. 15–26.
27. Kusiak P., *Prawa człowieka w refleksji Benedykta XVI*, „Przegląd Religioznawczy” (2016) nr 3, s. 17–25.
28. Majewski J., *Wprowadzenie do teologii dogmatycznej*, w: *Dogmatyka*, red. E. Adamiak, A. Czaja, J. Majewski, t. 1, Warszawa 2005, s. 15–234.
29. Maryniarczyk A., *Dekalog a prawo naturalne*, „Człowiek w Kulturze” 3 (1994), s. 133–150.
30. May W., *Introduction to moral theology*, Huntington 2003.
31. Merecki J., *Spór o prawo naturalne*, Lublin 2001.
32. Międzynarodowa Komisja Teologiczna, *W poszukiwaniu etyki uniwersalnej: nowe spojrzenie na prawo naturalne*, tłum. R. Kiełtyka, Kraków 2010.
33. Paździor S., *Przyczyny psychiczne niezdolności osoby do zawarcia małżeństwa w świetle kan. 1095 n. 3*, Lublin 2009.
34. *S. Thomae Aquinatis opera omnia iussu impensaue Leonis XIII P. M. edita*, t. 7: *Prima secundae Summae theologiae*, Romae 1892.
35. Szostek A., *Natura, rozum, wolność*, Rzym 1990.

36. Szostek A., *Prawo naturalne jako podstawa działania człowieka*, w: *Substancja, natura, prawo naturalne*, red. A. Maryniarczyk, K. Stępień, P. Gondek, Lublin 2006, s. 39-54.
37. Szymik J., *Traktat o Bogu Jedynym*, w: *Dogmatyka*, red. E. Adamiak, A. Czaja, J. Majewski, t. 3, Warszawa 2006, s. 62-74.

Annales Canonici 21 (2025) I

Maciej Andrzejewski, ks. Piotr Kroczek Czy Kościelny Inspektor Ochrony Danych jest zobowiązany do udzielenia informacji publicznej?	7
Kinga Karsten O udziale pełnomocnika strony w jej przesłuchaniu w procesie kanonicznym – analiza na przykładzie kazusu	15
Przemysław Michowicz Secolarizzazione del diritto canonico: l'ipotesi delle «leges civiles ad quas ius Ecclesiae remittit»	23
Piotr Skonieczny OP Aborcja w ustawodawstwie karnym papieża Franciszka (I): „ratio legis”, czyli dobro prawnie chronione oraz znamię sprawy przestępstwa	47
Marek Strzała Cywilnoprawna odpowiedzialność przełożonego kościelnego za działania podwładnego w świetle prawa polskiego	61
ks. Marcin Szydłowski Podstawy nauki o prawie naturalnym w nauczaniu papieża Benedykta XVI i Franciszka	85

Uniwersytet Papieski
Jana Pawła II
w Krakowie